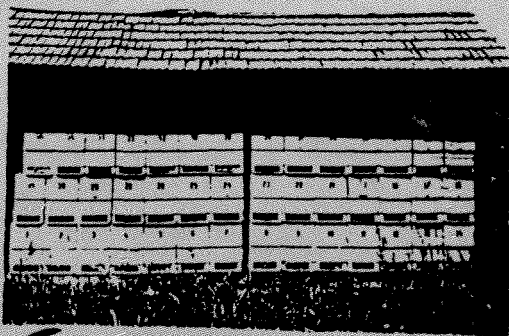

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA
V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

D2643

NE SMEM POZABITI...

boorec

12

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

*Založba Borec**Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije*

UREDNIŠKI SVET

Franček Bohanec, Jože Dežman, France Filipič, Albert Jakopič, Vladimir Kavčič, Srečo Kirn, Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika sveta), Franc Šali, Lojze Štradjot, Zima Vrščaj

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

GRAFIČNA PODOBA REVIJE

Cveta Stepančič

TAJNICA

Matjana Šomen

CENA

*Celoletna naročnina 950 dinarjev, za tujino 1.100 dinarjev – posamezna številka 100 dinarjev, dvojna številka 150 dinarjev in posebna 300 dinarjev**Žiro račun 50101-603-45772 (revija Borec) – devizni račun 50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)**Naklada 2100 izvodov*

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

*Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477**Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure**Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju**Republiškega komiteja za informacije št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982*

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

TOVARIŠI V POŽAR
POSTITE VSE V NEMAR
ŽERJAVICO VZEMITE...
INI STARI SVET ZAGITE
KAKO BO ČIST, KAKO BO LEP
NAŠ NOVI SVET. . .

IZ NEDOKONČANE PESMI, KI JO JE NEDA GERŽINIČ NAPISALA V SKRIVALI-
ŠČU NA GERBIČEVI 11 V LJUBLJANI PRED NOVIM LETOM 1945

Prispevki k življenjepis Nede Geržinič

V spomin

*ljubljskim aktivistom Osvobodilne fronte in komunistične partije,
ubitim pred štiridesetimi leti na Turjaku*

RISBA JE NASTALA NA POLICIJI V ŠUBIČEVI ULICI. KAKO SE SPOMINJAM
VSEGA! NEDA JE STALA PRI VRATIH, DA JI JE PADALO NA OBRAZ SKOZI
MAJHNO OKNO VSAJ MALO SVETLOBE. (MARA KRALJEVA)

Spremna beseda

Minilo je štirideset let, kar so v zgodnjih jutranjih urah 4. maja 1945 domobranci na Turjaku zverinsko pobili 28 žrtev, večidel aktivistov Osvobodilne fronte in komunistične partije v Ljubljani.

Zakaj sem začela zbirati gradivo o njih in tedanjih dogodkih? Spominjanje na tiste dni mi je približalo in oživelo nekatere oblike mojih sodelavk in sodelavcev pred narodnoosvobodilnim bojem in med njim, še posebno obraz Nede Geržinič in njenih zvestih sodelavk med ljubljansko ilegalo pozimi 1944 in spomladi 1945. S tem sem izpolnila tudi moralno obveznost, saj sem številnim nekdanjim aktivistom in njihovim najbližjim večkrat obljubila, da bom pomagala odkrivati resnico o tem najtežjem času našega boja v Ljubljani tik pred zlomom nacizma. Zavestno sem se odločila za zbiranje izjav nekdanjih udeležencev akterjev teh dogodkov, to je za zbiranje sekundarnih virov, ki naj dopolnijo obstoječe primarne vire, zlasti bolj ali manj verodostojne policijske zapisnike zaslišanj. Izmed drugih primarnih virov sem deloma uporabila tudi podatke iz zgodovinskega arhiva centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije.

Moji sodelavki sta bili Hela Skulj, med vojno članica okrožnega vodstva Osvobodilne fronte za Ljubljano, po vojni je nekaj časa delala na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, in Stana Gerk, funkcionarka komunistične partije in Osvobodilne fronte v Ljubljani in zunanjem okolišu do kapitulacije Italije, po vojni pa je delala v arhivski stroki. Z Ivko Križnar in Štefko Podbevšek je leta 1970 pripravila zbornik dokumentov, člankov in spominov Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, ki je izšel v treh zvezkih.

Spričo omejenega časa in prostora in morda ne dovolj sistematičnega zbiranja gradiva, je ta naš prvi prispevek k zgodovinskemu pogledu na tedanje dogodke brez zgodovinske analize.

Gradivo, ki ga objavljamo, je naraslo na 280 tipkanih strani, čeprav smo ga, s posebnim poudarkom na življenjepisu Nede Geržinič, zbirale le za štiri izmed turjaških žrtev, med katerimi je bilo sedem žensk, in sicer za Nedo Geržinič, ki je imela ob smrti 27 let, Angelco Dolhar (35 let), Marico Malahovsky (42 let) in Leopoldino Mekina (38 let).

O preostalih treh ženskah, Milki Prijatelj in še dveh – morda sta bili Zofka Korče in Nada Robežnik, poročena Kodela, tako vsaj smemo soditi po izjavah Marije Prosen, Mare Kralj in drugih – gradiva nismo dobile in ga tudi nismo posebej iskale. Zato pa se je nabralo veliko podatkov o Alojziji Kerševan-Tetki, kurirki Nede Geržinič. Na to šestdesetletno žensko je po aretaciji Nede Geržinič 27. januarja 1945 policija razpisala visoko nagrado, a ji je uspelo na prostosti dočakati svobodo. Zbrani so tudi nepopolni podatki o sedmih Nedinih sodelavkah iz tistega časa: Fanči Bernik, Mariji in Slavki Bernik, Vlasti Vagaja, Mari Kralj, Mariji Rotar in dr. Majdi Mačkovšek.

Prozno besedilo pisateljice Mire Mihelič, napisano v spomin vsem turjaškim žrtvam, ki je iskalo navdih v tragični usodi mlade aktivistke Osvobodilne fronte, voditeljice obveščevalnega sektorja za Ljubljano, Nede Geržinič, objavljamo uvodno.

Sledi gradivo, ki smo ga po štiridesetih letih zbrale v razmeroma kratkem času. Nekaj podatkov o Nedi Geržinič, študentki prava na ljubljanski univerzi, sem našla, ko smo urejali gradivo o delovnih in narodnoobrambnih taborih društva Dom visokošolk od 1937 do 1940. To gradivo, ki bo sestavni del almanaha o študentskih taborih ljubljanske univerze, ki izide pri mariborski založbi Obzorja, nam je olajšalo začetno delo. Od primarnih virov je ohranjenih pet Nedinih pesmi, pisma, dopisnice, največ pa slikovnega gradiva, risb, šest barvnih portretov, več kot petdeset fotografij in brosnasti kip. Del tega gradiva je objavljen tudi na slikovnih straneh te številke Borca.

Nedin mladostni portret iz leta 1938 je delo arhitekta Milana Radina in ga hrani Marija Geržinič. Portretno risbo, delo Mare Kralj, iz policijskega zapora, nastala je 6. aprila 1945, hrani dr. Lev Geržinič. To risbo je Mara Kralj preislala s kredo leta 1946. Hrani jo Ivo Rotar, prav tako tudi Nedin portret v olju, ki ga je po vojni po spominu narisala ista slikarka in je delno poškodovan. Nedin portret, platno, tonsko slikanje, ki visi na hodniku osnovne šole na Ledini, pionirski odred te šole nosi njeno ime, je delo njenega profesorja na Poljanski gimnaziji. Portret je bil narejen po spominu.

Mara Kralj, akademska slikarka, je v policijskih zaporih spomladi 1945 naredila več kot sto portretov sojetnic. Kraljeva si je sicer zapisala imena (brez priimkov) vseh

portretirank, vendar je seznam izginil z nahrbtnikom vred; tega je položila na kmečki voz k Zofki Korče in Nadi Robežnik, ki sta onemogli na poti iz Ribnice proti Ljubljani prisedli nanj, ne vedoč, da so vozniki črnorokci, kar je bilo zanju usodno. Ubili so ju.

Znano je, da se je nekaterim umetnikom posrečilo rešiti iz internacije, taborišč ali zaporov pretresljive dokaze tega krutega časa. Nedvomno pa je bil primer Mare Kralj edinstven, saj je rešila pozabe tolikega števila sojetnic in s tem tudi spomin na tedanje dogodke. Kot zvesta kronistka je risbe dala sojetnicam in tako so se mnoge ohranile. Kolikor vem, vse doslej ni bilo evidentirano, koliko je ohranjenih, niti niso bile ovrednotene z dokumentarnega in umetniškega vidika. Tudi ta naloga še čaka umetnostnega zgodovinarja. Žive priče so tu, poleg Mare Kralj še Vlasta Vagaja-Lenič in seveda portretiranke same. Neznano je najbrž tudi to, da je Kraljeva pred novim letom 1945 narisala prvi barvni portret tovariša Tita, in sicer po edini risbi, ki smo jo takrat imeli v Ljubljani, tisti s šubarom na glavi. Ta portret sta Neda in Vlasta Vagaja skrili v podstrešnem skrivališču.

Od primarnih virov so še fotografije in šest pisemc Marice Malahovsky, ki jih je iz prisilne delavnice pošiljala prek stražarja Keka svoji sestri Hildi Prosen.

Precej več podatkov smo dobili iz spominskih virov. Zbrali smo več kot sedemdeset pisnih in dvajset ustnih izjav. Objavljamo jih polovico. Najmlajša priča takratnih dogodkov je zdaj stara štiriinpetdeset let, najstarejša pa štiriinosemdeset. Za nekatere od njih je spominjanje na takratne dogodke pomenilo precejšen psihičen napor. Toda njihova pomoč pri poskusu obnoviti in raziskati delo naših ilegalcev v času vdora v njihove vrste je spričo pomanjkljivih primarnih virov neprecenljiva.

Čeprav so nekateri od njih v preteklih letih o svojem deležu pri takratnih dogodkih že pisali, skoraj nič od tega pa ni bilo objavljeno, so bili vseeno pripravljeni ponovno oživeti čas trpljenja in svoja že delno pozabljena doživetja. Vsem iskrena hvala!

Nekatere bivše zapornice policijskih zaporov se že nekaj let sestajajo in obujajo spomine, toda doslej nekako ni bilo priložnosti, da bi se temeljito pogovorile, analizirale takratne dogodke in prišle do skupnih stališč.

Zavedam se, da je kljub obširnemu zbranemu spominskemu gradivu šibko oziroma pomanjkljivo orisan lik Nede Geržinič kot obveščevalke Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte. Poskušale smo obnoviti vso njeno obveščevalno pot, od terenske in rajonske obveščevalke do voditeljice okrožne množične obveščevalne službe za Ljubljano. Znale so njene najožje sodelavke, najpomembnejša mesta (punkti), kjer se je sestajala s kurirkami. Neda je v skrajno zaostreni situaciji, ko se je morala zateči v skrivališče k Mari Kralj, po odhodu Vladimirja Svetine-Iva iz Ljubljane decembra 1944, odgovornega za ilegalno delo z Varnostno-obveščevalno službo vred, prevzela od njega celotno obveščevalno službo, tj. poleg množične še specifične veje te službe.

Podrobnosti nam, razumljivo, niso znane.

Nejasno je tudi, kaj je bilo z arhivskim obveščevalnim gradivom, menda od leta 1941, ki je bilo zaupano Nedi. Mira Tomšič-Vlasta ji je v skrivališče poslala posebno pomočnico, Vlasto Vagaja-Špelco, da bi ji pomagala pri urejanju in dopolnjevanju tega gradiva.

Kljub aretacijam je bil obveščevalni sektor Osvobodilne fronte takrat še vedno premišljeno in strokovno dobro organiziran. Njegovi člani so bili povsod: po gostilnah in kavarnah, ustanovah, na policiji, med oficirji, uradniki, novinarji. Bili so v Rupnikovem kabinetu in zraven Hacina. Bili so iz vseh slojev in vseh poklicev: od snažilk in telefonistov do tehničnih in upravnih strokovnjakov, od spontanih in skoraj nezavednih sodelavcev do premišljeno nastavljenih zaupnikov na najbolj kočljivih mestih sovražnikovega mehanizma.

Pri zbiranju dokumentacije za življenjepisa Nede Geržinič sem želela prek spominov njenih tedanjih sodelavcev osvetliti njen lik tudi s tega vidika. Žal smo dobili le drobce, saj še živeči menijo, da sodi to na ožje področje obveščevalne službe. Upam, da bo tudi brez tega iz objavljenega gradiva jasno vidna njena predanost in globina spoznanja, da je le dosleden boj za zmago humanizma proti nasilju in fašizmu edina prava pot njene generacije. Iz tega je črpala moč, da je telesno in duševno vzdržala pet mesecev v nemogočih razmerah v neprežračenem, ledenem, dva in pol krat dva metra majhnem podstrešnem skrivališču, po

aretaciji pa nasilje na policiji in v prisilni delavnici vse do smrti na Turjaku.

Doslej objavljeno gradivo o obveščevalnem delu v Ljubljani ne vsebuje podatkov, ki bi prispevali k celotnemu orisu Nede Geržinič kot šefa obveščevalne službe od decembra 1944 do 4. maja 1945, v najhujšem času za Osvobodilno fronto.

O sodelavkah Nede Geržinič iz časa njene ilegale (Fanči Bernik, Mariji in Stani Bernik, Alojziji Kerševan, Mari Kralj, Mariji Rotar in Vlasti Vagaja) pa tole: bile so sodelavke pri njenem obveščevalnem delu, predvsem kot lastnice skrivališč in kurirke, kar je bilo po teži, tveganosti in odgovornosti nevarnejše delo kot pa kurirstvo pri nekaterih drugih ilegalnih sektorjih, razen tehnike. Nekateri so bile precej starejše od nje, pa vendar so zelo uglašeno sodelovale pri tem napetem in nevarnem delu. Pri zbiranju gradiva smo odkrile tudi presenetljivo dejstvo, da razen Vlaste Vagaja in verjetno Fanči Bernik nobena od njih takrat ni bila članica partije.

Najbolj se nam je posrečilo oživeti lika Fanči Bernik in Alojzije Kerševan-Tetke.

Po usodnem vdoru policije 27. januarja 1945 v skrivališče pri Mari Kralj na Gerbičevi 11 sta se Mara Kralj in Vlasta Vagaja znašli skupaj v policijskih zaporih, Alojzija Kerševan pa je kot ilegalka dočakala svobodo v skrivališču pri Fanči Bernik, kjer se je prej enajst mesecev skrivala Neda Geržinič.

Marija Bernik in njena hčerka Stana nista bili ogroženi, kajti njuna javka in dejavnost nista bili izdani. Fanči Bernik pa so po vdoru v ljubljansko organizacijo dvakrat v eni noči nadlegovali črnorokci. Hoteli so vdreti v njeno hišo, a so se zaradi vpitja obakrat umaknili. Zjutraj je dobila na oknu listič s črno roko. Takoj se je umaknila k sosedu in pri njej ostala do osvoboditve. Takrat je bila že težak invalid na vozičku.

Vtis je, da so prav te sodelavke, ki so bile najtesneje povezane **samo** z Nedo Geržinič, tvorile zaprto, pomembno obveščevalno enoto, do katere niso vodile druge povezave. Neda jih ni odkrila, drugi pa jih niso poznali. Zanimivo je, da so vse Nedine ožje sodelavke ostale žive.

Najbolj groba oblika terorja črnorokcev je v primeru Fanči Bernik ostala le pri grožnji. V našem zgodovinoписju ta oblika terorja v tedanjem času še ni dokončno preučena. V tem konkretnem primeru lahko ugo-

tavljamo, da ni šlo za povezavo z vdorom, saj bi drugače slovenska politična policija, ki je vdor izvedla, Fanči Bernik gotovo zaprla, pa tudi vse njene, zlasti njeno sestro Marijo Rotar, ki je do konca skrbela zanjo, in Alojzijo Kerševan.

Med našimi podatki se je zbralo tudi veliko pozabljenega ali celo neznanega ilegalnega gradiva o skrivališčih in bunkerjih ter začasnih bivališčih ilegalcev na območju nekdanjega rajona Vič. Neprecenljiva škoda je, da je v štiridesetih letih propadel večji del skrivališč za aktiviste in skladišč za orožje in material v stanovanjih, kletah, kuhinjah, podstrešjih, delavnicah, lopah, ki so jih predani aktivisti Osvobodilne fronte odstopili v ta namen. Navajamo samo tiste, kjer se je skrivala ali s katerimi je bila povezana Neda Geržinič.

V delavnici prešitih odev pri Mozetičevih v Nunski ulici, zdaj Veselova, je bila zbirna obveščevalna javka za Nedo in njeno glavno kurirko Alojzijo Kerševan-Tetko. Te hiše ni več. Na Gostilniški 1, kjer sedaj stoji stanovanjski blok, sta bili dve skrivališči pri Fanči Bernik. Tudi skrivališča na marofu ni več, le na Šibeniški 17 pri Bernikovih še stoji na vrtu čebelnjak, pri Mari Kralj na Gerbičevi 11 pa je nad vhodom v hišo okence, ki priča, kje je bilo nekoč skrivališče.

Pri Veri Stanič na Gerbičevi 22 je v mansardnih prostorih še ohranjena razporeditev prostorov in oprema, kakršna je bila, ko so se tam skrivale njena sestra Angelca Dolhar, ki je imela tam tudi javko, Leopoldina Mekina in druge. Vsaj kratek filmski zapis bi teh prostorov lahko rešil pozabe.

Podobno je tudi z drugimi ilegalnimi prostori na Gerbičevi ulici in ob Gradaščici, z izjemo hiše Marije Ivančič, kjer je skrivališče ostalo, a se zanj razen domačih dolgo ni nihče zmenil, pa na Tržaški cesti, v To-

bačni ulici in na Vrtači na Levstikovi 25, zdaj 9, kjer so bili v »kockasti« hiši pri Mileni Sušnik sestanki zadnjih dveh članic okrožnega vodstva Osvobodilne fronte in komunistične partije za Ljubljano. V vseh teh letih je bila na Viču obnovljena le ilegalna tiskarna Podmornica na Vrhovcih. V najtežjih razmerah ilegalnega dela smo znali zgraditi in usposobiti veliko skrivališč. Rudolf Ganziti, Martin Gorišek, Ivan Petek in drugi so zgradili skrivališča, ki jih tudi najbolj temeljite policijske preiskave niso mogle odkriti, na primer pri Pavli Mencej v Malgajevi ulici v Šiški, pri Mariji Prosen na Vodnikovi 13, v tiskarni bratov Tuma Pod ježami 9 v Mostah in še drugod. Mi pa smo vse to prepustili zobu časa. Še več, najzanimivejša in tehnično enkratno izvedena tiskarna Toneta Tomšiča na Šubičevi ulici (že obnovljena!) se je morala umakniti novemu stanovanjskemu bloku in garažam. Samo stara tabla na hiši še priča o tem nedvomno najbolj zanimivem spomeniku ilegalnega delovanja v okupirani Ljubljani. Poleg tiskarne so bile tam še dokumentna tehnika Komunistične partije Slovenije in druge delavnice ilegalne tehnike, v Narodnem muzeju, na drugi strani ceste, pa je bilo originalno skrivališče za orožje v mumijah – oboje tik sedeža okupatorjeve policije in blizu okupatorjevega vojnega poveljstva.

V spominskem gradivu je pomanjkljiva tudi faktografija preiskave in zaslišanj zapornikov. Tega sicer nismo posebej iskali, saj je to stvar podrobne raziskave zgodovinarjev, nedvomno pa se v vprašanjih, ki jih je politična policija postavljala zaprtim aktivistom, odslkava tedanja moč, delo in vpliv Osvobodilne fronte. Obširen in zelo konkreten seznam kaže, da je politična policija dobro vedela, da ima opravka z množičnim političnim gibanjem. Po njenih sodbah je delovalo v Ljubljani še v začetku leta 1945 več sto aktivistov Osvobodilne fronte

¹ Marica Čepe in Miroslav Luštek: *Kronološki pregled najvažnejših dogodkov v Ljubljani v letih 1943, 1944 in 1945; Kratki življenjepisi nekaterih padlih aktivistov*. (Ilegalna Ljubljana, knjiga 4, str. 611–634 in 635–637.)

Jože Vidic: *Grob v Volčji jami*, (Nedeljski dnevnik, 11. maja 1975); *Trupla v Volčji jami* (Nedeljski dnevnik, 1. julija 1980; *Domobransko maščevanje na Turjaku* (TV 15, 18. in 25. aprila 1985). Podatke o umorjenih na Turjaku je avtor iskal prek Nedeljskega dnevnika in TV 15, a jih ni zbral vseh.

Omenimo še prispevek Matije Žgajnarja: *Zločin na Turjaku 1945*. (Brošura Turjak, Ob štirideseti obletnici boja za Turjak, ČZPO Komunist, Ljubljana, 1983, str. 36–37 in 41.)

iz prav vseh plasti prebivalstva, od fizičnih delavcev do univerzitetnih profesorjev in vseh vrst strokovnjakov. Pri tem seveda ne smemo prezreti politične zavesti in revolucionarnega razpoloženja ogromnega števila prebivalcev Ljubljane, ki ga policija ni mogla številčno registrirati v svojih dokumentih. To razpoloženje je dobilo svojo pravo podobo in izraz ob prihodu partizanov v Ljubljano.

Ob tragičnem koncu aktivistov na Turjaku tik pred osvoboditvijo Ljubljane se nismo zadrževale. Tega kočljivega vprašanja se doslej še nihče ni lotil kompleksno. O tem so pisali Marica Čepe in Miroslav Luštek v *Ilegalni Ljubljani* in Jože Vidic, ki je z večletnim sistematičnim zbiranjem in objavljanjem gradiva prispeval doslej največ podatkov in dejstev o tem.¹

Navajamo le nekaj najvažnejših zgodovinskih virov gradiva in literature in to dopolnjujemo z nekaterimi izjavami najožjih sorodnikov in prijateljev.

Ko smo letos praznovali štirideseto obletnico osvoboditve, so nekateri dnevniki, revije, radio in televizija, razstave omenjali tudi dogodke, o katerih govorimo, toda novih vidikov niso načeli. Po štiridesetih letih je veliko primarnih in sekundarnih virov že šlo v pozabo in uničenje. Res je zadnji čas, da zberemo vsa še možna pričevanja o tem, saj je neposrednih udeležencev z vsakim dnem manj. Zakaj tako pozno? To je bil refren, ki so ga ponavljali vsi naši sogovorniki. Slej ko prej bo treba odgovoriti tudi na to vprašanje.

Na koncu naj omenim še, da sem tudi jaz bila ljubljanska aktivistka, članica komunistične partije in Osvobodilne fronte, nisem pa bila neposredna udeleženka teh dogodkov. Iz Ljubljane sem namreč odšla 10. februarja 1944 in se vrnila šele februarja 1948. Nasprotno pa je Hela Skulj preživela ves ta čas v Ljubljani in se izognila vdoru policije s peščico drugih, tedaj vodilnih aktivistov: Ano Ziherl, Štefko Kump-Sever, Francem Scagnettijem, Mileno Sušnik, Milojko Virant, Fanči Bernik, Alojzijo Kerševan in drugimi. Rešilo jih je predvsem to, da so se držali preiskkušenih metod ilegalnega dela in konspiracije ter niso, na primer, hoteli povedati (kljub zahtevi Leopoldine Mekina) za vsa skrivališča, kamor so se še lahko zatekli, en večer sem, drug drugam, da so položili trudno glavo in pričakali naslednji dan.

Za zgodovino pomembnih je ostalo še precej spominskih virov, vendar jih tokrat zaradi pomanjkanja prostora ne objavljamo.

Ustrezni podatki so seveda delno že objavljeni, na primer v kronikah krajevnih skupnosti Ljubljane in v drugih strokovnih in poljudnih publikacijah ter v literaturi.

Menimo, da je treba z zbiranjem sekundarnih virov pohiteti. Ni treba posebej poudarjati, da čas briše tudi spomine in da je iz dneva v dan težje zbrati verodostojne podatke, in ne utemeljevati, da znani dokumenti ne dajejo jasnih odgovorov na pomembna, konkretna vprašanja iz takratnega obdobja ljubljanske ilegale.

Preteklo je dovolj let – za distanco! Če so že odprti in dostopni arhivi v Londonu in drugod, je seveda tudi čas za objektivno in znanstveno preučevanje in ovrednotenje tudi tega obdobja ljubljanske ilegale.

To je naš prispevek k zgodovinskemu pogledu ne le na vlogo Nede Geržinič in njenih sodelavk, temveč tudi na čas, ki je tako odločilno vplival, da so prišla do izraza njihova človeška in revolucionarna dejanja, ki so se napajala in bogatila v idejnih vrednotah, ki sta jih razglašali Osvobodilna fronta in komunistična partija.

V zbranih pričevanjih nekdanjih aktivistov se zrcali tudi grozljivi teror okupatorja in domobrancev, s katerim so hoteli zatreti domoljubno in revolucionarno zavest in aktivnost velikega števila Ljubljancinov. Ta pričevanja trgajo tančico, v katero je še vedno zavit vdor policije v Osvobodilno fronto v začetku 1945. To so nova pričevanja o tem, kakšna naj bi bila dejanska vloga Leopoldine Mekine-Neže, Mimi. Za dokončno razčiščenje tudi tega zahtevnega vprašanja je nujno začeti s poglobljenim preučevanjem te tematike.

Upam, da bomo spodbudili tudi druge udeležence teh dogodkov, da bodo naše delo dopolnili, popravili kake nejasnosti oziroma na novo osvetlili tiste, ki smo se jih le bežno dotaknile. Seveda bo treba celovito prikazati tudi like drugih turjaških žrtev: dr. Vita Kraigherja, bratov Tuma, dr. Franca Mesesnela, dr. Mavricija Neubergerja, Martina Goriška in drugih. Le tako bo zdaj objavljeno gradivo resen prispevek in spodbuda za strokovno analizo teh dogodkov izpred štirideset let.

Ada Dequal-Krivic

I

MIRA MIHELIČ
NE SMEM POZABITI

MIRA MIHELIČ (1912–1985)

Ne smem pozabiti

In vendar je preveč boleče obujati spomine na tisti kruti čas, iskati v njem obraze, ki so trpeče potonili v breznu daljnih let, njen obraz, ki ga nikdar nisem videla tako razločno, kakor ga vidim zdaj.

Kako se človek vživi v grozo! Tudi ta postane nekaj, kar moraš prestati, del tvojega novega vsakdanjika, ki bi se morda končal jutri ali že prej, že to noč, v katero vdirajo kriki mučenih jetnic iz sosednje celice. Nisem jih videla, le slišala sem njih trpeči glas skozi okroglo lino v steni. »Že spet, že spet jih obešajo,« so šepetale ženske, ki so se stiskale k meni in h katerim sem se stiskala jaz. »Tam visi s stropa natezalnica.« Morda je katera spregovorila, povedala ime, ki so ga hoteli slišati . . . Kje so meje človeške vzdržljivosti?

Ona ni povedala ničesar. Kot bi se hotela s tem pohvaliti, je rekla: »Ne, nič jim nisem povedala.« Pa so jo obešali, da je dvakrat omedlela, in jo žgali z električno pečjo. Ko so jo vrgli v našo celico, je imela ožgane noge. »Nič nisem izdala.«

V poltemi gneča prestrašenih žensk, ki se oklepajo druga druge in ne vedo, kaj jim bo prinesla naslednja ura. In čeprav vedo, da svoboda ni več daleč, je zanje še zmerom predaleč. Še ena! Kdo? Nobenih imen . . . Srna? Ne, to ni mogoče!

Bilo je v začetku februarja.

Njo so zadnjič in poslednjič aretirali konec januarja, ob veliki izdaji, ko je gestapovska policija dobila v roke sezname z imeni. Sledile so množične aretacije. Tudi njeno, Nedino skrivališče je bilo izdano. Toda ona, kot da je vedela že prej, da nekaj ni v redu. Slutila je, da je v organizaciji krt, ki koplje svoje rove. Že novembra 1944 je Mari Kraljevi, pri kateri ja našla zavetje v bunkerju, ki ga je dal Tone Kralj, Marin mož, zgraditi že pred vojno, rekla, da so nekje vdrtli v organizacijo. Prosila jo je, naj ji priskrbi dovolj petroleja, da bi, če bi skrivališče odkrili, zažgala bunker in sebe; da jim ne bi prišla živa v roke, zlasti pa, da bi uničila dragoceno arhivsko gradivo.

To ji je preprečila izdajalska roka, tista, ki je zvečer 27. januarja potrkala po pokrovu, ki je zapiral vhod v bunker; roka najbolj zaupne osebe, ki se je tistega večera priplazila k Nedi, da bi bila pri nji na varnem oziroma da bi pričakala policiste, ki so natanko vedeli, kje naj iščejo skrivališče.

Njen obraz . . . V mraku jetniške celice ga nisem dobro razločila, bil je le lisa kakor drugi ženski obrazi, ki so me obkrožali. Toda glas, njen glas, je zazvenel v celici, v kateri ji je bilo dano prebivati le malo časa, izmučen, vendar jasen. Ni mogla sedeti ne stati in za silo so ji ženske na edinem pogradu napravile ležišče. »O, ali je bilo zelo hudo?« Kako nesmiselno vprašanje! Morda se je celo malo posmejala, na kratko, s smehom, ki se je prelomil od bolečin. »Ne, ne, vse je mogoče prestati, če . . .« Za trenutek je med nami zavladala tišina, kakor da si še dihati ne upamo. . . . če verjameš v našo stvar.« In po kratkem premolku: »Pomilujem jih.«

Iz kota celice se je iztrgal ogorčen glas. »Koga?« Te rablje, ki s svetinjicami okrog vratu pretepajo, mučijo in pobijajo?« Ona pa je, spet tako tiho, da jo je bilo komaj slišati, rekla: »Pomilujem jih, ker so slepi.«

Glas tiste, ki se je zjokala nad njenimi ožganimi nogami, je zavpil: »Slepi ali ne, ko bodo oni in njim podobni premagani, kar ni več daleč, jih bomo mi prav tako mučili, kakor so oni nas, in pobijali kakor pse!« Trpinčena ženska postava je komaj vidno zmajala z glavo, a razločno je bilo slišati njen še zmerom jasni glas. »Ne. Nasilje se mora nehati. Nič več krvi, nobene morije več. Naš svet bo drugačen. Jaz tega ne bom več doživela, ampak vam bo kmalu zasijalo sonce svobode . . .« Govoriti o soncu v policijskem zaporu! Toda nenadoma je posvetil med nas žarek, svoboda in toplina njenega zaupanja.

Kmalu so jo spet odveli. Takrat sem jo prvič in zadnjič slišala, toda njenih besed ne morem, ne smem pozabiti.

Kako je to meni neznano dekle, ta ženska, zmogla toliko poguma, toliko velikodušnosti? Ko je odšla, v celici ni nobena več govorila o maščevanju, pač pa so se oglasile okorne besede pesmi, ki jo je ena izmed nas poskušala zapeti: »Kultura in prosveta, to naša bo osveta.«

Kdo je bila ona? Ni bilo v navadi, da bi si bile med zasliševanjem na policiji povedale imena. To smo storile šele pozneje, v prisilni delavnici, ko smo si v svetlejših prostorih lahko pogledale v obraz, čeprav še zmerom pod stalno grožnjo, da se bo na vratih pokazal policijski agent in se zadržal tej ali oni: »Alo, z menoj na zaslišanje!«

Njeno pravo ime! To pravzaprav ni važno. V meni je ostalo njeno sporočilo, ki je tiho odmevalo kakor zvon z vrha gore, ki se noče ustaviti, slišati ga je bilo iz velike daljave, in vendar je bil čisto blizu.

Zato pa sem si lahko natanko ogledala tisto, o kateri so moje sojetnice šepetaje govorile, da je izdajalka. Vem, po vojni so jo nekateri poskušali opravičiti, češ da zadeva še ni raziskana, toda preveč je bilo pričevanj, da je policiji povedala stvari, za katere je vedela samo ona, in da jih je povedala še pred svojo aretacijo. Tudi Nedi se je posrečilo, da je sporočila iz zapora: Izdala je Mimi!

Mimi je bilo njeno ilegalno ime, drugo ilegalno ime pa Hrast, kakor so mi šepetaje zapupale tovarišice, ki so imele z njo opravka – bila je sekretarka okrožnega komiteja. Srečala sem jo dvakrat na hodniku, ko sta jo mimo peljala dva agenta s torbama, v katerih je bilo morda za nas novo obremenilno gradivo, in enkrat v vrsti, kamor se je postavila, ko smo čakale pred skupnim loncem, iz katerega so nam delili menažo. Stala je tam nepremično, s povešenimi očmi, na katere so padali temni lasje. Dekle, ki je stalo poleg mene, me je sunilo s komolcem: »To je ona!« – »Kdo?« – »Pssst, Mimi.«

Mračen obraz z zastrtimi očmi, ki niso gledale v nikogar. Nekatera dekleta so jo poznale, toda nobenega pozdrava, nobenega znamenja, da je ena naših. Stala je tam, zaznamovana, kakor na sramotnem odru. Kaj se je dogajalo v njej? Kako je mogla to zdržati do svojega konca, ki ni bil več daleč? Le kaj so ji obljubili? Svobodo? Življenje? – Našla je smrt. In kako bi ji bila sodila Neda, ko bi bili obe ostali živi? Ali bi bila hotela zatemniti svoj svetli novi svet s kaznijo za njeno krivdo? Za to so poskrbeli gestapovski rablji. Njen obraz – zakrknjen in vendar zgovoren – me je še dolgo spremljal kot temna stran meseca, za katero ne veš, kaj vse skriva.

V celico so prihajali novi in novi, še sveži podatki o zasliševanjih. Nekatere so sicer molčale, morda tiste, ki so povedale več, kakor bi bile smele – toda zakaj tajiti? Vse je bilo izdano, so govorile mnoge.

Tam je bila Mimi. Neka žena s Primorskega, ki je zanikala vse, se je morala soočiti z njo. In Mimi ji je pred zasliševalci natanko povedala, kdaj in kje je storila to in ono. Še huje je bilo z zidarjem², ki je sezidal neki bunker. Fant je vse hrabro tajil, nato so mu pripeljali Mimi, ki mu je postregla z vsemi nadrobnostmi njegovega dela, on pa je kar planil po njej in jo, še preden so mu mogli agenti to ubraniti, pošteno premikastil. Toda potem so ga tako pretepli, da so bile z njegovo krvjo obrizgane vse stene. Postal je heroj naše celice.

Novice v ječi potujejo hitreje kakor brezžično, vsak trenutek se ljudje v celicah menjavajo in prinašajo zadnje vesti ne le od zunaj, temveč tudi iz krute, za zunanji svet zaprte notranjšeine policijskih zaporov, in tako smo sproti zvedeli vse, ne le, kaj se dogaja na frontah in v mestu, temveč tudi, kako je v tem peklju, v katerem so se ljudje kljub vsemu znašli in živeli.

Neda je s sporočilom, ki mi ga je zapustila, postala zame simbol upanja in vere v življenje. Takoj po vojni sem napisala dramo Svet brez sovraštva, v kateri ima glavno vlogo Špelca³, ljubeznivo, svetlo bitje, ki nam je bilo odvzeto, da bi poslej zmeraj živel med nami. In res je živila na vseh slovenskih in tudi jugoslovanskih odrih, na Češkem in Slovaškem, in se spet in spet vračala domov, v rodno Ljubljano, in še danes, po štiridesetih letih, se spet obudi na kakem odru z vero v novi svet, ki smo jo prenekaterikrat izdali, pa je nismo nikoli izgubili.

¹ Ilegalno ime Nede Geržinič

² Martin Gorišek-Venceļj

³ Neda Geržinič

Njeno pravo ime sem zvedela, ko sem se udeležila skupnega pogreba turjaških žrtev. Neda! Toda njeno pravo ime bodi moja skrivnost, sem si rekla. Ob grobu je govoril eden od naših visokih predstavnikov. Zavpil je: »Maščevanje! Maščevanje!« – Mene pa je obšla groza kakor takrat v celici, ko so jo privlekli izmučeno, a še zmerom tako polno življenja, da nam je rekla, da nasilja več ne bo. Ona pa prav tega ni hotela. Žalostna, samotna je bila pot s pokopališča v mesto in tudi blaga senca, ki me je spremljala, je bila žalostna.

Šele zdaj, veliko let pozneje, ko naj bi se že zacelile stare rane, sem dobila podatke o zadnjem letu njenega življenja in celo njeno fotografijo iz srečnejših časov, podobo lepega, vedrega, nasmejanega dekleta. Mislim, da se je rada in pristrčno smejala. In rada je premagovala telesne napore kot odlična športnica. Ali si jo morem potemtakem predstavljati v bunkerju, v katerem je preživela zadnje mesece⁴ svojega življenja? Meril je dva metra in pol v dolžino in dva metra v širino. Strop je bil nagnjen, tako da je bilo mogoče stati le na enem koncu. Tla so bila betonska, v steni je bilo le majhno okence za prezračevanje, na tleh kot edino pohoštvo žimnica.

Ogrevanja ni bilo, pozimi so bile stene prekrte z ledom, prava ledena grobnica, v katero se je zazidala sama. Edino toploto sta oddajala žarnica in cev dimnika v steni, h kateri se je stiskala. Ona, ki je bila tako pokončna, je morala neskončno dolge ure svojih dni in noči sključeno preždeti na tleh. Toda imela je delo. Gradivo ji je prinašala njena zvesta kurirka Tetka, v bunker pa ji ga je dostavljala Mara Kraljeva dvakrat na dan. Tako je to opisala: »Edini vhod v skrivališče je bila okrogla odprtina, tako velika, da se je mogel odrasel človek splaziti skozenjo. Odprtino je zapirala tesno prilagajoča se okrogla plošča, nad ploščo sta bili pritrjeni dve polici, na katerih so stali kozarci in steklenice za vlaganje. Da si prišel v skrivališče, si moral prisloniti stopničke, odstraniti kozarce in steklenice, sneti obe polici in dvigniti ploščo...«

Mara je to delo opravljala požrtvovalno. Bilo pa je tudi zahtevno, še zlasti potem, ko je dobil bunker še drugo stanovalko, Vlasto⁵. Dekleti sta skupaj urejali gradivo, skupaj te lovadili, seveda sede ali leže, in se dolgo pogovarjali, da so hitreje minevale neskončne ure dneva, ki se v mraku ni razločeval od noči. Gotovo je Nedi tudi to pomagalo odganjati prikazni, ki tako pogosto strašijo človeka, kadar preživlja temne čase čisto sam, odrezan od sveta. Je mar tudi ona okusila trenutke obupa in potrnosti, zlasti v skrbi za starše? Zato bi nam ne bila nič manj ljuba. Toda nekako si jo lažje predstavljam z večnim nasmeškom optimizma, kot da ji je svetloba, o kateri je govorila pozneje v policijskem zaporu, sijala tudi v bunkerju.

Že pred vojno je delala v naprednih organizacijah, takoj po okupaciji v vrstah Ljudske mladine Slovenije in v Zvezi komunistične mladine, potem pa pri množični obveščevalni službi. Aretirali so jo in jo, ne da bi ji mogli kaj dokazati, izpustili, pa spet aretirali, a se je tako spretno zagovarjala, da je spet prišla na svobodo. Vendar ji je bilo to opozorilo, da se mora umakniti v ilegalo. Večino časa se je skrivala pri Fanči Bernik na Viču. Domov si ni več upala, vsaj ne za dolgo. Potem ko so ji zaprli očeta in brata Leva za mesec dni, pa sploh ne več. Aprila 1944 je nemška policija aretirala njenega brata in ga poslala v koncentracijsko taborišče. Tako je Neda izgubila zadnjo možnost za stik z domačimi. Ostalo ji je le delo, ki ga je opravljala s požrtvovalnostjo in zagnanostjo, tako značilnima zanj.

Konec avgusta 1944 se je ob Gradaščici sestala s svojo glavno kurirko Lojzko Kerševan-Tetko. O tej pogumni in iznajdljivi ženi bi bilo treba napisati posebno povest. Po prvi svetovni vojni so ji fašisti na Primorskem ubili moža. Zbežala je v Jugoslavijo, po kapitulaciji pa se je pridružila Osvobodilni fronti in neverjetno pogumno opravljala naloge kurirke Dolomitskega odreda. Prenašala je obveščevalno gradivo, pa ne le nekaj listov, temveč cele svežnje, na vozičku ali kar v cekarju. Tudi tistega dne, ko je Nedo izsledil in aretiral policijski agent, je nesla gradivo in ji ga tudi že izročila, toda Neda je bila toliko prisebna, da ji ga je neopazno potisnila nazaj v cekar. Preprosta ženica s cekarjem, ki je bil do vrha naložen s fiziolo, se je kajpak lahko izmuznila.

Nedo je še enkrat rešila njena iznajdljivost. Pregovorila je agenta, da jo je odpeljal domov, češ da mora v stanovanju vzeti še nekaj najnujnejših stvari, in medtem ko jo je agent čakal pred hišo, je pobegnila skozi zadnja vrata ali, kakor pravijo nekateri, kar čez balkon na zadnji strani hiše. Zdaj se ni smela več kazati v mestu. Njen zadnji dom je postal bunker

pri Mari Kraljevi, kamor jo je pripeljala Fanči Bernikova. Ime te požrtvovalne žene, ki je tudi veliko tvegala, je eno zadnjih imen na Nedini poti, čisto zadnje pa je – Mimi.

Neda in Vlasta sta si v bunkerju svetili s petrolejko. Po množičnih aretacijah se je Neda vznemirila. Zaslutila je izdajstvo, zato je naročila Mari, naj ji prinese steklenico petroleja, da bi, če bi jo odkrili, zažgala dragoceno gradivo in sebe. Zelo si je želela oditi v hribe, toda spet in spet ji je bilo to onemogočeno. Pozneje, ko je bilo že prepozno, je rekla: »Zdaj razumem, zakaj me je Mimi zadrževala tukaj.« Skoraj vsak dan je prišla zvesta Tetka, se ustavila pri vrtnih vratih in z Maro sta si izmenjali »pošto«. Na videz je bilo vse v redu, varno. Potem je Nedina tovarišica samote lahko zapustila bunker. Neda je ostala sama in – čakala.

Konec vojne? Osvoboditev, ki ne more biti več daleč? Tistega poznega januarskega večera je čakala na Mimi. Po dogovoru bi bila morala priti pred osmo. Zamudila je. Mari se je zdela vznemirjena, vsa drugačna kakor navadno. Odpeljala jo je k Nedi v skrivališče. Čez dobre pol ure je kakih trideset policistov obklopiło hišo. Takoj so vprašali, kjer je bunker. A vprašanje je bilo odveč, natanko so vedeli, kam morajo iti. Ko je Neda zaslišala, kaj se dogaja pred vhodom v bunker, je vzela petrolejko, da bi zažgala dragoceno gradivo in sebe, toda Mimi ji je to ubranila. Tako sta potem stali z Mimi poleg Mare in njene sestre Oly, ki je imela komaj štirimesečnega dojenčka, in nič ni pomagalo Nedino zatrjevanje, da Oly ne ve nič, odpeljali so vse štiri ženske. V noči je hiša ostala prazna, z dvema otrokoma, z dojenčkom in Marino enajstletno Tatjano, in ko je naslednji dan prišla mimo zvesta Tetka, je ugotovila, kaj se je zgodilo, in se zjokala: »Odpeljali so mojo ljubljeno Nedo!«

Zdaj je napočil čas zasliševanja in mučenja, poniževanja in groze. Samo ne popustiti! Bilo je, kakor da se je svet razklal na dvoje, na tisti del, ko je bila še svobodna, dasi zazidana v betonsko celico, podobno grobnici, vendar povezana s tistimi, ki so delali in hoteli isto kot ona, povezana z vsem svetom živega in dobrega, in na oni drugi del, zoper katerega se je zmeraj borila in ki ga je imela zdaj spoznati tako od blizu. Vedela je, da mora stvar, za katero je tvegala vse, zmagati. Kaj pa ona? Ali je zdaj stopila na pot dokončne pogube po kdo ve kakšnih mukah? Njenemu zdravemu, mlademu in lepemu telesu se je upirala misel na smrt. Ni si mogla misliti, da ne bo nikoli več doživela pomladi, ki je že trkala na vrata njene ječe. Bila je začudena: Kaj zmorejo storiti ti ljudje, ki me imajo v oblasti, kako nizko, kako globoko lahko pade človek istega rodu. Morda je to moj sosed, vsak, ki je prestopil tisto mejo, za katero ne veljajo nobene vrednote več, in je postal okrutnejši od zveri? Jaz prenašam bolečine trpinčenja, toda kako jih prenašajo drugi? Četudi navijajo radio na ves glas, je slišati tuljenje, morda je to zadnji ostanek odpora, vreden prav toliko kakor moj molk, ko stiskam zobe in medlim od bolečin? Toda mene odrešuje misel, ki je sredi te groze dokončno dozorela v meni: Nikoli več, nikoli več mučenja, izsiljevanja, pobijanja!

Skozi stene jetniške celice, skoraj neprepustne za zvok, se je slišalo to spoznanje, ki je kot žarek upanja predrlo temo.

Špelca? Ali je to tisto, kar si mi hotela povedati? Živila si za drugačen svet, za svet, ki ga nismo znali in ga še zmerom ne znamo ustvariti. Ne vedoč, da je bilo ilegalno ime njene tovarišice v bunkerju Špelca, sem jo tako krstila v svoji drami. Kakor da mora njeno pravo ime ostati moja in njena skrivnost.

* * *

In s tem naj bi končala svojo zgodbo, če bi mogla zamolčati Turjak, grad zgodovinskega spomina, krvavih bojov in poslednjega zločina, ki ga je zagrešilo že poraženo zlo. Kako so žrtve tam mučili in pobijali, si ne morem in morda tudi nočem predstavljati, kajti potem bi najbrž morala podvomiti o človeštvu. Rajši v duhu gledam njen vedri nasmeh, odkriti pogled pametnih oči, čutim njeno neomajno vero v boljši svet, za katerega je dala svoje mlado, lepo življenje.

⁴ 5 mesecev

⁵ Vlasta Vagaja-Špelca

Pripis:

Pisateljica MIRA Mihelič, ki je tudi bila dvakrat zaprta in je skupaj s stotinami političnih zapornikov naredila pot v Žlebič pri Ribnici in končno spet nazaj v Ljubljano, je takoj po vojni napisala dramo Svet brez sovraštva. V njej je v Špelci upodobila lik Nede Geržinič. V svojih spominih Ure mojih dni (str. 111–135 in 140–142), ki jih je letos izdala Pomurska založba, je zapisala: »Svetu brez sovraštva, moji prvi drami, ki je doživela krstno predstavo decembra 1945, je botroval Bojan Stupica . . . Dal je dramo na repertoar ljubljanske drame in jo zaupal Slavku Janu in vrsti najboljših slovenskih igralk. Savka Severjeva je igrala Špelco«.

V reviji Borec (letnik XXXVI, št. 1, str. 23), je MIRA Mihelič prispevala na to temo spominsko prozno besedilo Mesečina.

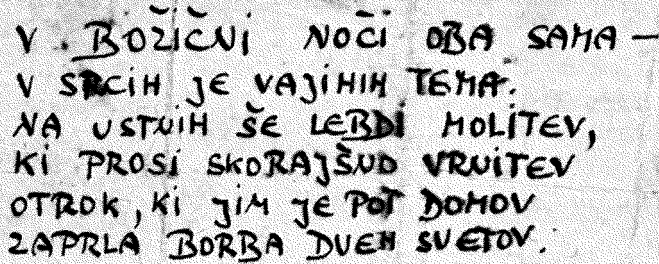
Zdaj se MIRA Mihelič ponovno vrača k tej temi s skico portreta Nede Geržinič, ki mu je dala naslov Ne smem pozabiti. Napisala ga je spomladi. To je bilo njeno zadnje literarno besedilo.

MIRA Mihelič je umrla 4. septembra 1985.

II

NEDA GERŽINIČ
PAPANU IN MAMI
TETKI ZA BOŽIČ 1944
SLAVKI
FANČI

IZ ŽIVLJENJA NEDE GERŽINIČEVE

NE TOŽITA, NE OBUPAJTA,
V VRNITEV SREČNO UPAJTA;
SAJ PRIDE DAN, KO ZBRAVI SPET
VESELO BOMO ZRLI V SVET
KI BOLJŠI, LEPSI, VES NE TAL,
ČLOVEŠTVU ZOPET MIR BO DAL.

MAJ VAMA MOJE TOPLE ŽELJE
PRINESEJO LE MIR, VESELJE,
SAJ ŽIVA, MIRNA, ZDRAVA
(ČETUDI MORDA NI OD NJIH POZDRAVA)
NA VAJU MISLITA OBA SINKA
IN VAJINA - EDINKA.

Božić 1944.

To je ena od šestih pesmi, ki jih je Neda Geržinič napisala za božič 1944 oziroma za novo leto 1945. Pesmi Špelci v spomin (Vlasti Vagaja) in Mari (Mari Kralj) sta bili uničeni, ko je policija odkrila skrivališče na Gerbičevi 11. Pesmi Nede Geržinič Papanu in mami, Tetki za božič 1944 in Vodnikovo Mučenici je skupaj z originalno risbo Mare Kralj hranila mama Rika Geržinič kot svoj najdražji spomin. Umrla je letošnjo pomlad, stara štiriindevetdeset let.

*N*ekoč sem čitala roman
o hrabri, čudoviti ženi,
ki ji sebičnost je bila pojem neznan.
Vse drugim le je žrtvovala
in skupnosti in borbi sveti,
ki takrat se je vojevala na vzhodu,
pred več kakor dvajsetimi leti.

Življenje naše tudi nam romane piše:
vesele, grde, lepe, obešenjaške,
obrazne razne nam izriše:
hinavske, izdajalske in junaške.

Spoznali vsi smo, Tetka, Tvoj obraz;
življenje ga je izoralo,
a dalo mu je dober, mil izraz –
trpljenja sled je vanj vkovalo.

Podobna vsa si ženi iz romana:
čeprav brez sina – mati mnogih si sinov,
čeprav brez hčere – mati nas si, ki domov
nam vrata vojna vihra je zaprla,
dokler svoboda jih ne bo podrla.

Za nas in našo sveto stvar
nobene žrtve Ti ni mar.
Naj mraz bo, sneg, naj burja piha,
za Tebe nikdar ni oddiha.

Za svobodo in boljši svet,
za nas, ki nam fašizem je sovrag zaklet,
Ti ni odveč nikak napor,
ne pretežak nikak tovor.

Vsi mi, ki Tvojo uživamo ljubečo skrb,
Te ne pozabimo, dokler nas ne doseže smrt...
Današnji dan bi Ti hoteli darove dragocene dati,
pa kaj ko nismo nič bogati!
Naj želje naše z zvezdo rdečo
prinesejo Ti mir in srečo,
da vsaj na Tvoje stare dni
naš rod v svobodi živi.

NEDA GERŽINIČ: TETKI ZA BOŽIČ 1944

Izvirnik te pesmi je Neda Geržinič napisala lastnoročno, tako kot tudi druge pesmi svojim sodelavkam. V roke smo najbrž dobile kopijo. Nedin oče Alojzij Geržinič jo je mogoče sam pretipkal po izvirniku, ki ga je hranila Alojzija Kerševan. Z ženo Riko sta Tetko po vojni večkrat obiskala. Vse pesmi so bile okrašene s slovenskimi narodnimi motivi, vsaki je bila priložena tudi peterokraka rdeča zvezda iz lesa z vrezanim posvetilom.

*U*soda-mačeha ti posejala
je s trnjem ostrim tvojo pot,
prav malo, res je cvetja pridejala --
grenkobe, žalosti pa poln sod.
Na poti težki bi omagal,
bi klonil marsikak slabič --
a z voljo močno naš deklíč
še drugim krepko je pomagal.

*Ko je nesreča prihrumela nad naš rod,
si hitro našla pravo pot. --
Ker s puško ti ne moreš se boriti
in ne na tajnih shodih govoriti,
nam kot čebel'ca skrbno zbiraš
stvari, da skupno stvar podpiraš.*

*Za novoletno ti voščilo
naj znak, ki ga pošiljamo iz »golobnjaka«,
bo v temnih, težkih dneh bodrilo,
dokler armada naša v mesto ne vkoraka.
Za takrat čuvaj ta simbol peterokrak,
kot prapor čuva vsak vojščak,
saj takrat vsi se bomo zbrali,
ki zvezdo rdečo danes smo si dali.
Morda od sedmih kdo bo izostal,
ker za svobodo bo življenje dal;
morda od sedmih ostane zvezda ena --
morda celo -- nobena? --
A nekaj vemo vsi:
Na vzhodu se dani
in kmalu, kmalu spet
svoboden bo slovenski svet.
In muke naše, naša kri --
izmile bodo vsem oči,
da bodo izpregledali
in prav kot mi -- slovenstva se zavedali.*

*Naj borbeno tovarništvo nas vseh,
ki zvezda ta nam je vodnica,
še dalje bo krepak dokaz,
da táko složnost ustvarja le pravica!*

NEDA GERŽINIČ: SLAVKI

Slavka Bernik je bila ena od sedmih Nedinih sodelavk. To omenja Nada tudi v pesmi, ki jo je za božič 1944 oziroma za novo leto 1945 poslala iz skrivališča. Pesmi je bila priložena peterokraka zvezda iz lesa, z vrezanim posvetilom Slavki. Nekdaj petletna deklica Bredka se danes spominja, da je teta Slavka skrivala to pesem in rdečo peterokrako zvezdo pod povoji, s katerimi je imela zavite bolne, revmatične noge. Za otroka je bila zlasti živo rdeča zvezda tako presenečenje, da ji je ostala v spominu. Pesem je bila prvič objavljena v reviji Naša žena avgusta 1945. Še isto leto je Slavka Bernik pesem podarila Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani. Ko mi je 21. decembra 1982 pripovedovala o vsem tem -- bila je že trideset let slepa in hroma -- je na pamet recitirala vso pesem. Tudi ta pesem ji je pomagala, da je vzdržala v najhujših trenutkih.

NEDA GERŽINIČ NA RAKITNI LETA 1935

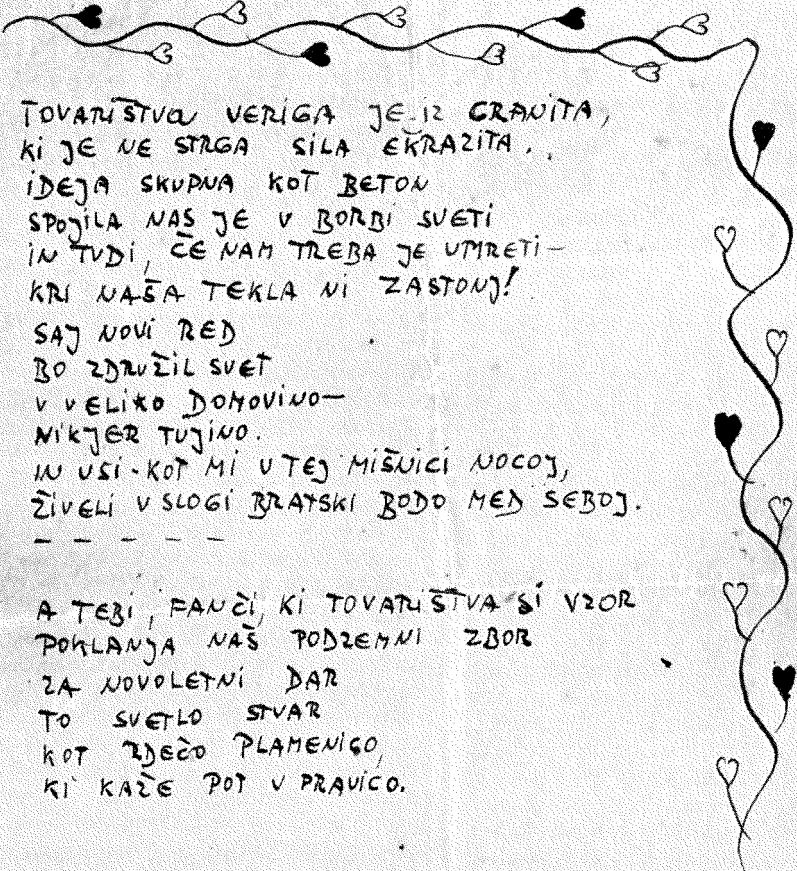
FANČI.

ČE BI PRIJATELJSKA ZVESTOBA
BILA MOTIV DAVA SVOJEGA PISANJA,
BI TVOJA MI BILA PODOBA
OSREDNJI LIK VSEGA DOGANJA.
ČE PISATI BI MORALA O TEN,
KAKO JE REDKA HČERE VDAVOST,
BI BILA SREDI VSEH IZJEH
TI PRAVA MATERINA RADOST.
ČE PA LJUBEZEN BILA BI ZA TENO
(DA TI SI MOŽEK, TO VSI VENO)
ZA PESNIŠKI MI VZMET
BI SLUŽIL SPET TVOJ VZGLED.
KER PA PRIJATELJSTVA ZVESTOBA,
MOŽA LJUBEZEN, VDAVOST HČERE
NE SEŽEJO NAVADNO PRAV DO GROBA
(KER KRATKE SO ČLOVESKE MERE) —
BOM NAPISALA RAJE TI OTEN,
KAR V ČASIH TEŽKIH VSAK DAN ZREH
IN IZNEH TISOČIH, NEŠTETIH SLIK,
SI VZELA BOM ZARES ZA VZGLED TVOJ LIK:
TOVARIŠTVU NAJ POJEM HVALO,
KI VDAVOSTI, LJUBEZNI IN ZVESTORI SLUŽI —
IN KER NESMRтна GA IDEJA DRUŽI,
NESMRtnO SANO JE POSTALO.

ZA NAS - TOVARIŠE BI TI ŽIVLJENJE DALA,
ZA SKUPNO STVAR JE VEČ SI ŽRTVOVALA - ZDRAVJE —
MI VSI PA, KI NAS DRUŽI NOVOLETNO SLAVJE
KI NEDAVNO VSI NAS POZVALA —
PA TI IZREKANO ZAHVALO
ZA TVOJO LJUBO SKRBUOST VDAVO.

NEDA GERŽINIČ: FANČI

Fanči Bernik je bila najmlajša od sedmih otrok delavske družine in znana predvojna vrhunska športnica. Njena starša sta delala v Tobačni tovarni. V tako imenovanem viškem procesu, ki je bil 14. maja 1943, je bila oproščena predvsem zato, ker so ji odpovedali živci v nogah. Od tedaj je bila hroma. Z Nedo sta se spoznali prav v tistem času in Fanči, ki so jo klicali Tačka oziroma Možek, je odtlej skrbela za Nedino varnost.

TOVARIŠTVA VERIGA JE IZ GRANITA,
KI JE NE STRGA SILA EKRAZITA,
IDEJA SKUPNA KOT BETON
SPOJILA NAS JE V BORBI SVETI
IN TVDI, ČE NAM TREBA JE UMRETI -
KRI NAŠA TEKLA NI ZASTONJ!
SAJ NOVI RED
BO ZDRUŽIL SVET
V VELIKO DOMOVINO -
NIKJER TUJINO.
IN USI - KOT MI UTEJ MIŠNICI NOCOJ,
ŽIVELI V SLOGI BRATSKI BODO MED SEBOJ.

A TEBI, FANČI, KI TOVARIŠTVA SI VZOR
POKLANJA NAŠ PODZEMNI ZBOR
ZA NOVOLETNI DAR
TO SVETLO STVAR
KOT ŽJEČO PLAMENICO,
KI KAŽE POT V PRAVICO.

OPOMBA

V tem poglavju objavljene originale hranita dr. Lev Geržinič in Ivo Rotar. Opombe je prispevala Ada Krivic.

Iz življenja Nede Geržiničeve

ki so jo belogardisti na dan 4. maja z drugimi žrtvami vred zverinsko ubili na Turjaku. (Po podatkih iz njenih lastnih pisem, po poročilih tov. Mare Kraljeve, Fanči Bernikove, Lojzke Keršovanove ter Nedine mame Rike Geržiničeve, ki je svojo hčer obiskala v zaporu.)

Dne 2. XI. 1943

Italija je kapitulirala. Fašistična zver je potolčena, ostane še nacistična strašna zločinska sila, ki jo bo treba še uničiti. Italijanska armada se je razsula, naši partizanski odredi so se silno okrepili, toda miru še ne bo. Nemški osvajalci so se polastili še ostalega dela naše nesrečne dežele. Rupnikovi in Hacinovi pajdaši se zbirajo, da jim pomagajo zatirati naše osvobodilno gibanje. Še bo treba trdega dela, preden bodo vsi sovražniki premagani.

Ko se ozrem nazaj na dosedanje naše delo, sem ponosna in srečna, ker sem mogla sodelovati pri narodnoosvobodilnem delu. Kakšno navdušenje, kakšna požrtvovalnost, kakšna neustrašnost je vladala v naših vrstah! Ne ječe, ne konfinacije, ne internacije, ne mučenja in ne smrt niso omajale naših borcev in aktivistov, ki so krepko držali zastavo svobode v rokah in korakali k jasno zastavljenemu cilju. Iz naroda hlapcev smo postali narod borcev . . .

Dne 2. IX. 1944

(V BUNKERJU MARE KRALJEVE V GERBIČEVI ULICI).

Hvala bogu, zdaj si lahko malo oddahnem. Kakšno razburjenje, kakšna skrb v teh dneh, da se le ne bi ljubi mami in očku kaj zgodilo! Ti ljudje so vsega zmožni.

Žvan me je aretiral v soboto 26. avgusta 1944; v mraku, ko sem šla z njive z važnimi podatki. Vprašal me je, če sem jaz Neda Geržiničeva. Potrdila sem takoj, kar ga je nekoliko osupnilo. Kaj neki imajo proti meni? Vida Janežičeva je plačala svojo značajnost in molčečnost z življenjem. Ali hočejo, da grem isto pot? Ali me hočejo z mučenjem prisiliti k priznanju? Nikoli – Rajši umrem.

Koncentracijsko taborišče bi me čakalo, če ne bi ušla. Hvala bogu, da sem bila s tetko.¹ Neopazno sem izročila material. Sreča, da ni imel Žvan pri roki spisa, on sam ni vedel, zakaj me iščejo. Napravila pa sem vsekakor ugoden vtis nanj, ker mi je dovolil, da grem domov spat. Seveda mi je dodelil

Ob peti obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte je založba Naša žena izdala posebno številko z naslovom Naše borke. V njej je na str. 82–83 objavljen prispevek Iz življenja Nede Geržiničeve. Napisan je v obliki dnevnika, kot bi ga bila pisala Neda, zasebnega pa čas od kapitulacije Italije do 2. maja 1945. Tedanja urednica Naše žene Zima Vrščaj-Holy in druge sodelavke se ne spominjajo več, kdo ga je napisal. Fotokopija prispevka je v nekaterih arhivih pogosto edini dokument o Nedi Geržinič in ga zato, kljub pomanjkljivosti, objavljamo.

agenta. Ta pa me je pustil samo, ko je odšel na večerjo. Komaj je agent odšel, sem hitro pograbila plašč in hitela k Fanči. Pri njej pa ni bilo varno, ker stanuje isti agent v bližini, treba je bilo dobiti popolnoma varno skrivališče in zdaj sem v Marinem bunkerju. Kaj prinese bodočnost?

Dne 2. V. 1945

(V POLICIJSKIH ZAPORIH).

Zgodilo se je . . . 27. januarja 1945 ob eni uri ponoči je četa agentov ljubljanske policije pod vodstvom dveh gestapovcev obkrožila naše skrivališče in vdrla v hišo. Okoli in okoli so postavili tudi strojnice, da ne bi mogla uiti. Vdrli so v hišo, glasno povpraševali in govorili z Maro, odprli so bunker in bili sva z Mimo ujeti. V dveh minutah sva morali biti pripravljeni za odhod. Vse so vedeli, vse je bilo odkrito, izdano! Vse tako dragoceni material, za katerega smo se trudili mesece in mesece, je padel v sovražnirove roke. Strahotno odkritje! Oblekla sem se, pobrala nekaj svojih stvari in šla z njimi. Bila sem mirna, nisem se nič bala, obračunala sem s svojim življenjem, bila sem prepričana, da me peljejo čez blok in pobijejo. Ali ne, zgodilo se mi ni nič, peljali so nas v policijske zapore in me vtaknili v samotno celico. Sledila so dolga zasliševanja, izdala in priznala nisem ničesar. Odtegnili so mi prve tedne hrano. Dvakrat so me nategovali na natezalnici. Zvezali so mi roke na hrbtu z vrvjo in me obesili na kavelj. Nato so mi izpodmaknili stol, na katerem sem stala, in obvisela sem v zraku. Čudno, da se roki nista izpahnili v ramenih, kajti nositi sta morali vso telesno težo. Od nepopisnih bolečin in silnega napora sem se onesvestila. Ko sem se zavedala, so nategovanje spet ponovili. Spet sem omedlela. Potem so si izmislili nekaj drugega. Žgali so me z električnim tokom v nogo. O, kako je to peklo, kako bolelo! Izdala nisem ničesar. Oni pa so že vse vedeli. Vse je bilo izdano. Izdajalka je pa bila Mima, ki je bila že dalj časa v službi gestapa in je vse vedela. Zato je tudi mene zadrževala v bunkerju in me ni pustila v hribe. Posledica njene izdaje je bila aretacija sto in sto naših ljudi, naših najbolj predanih delavcev.

Oh, kako mrzla, kako vlažna je moja ječa. Nobenega ležišča, nobenega stola, nobe-

ne mize, vse prazno, pusto, temno odvrtno. Spati na golih, mrzlih, vlažnih tleh. Pozneje so me dodelili v drugo nadstropje v majhno celico, bivše stranišče, z razgledom na dvorišče. To je bila zame velika ugodnost, ker sem mogla spati vsaj na deski in sem mogla uživati vsaj nekoliko več zraka in svetlobe.

Policijski uradniki so radi debatirali z menoj o idejnih temeljih komunizma, o Osvoobodilni fronti in drugih aktualnih vojno-političnih vprašanjih. Seveda sem jaz neprikrito in neustrašno zastopala svoje narodnoosvobodilno stališče. Nekateri od njih (policijskih agentov) so bili sinovi znanih bogatašev in so bili prepričani, da bodo z zatiranjem Osvobodilne fronte obvarovali in rešili svoje bogastvo in svoje premoženje. Ti so bili najokrutnejši in najbolj nevarni. V njihovem mučenju je tičala velika mera sadizma . . . Bili so dobro plačani, uporabljali pa so tudi druga sredstva, da so prišli do denarja in so mogli razkošno živeti . . . O groza, imajo svetinjske na vratu in mučijo in ubijajo lastne ljudi, lastne brate in sestre. Kakšna moralna zabloda, kakšna propalost. Ni čuda, da taki ljudje ne razumejo naše požrtvovalnosti in predanosti osvobodilnemu gibanju. Saj so nas nekateri vpraševali, koliko smo dobile za naše narodnoosvobodilno delo. Smatrali so nas za navadne plačanke, navadne prodanke, ki delajo za denar. Sodili so nas pač po sebi.

Na veliki petek so nas peljali nazaj v policijske zapore na Poljanskem nasipu. Spet se nahajam v samotni celici. Okna so nam zazidali, ker se je tovarišu dr. Skali posrečilo uiti iz samotne celice. Srečen človek . . . Za zrak in dnevno svetlobo je ostala le majhna odprtina. Mračna, vlažna, zatohla grobnica. Ampak čudno. Slaba hrana, trdo ležišče, pomanjkanje zraka in sonca, dolgomesečna ječa me niso strli. Nikoli nisem imela tako trdnih živcev, nikoli nisem tako mirno spala . . . Poročila oznanjajo bližajoči se konec. Nemčija je premagana, še nekaj dni in konec bo vojne, konec naše ječe, konec našega trpljenja. Zlato sonce bom smela spet videti, vdihovala bom čisti zrak, našla bom spet svoj dom, svoje starše, svoje sorodnike, prijatelje in tovariše. Saj do procesa ne pride, ne more priti, nimajo več časa za to, vrata naše ječe se morajo odpreti in mi bomo najsrečnejši ljudje na svetu. Že vnaprej uživam prve dni svobode. Naša partizanska jugoslovanska armada vkoraka

¹ Lojzka Kerševan

v Ljubljano, po radiu se oglaša spet naša kukavica, Ljubljana je svobodna, vse ulice zažive, narodne zastave z rdečo peterokrako zvezdo plapolajo, okna vsa v zelenju in cvetju. Jugoslavija! Slovenija! Radostni vzkliki in pozdravi hrabrim četam, ki jih navdušena mladina obsipa z rožami, mimo korakajo godbe z udarnimi koračnicami, partizanske pesmi svobode orijo, državljani pa vsi veseli, razigrani, okinčani s trobojnicami vzklikajo novi Jugoslaviji, Titu, svobodni Sloveniji, Trstu, Gorici, Koroški, svobodi, svobodi, svobodi... Še nekaj dni in vse to bomo smeli doživeti, o, višek blaženosti in sreče! Delali smo, trpeli, žrtvovali, ali vse to bo na mah pozabljeno, bogato bomo poplačani. Sonce, zlato sonce svobode nam bo stalno sijalo in nas ogrevalo v dno srca do konca naših plodonosnih dni.

*Noč je bolestna za nami,
pred nami svobode je dan.*

Noč od 3. na 4. maj. Grozna, strahotna, pošastna noč. Vrata v celico Nede Geržiničeve so se odprla in vstopil je policijski agent. Hitro se je morala obleči, s seboj je morala vzeti vse svoje stvari. Kam?

Na hodniku so že zbrani: Mara Malahovsky, Angela Dolhar, brata dr. Boris Tuma in inž. Zoran Tuma, dr. Mavricij Neuberger, dr. Vito Kraigher, inž. Rihard Sever, Viktor Šuškovič, Martin Gorišek in drugi... Vsi so veselo razporejeni. Kaj ne bi bili, saj gre do na delo in potem bo čez nekaj dni svoboda, življenje. Poklicali so jih po imenih in jih nato odpeljali pred hišo, kjer je čakal avtobus. Vstopili so. Vozili so jih proti Gorenjski, nato so avto obrnili in drveli nazaj v Ljubljano, skozi temno mesto na Dolenjsko cesto, proti Turjaku. Pred Turjakom se je avto ustavil. Danilo se je. Četa divjih, pijanih, poživljenih domobrancev je obkolila avto, vlekli so ujetnike iz njega, psovali, suvali, bili s pestmi in puškinimi kopiti in jih tirali v hosto. Tedaj so ujetniki vedeli, da je ta dan njihov poslednji. Povampirjeni, nevredni sinovi slovenske matere so prevzeli nečloveško, zločinsko nalogo, da pobijejo in umorijo dvajset mladih, požrtvovalnih borcev za svobodo slovenskega naroda. Puškine cevi so naperili proti žrtvam, streli v tilnik, in dvajset ubogih, izmučenih teles je omahnilo v volčjo jamo. Kajnovi delo je bilo opravljeno.

Čez štiri dni pa je nad slovensko zemljo zasijala zlata svoboda.

III

DR. LEV GERŽINIČ
BRAT SE SPOMINJA

LETA ZORENJA
ZAČNE SE DELO ZA OSVOBODILNO FRONTO
V ITALIJANSKIH ZAPORIH LETA 1943
NEDA GERŽINIČ KOT ILEGALKA
ALOJZIJA KERŠEVAN-TETKA

DRUŽINA GERŽINIČ: OČE ALOJZIJ GERŽINIČ, SLAVKO, MATI RIKA, NEDA IN
LEV. FOTOGRAFIJA JE BILA PO MNENJU DR. LEVA GERŽINIČA POSNETA TIK
PRED OKUPACIJO, KO SO ŠE STANOVALI V POSLOPJU POLICIJE NA ŠUBIČEVI
ULICI

DR. LEV GERŽINIČ

Brat se spominja

Bili smo srečna družina. Oče Alojzij Geržinič, po rodu iz Istre in rojen v Trstu, policijski uradnik, pravnik, po italijanski zasedbi predčasno upokojen kot policijski svetnik, mati Rika, rojena Kokalj, ki je razdajala vso svojo ljubezen in življenjsko moč svojim otrokom, in trije otroci, Slavko, Lev in najmlajša Neda. Bili smo srečna družina ... dokler te sreče ni razklala vojna vihra. Slavko je odšel čez širna morja, Nedi je bratomorna roka vzela mlado življenje. Na pragu svobode smo ostali sami, oče in mati doma, jaz v internaciji. Vzniklo je jutro tako pričakovane svobode, prineslo je mir, množice ljudi sta preplavila radost, veselje, a mnogim sta vzela še zadnje upanje na srečanje z dragim človekom. Žalost in grenkoba na obrazu srečnih.

Neda se je rodila 11. septembra 1918 v Ljubljani. V osnovno šolo je hodila na Vadenico, potem pa v gimnazijo na Poljanah v Ljubljani in dve leti v Mariboru, kamor je bil službeno prestavljen oče. Maturirala je na Poljanski gimnaziji leta 1937. Bila je dobra učenka, veliko se je ukvarjala s športom, zlasti lepe uspehe je dosegla v namiznem tenisu, rada je hodila na izlete v naravo in ljubila je umetnost, od literature do slikarstva, kiparstva in glasbe. Njeno rano otroštvo je bilo lepo in živela je polno življenje mladega dekleta. Na družino je bila zelo navezana. Rada je imela mamo, rapačkota, tako je imenovala papana, in oba brata. Imela je svoj krog prijateljic, med njimi je bilo nekaj njenih sošolk, pristrčnih in zvestih deklet, ki so jih družile podobne želje, hrepenenja in nagnjenja. Po maturi se je vpisala na pravno fakulteto v Ljubljano. Bila je vztrajna študentka, ki je od njenega cilja narediti diplomo in doktorat ni moglo odvrniti nič – ne vojna ne ilegalno delo. Diplomirala je leta 1942 in opravila tudi dva rigorozna. Do doktorata ji je manjkalo še eden. Vojna je usodno vplivala na njeno delovanje: boj proti okupatorju, boj za svobodo in lepše življenje je prevzel njeno bistvo. Vse do njene smrti.

Ko so se tik pred koncem vojne in ob osvoboditvi Ljubljane odprla vrata zapornikom v prisilni delavnici, sta jo mama in papa zamažala vsa nestrpna pričakovala pred jetniško zgradbo. Bojazen, žalost in bolečina je preplavila njuni srca. Ko sem se 7. julija 1945 vrnil iz nemške internacije, sem se jima pridružil v globoki žalosti.

Zapisano v Ljubljani,
26. oktobra 1985

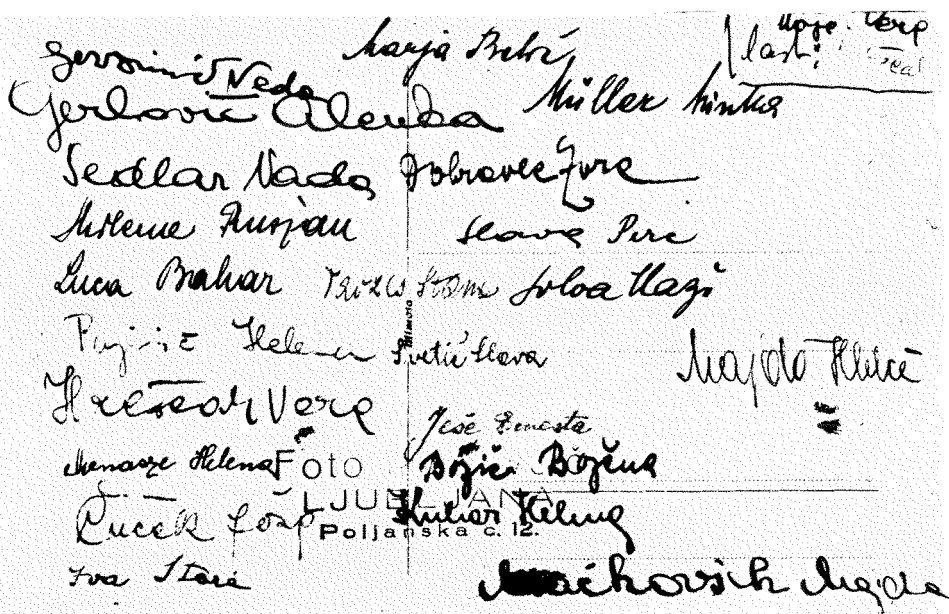
NEDA GERŽINIČ NA GORENJSKEM

MLADOSTNE PRIJATELJICE: VERA HREŠČAK, NEDA GERŽINIČ IN MAJDA
MAČKOVŠEK

LITERARNI KROŽEK NA POLJANSKI GIMNAZIJI LETA 1934: KSENIJA BAČIČ, PROF. VIDA HORVAT, MIŠA DOLGAN, FEDJA ŠTURM, DAVORIN ŽVAN, SILVA PRETNAR, JOŽA LENČEK, ALENKA GERLOVIČ, FRANCE LIPČNIK, NADA SEDLAR, PETRA DOBRILA, VERA HREŠČAK, NEDA GERŽINIČ, TONČKA KRANJČ-SENICA, VEDAM, JANEZ TOMIN, MARINČIČ, TONE OSOVNIK, RADO BORDON, JOŽE ZAPUŠČEK ...

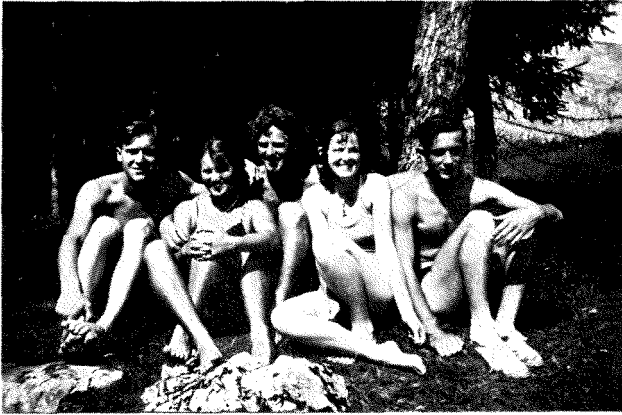

NA TABORJENJU V ČADREŽAH PRI BELI CERKVI OB KRKI 17. AVGUSTA 1941.
Z LEVE: BORIS URBANČIČ, VERA HREŠČAK, NEDA GERŽINIČ, STANA BREZAR,
MAJDA MAČKOVŠEK, KSENIJA BAČIČ ... IN VIDA JANEŽIČ

NEDA GERŽINIČ V SVOJI SOBICI...

... IN NA POČITNICAH

Leta zorenja

dr. Majda Mačkovšek

Bili sva sošolki, skupaj sva hodili na vadnico (učiteljsiše) in kasneje na Poljansko gimnazijo. Neda je bila pridna učenka, odličnjakinja. Bila je veselo in občutljivo dekle. Veliko sva se ukvarjali s športom, skupaj sva hodili igrati tenis na Ilirijo. Zelo rada je hodila v planine. V njeni družbi so bile pogosto še Nada Sedlar, Vera Hreščak, Helena Menaše, Alenka Gerlovič, Fedja Šturm in druge. Maturirala je leta 1937 in se vpisala na pravno fakulteto v Ljubljani.

16. januarja 1985

* * *

Vera Hreščak-Bebler

Nedina mladost je bila lepa. Živela je v družini, ki je bila skladna, polna ljubezni, tako med staršema kot med otroki. Bili so resnično vzorna družina. Oče s svojo premočrtno poštenostjo in odgovorno resnostjo in mama s svojo dobroto, smislom za humor, širino pogledov in pridnostjo sta v njej ustvarjala idealno ozračje za razvoj svojih otrok. V takem okolju je rasla Neda in harmonično razvijala svoje telo in duha. Igrala je klavir, zanimala so jo vse umetnosti, spremljala je vse kulturne prireditve, glasbene, slikarske, gledališke in literarne. Bila je izredno občutljiva, nežna, požrtvovalna, plemenita in širokosrčna, vesela, tovariška in družabna. Lepo je pela in rada plesala. Bila je lepa: visoka, vitka, imela je bogate, rahlo valovite lase in izredno žive, dobre in tople oči. Pa tudi bistra in prodornega duha. V razpravah jasna in ostra. Njena topla očarljivost in smisel za humor sta privlačila ljudi. Čudovita skladnost njene zunanje in notranje moralne podobe je osvojila vsakogar. Bila je osebnost, ki je pri ljudeh zbujala spoštovanje in zaupanje. Tudi politika jo je zanimala. Na univerzi se je od vsega začetka uvrščala v študentsko levico.

Na naše svetovnonazorsko in etično dozorevanje je v veliki meri vplival dr. France Koblar, ki je bil vsa štiri leta višje gimnazije naš profesor slovenske in svetovne književnosti. Njegova predavanja so razvijala v nas resnobo, čut odgovornosti in dolžnosti, smisel za žrtvovanje osebnih interesov splošnim, ljubezen do lepote in resnice. Vse tiste lastnosti torej, ki dvigajo človeka nad banalno vsakdanjost in sebičnost in budijo v njem človečnost in plemenitost. Naše po-

znejše sodelovanje v narodnoosvobodilnem gibanju je bila naravna posledica te vzgoje.

30. julija 1985

* * *

Fedja Šturm

Z Nedo sva se seznanili na Poljanski gimnaziji leta 1934, ko sva skupaj obiskovali literarni krožek. V krožku so bile tudi Nada Sedlar, Vera Hreščak, Alenka Gerlovič, Vesna Bačič in druge. Na sestankih so člani krožka brali svoje literarne prispevke. Nedo je zanimalo predvsem pesništvo in se je tudi sama poskušala v njem. Na kongresu YMCO (Joung Man Christian Organisation – Krščanska skupnost mladih ljudi) se je zlasti zanimala za dva srbska pesnika. Najino znanstvo bi ostalo le površno, če ne bi bili leta 1936 po naključju skupaj na počitnicah v majhni vasi Znojile blizu Muljave. Tudi najini družini sta se spoprijateljili. Še danes nas, preživele, vežejo lepi spomini in prijateljske vezi. Neda je bila živahna, izredno bistra, načitana in avtoritativna za svojih sedemnajst let. Bila je najmlajša v družini in ljubke zunanosti, zato so se vsi vrteli okrog nje. Leta 1939 smo bili spet skupaj na počitnicah, to pot na Gorenjskem, v vasi pod Podnartom. Takrat smo bili vsi že precej zrelejši in naše skupne ure niso minevale samo v petju in igrah kot v Znojilah, ampak tudi v dolgih in napetih razpravah o razmerah doma in po svetu in grožnji, ki je že visela v zraku. Spomladi 1939 sva na njeno pobudo prebili z YMCO teden dni v Crikvenici, v družbi zanimivih mladih ljudi iz vse države.

25. januarja 1985

* * *

dr. Rado Bordon

Čeprav je odtlej, ko smo bili dijaki Poljanske gimnazije v Ljubljani, minilo že več kot pol stoletja, mi je med sošolci in sošolkami podoba Nede Geržinič neizbrisno v spominu.

Družini, v katerih sva odraščala, sta si bili prijateljski, kajti očeta sta delala v istem poklicu, obe sta bili iz Slovenskega Primorja, od koder je naša družina po nastopu fašizma v Italiji pobegnila v Jugoslavijo in

okušala trpko življenje emigrantstva. Obe sta bili narodno zavedni in napredno usmerjeni. Nedo sem potemtakem poznal že iz njenega doma, jo doživljal v njenem družinskem okolju. Najini družini sta se tudi obiskovali. Skupaj smo se prebijali skozi revščino in skupaj sanjali o boljšem svetu.

Nede se še posebej spominjam zato, ker je bila zelo prikupna, zmeraj nasmejana in polna vedrine. Iz nje je prav žarela prisrčnost, da se je morala slehernemu človeku takoj prikupiti. Bila je tudi odlična dijakinja, vestno je izpolnjevala šolske dolžnosti in si zlahka pridobivala znanje. Zanimala se je za književnost in sploh za umetnost, pa tudi za filozofijo. Veliko je brala, zlasti klasično književnost. Med tedanjimi srednješolkami v Ljubljani je gotovo bila ena najbolj razgledanih deklet svoje generacije.

Ko smo na gimnaziji ustanovili literarni krožek in sem imel v njem uvodno besedo o Karlu Marxu, je po predavanju zavzeto posegla v debato in pokazala, da je z marksizmom že seznanjena in da je o njem že marsikaj prebrala. Za tako mlado dekle je bilo kar nenavadno, da se je že poglabljala v marksistično teorijo in poleg nje tudi v druge veje moderne sociologije. Neda je postala prizadevna članica in sodelavka našega literarnega krožka, rada se je v njem oglašala s svojimi pogledi in pripombami, v diskusiji je bila živahna, neposredna in včasih tudi kljubovalna. Že tedaj je bila odločna protifašistka, zato ni prav nič čudno, da se je v dneh, ko je vojna zajela tudi Jugoslavijo, takoj pridružila osvobodilnemu gibanju slovenskega naroda in mu ostala zvesta do svojega tragičnega konca.

Morda je le malokomu znano, da je Neda v gimnaziji pisala tudi lirične pesmi. Le redkim je pokazala zvezek, v katerega jih je zapisovala, in ko mi ga je izročila v branje, sem jo nagovarjal, da bi nekaj pesmi prebrala v našem literarnem krožku. Vendar se za to ni odločila, kajti bila je tudi skromna, in to je bila prav tako ena od mnogih odlik njenega značaja, zaradi katerih je nihče, ki jo je poznal od blizu, ne more pozabiti.

4. februarja 1985

* * *

Alenka Gerlovič

Z Nedo sva bili sošolki od prvega razreda realne gimnazije na Poljanah do mature leta 1937. Takrat je vladala na šoli stroga lo-

čitev fantov in deklet, tako da smo bile v našem razredu sama dekleta. Moški razredi so celo imeli nekaj časa pouk popoldne, ženski pa dopoldne in narobe.

V našem razredu se je zbralo precej bistrih deklet, tako da smo dosegle, zlasti v zadnjem razredu gimnazije, prav izredne uspehe; imele smo tudi po deset odličnjakinj, nobena od nas ni padla. Neda je bila med najboljšimi učenkami. Vendar pa to ne pomeni, da smo bile samo pridne ali celo pohlevne šolarke. Profesorja verouka smo večno spravljale v zadrego z vprašanji, na katera nam ni znal odgovoriti. Doživel je pravi upor, ko si je v višjem letniku našega »feminističnega« razreda drznil izreči, da Bog ukazuje, naj bo žena možu pokorna.

Nekaj se nas je povezalo v ožjo klapo. Rekli smo ji sedmerka, ker nas je bilo sedem: Neda, Vera Hreščak, Majda Mačkovšek, Nada Sedlar, Majda Hlebce, Helena Menaše in jaz. Od prvega razreda gimnazije smo bile skupaj le Neda, Vera, Majda Mačkovšek in jaz. Druge so prišle v naš razred pozneje.

Bila sem najmlajša v razredu, leto mlajša od Nede. Zato so druge sošolke pred menoj ves čas kaj skrivale. Zmeraj so šušljale, ko pa sem se jim približala, so umolknile. Spolnih izkušenj nas večina ni imela. Zaradi stroge ločenosti po spolu smo v šoli srečale razmeroma malo fantov. Zaljubljale smo se v igralce ali druge nam nedostopne moške, kar je bilo dovolj za vznemirjenja polne sprehode po mestu, kjer si lahko srečal predmet svojih sanj. Neda je spoznala svojega živega in resničnega Boro iz Srbije šele kot študentka univerze. Kmalu nato ju je za zmeraj ločila vojna.

Svet je bil takrat še majhen, velik toliko, kolikor smo lahko prevozile v enem dnevu s kolesi in bolj na redke čase s počasnim vlakom, zato pa poln skrivnosti. Če jih ni bilo, smo si jih izmislile. Stara Ljubljana je takrat še dišala po čisti megli, vlažnem kamenju in kostanjih, ki so jih pekli na cesti.

Na kresni večer smo hodile na Šišenski hrib gledat kresnice in vonjat sočno junjsko praproto. Tam smo bile takrat že čisto zunaj mesta, kajti za Rožnikom se je širila narava neprekinjeno naprej v Polhograjske Dolomite.

Veliko smo brale in se pogovarjale o knjigah. V gledališče smo hodile na vse dijaške prestave. Te so bile ob petih popoldne. Že uro pred predstavo smo stale pri

stranskih vratih, ki so jih odprli najprej, da smo prve stekle na dijaško stojšče in se postavile čisto spredaj, tako da smo med predstavo lahko slonele na ograji. V šoli smo med odmori in tudi med poukom prirejale svoje predstave.

Vera in Neda sta se začeli v višjih razredih gimnazije zanimati tudi za politiko. Njuna, na marksizmu temelječa predstava, kako ustvariti boljši svet, mi je bila takrat tuja. Bolj kot domače socialne krivice me je bolelo, kar so bledoličniki storili Indijancem, bolj kot oktobrska revolucija me je navduševal Gandhi.

Po maturi smo, obe Majdi in jaz, študirale v Zagrebu, druge v Ljubljani. Vera in Neda na pravni fakulteti. Srečevale smo se med počitnicami. Nekatere izmed sošolk so mi bile za model, tudi Neda. Bila je zelo lepa. Dolgi, tiziansko rdeči lasje, lešnikovo rjave oči, zelo bela polt, taka z modrikastimi prehodi na pregibih. Škoda, da sem bila takrat tako slaba slikarka in nisem naslikala nič vrednega.

Po izbruhu vojne sem se vrnila iz Zagreba v Ljubljano. Vojna in osvobodilni boj sta nas spet vse povezala. Prvo vojno poletje smo še preživele na brezskrbnem taborjenju ob Krki v Čadrezah pri Beli cerkvi. Takrat nam je nekdo prinesel Poročevalca, ki smo ga skupaj brale. Pozneje sem opazila, da imata Vera in Neda veliko opravkov. Bilo mi je jasno, da delata proti okupatorju. Ko je zagorela Rašica, sem telefonirala Verinemu fantu, da bi se rada pridružila njegovemu delu. Kmalu nato me je povabil na prvi sestanek Osvobodilne fronte, ki je bil pri Nedi doma. Pozneje smo opravljale vsaka drugačno ilegalno delo. Spomladi 1942 sem prevzela naloge terenske sekretarke Osvobodilne fronte za Študentsko ulico, naloge, ki jo je pred menoj opravljala Neda. Neda je morala na drugo, zahtevnejšo mesto. Poleti 1942 sta me skupaj z Vido Janežič pobrali s tramvaja in me pregovorili, naj prevzamem nalogo v rajonskem odboru Osvobodilne fronte za Poljane.

Potem so jo nekega dne zaprli. Italijani so takrat še uprizarjali na videz zakonite sodne procese. Neda se je znašla pred sodiščem skupaj s peščico zelo mladih aktivistov, še čisto otrok. Ker je bila pravnica, si je zlahka izmislila nedolžno zgodbico, zakaj in kako so se mladinci družili med seboj, in sodišče je vse oprostilo. Naša klapa je po-

slušala razpravo in po razglašeni oprostilni sodbi smo se objemale od veselja.

Potem je Neda dobila novo, zahtevnejše in nevarnejše delo. Popolnoma se mu je posvetila. Zapustila je starše in oba brata in začela nestalno in tvegano življenje poklicne ilegalke v okupiranem mestu. Nisem več vedela, kje prenočuje, kako živi. Morala je biti hudo zaposlena. Nikoli več se nismo skupaj kopale na Špici. V novembru 1942 smo zadnjikrat skupaj praznovala Nadin rojstni dan. Zaradi policijske ure smo morale pri Nadi tudi prespati.

Sedmerka ni bila več sedmerka. Majda Hlebce se je ob razsulu stare Jugoslavije poročila v Bolgarijo. Helena, ki je bila zaradi židovskega rodu še bolj ogrožena kot me, se je umaknila nekam na varno. Vero so zaprli v božičnih racijah leta 1942 in jo poslali v internacijo v Gonars in nato na Rab. Druge smo imele zelo različne naloge v podtalnem boju okupiranega mesta.

Junija 1944 sem se skrivala pri družini Zupanc-Span na Mirju. Iskal me je gestapo. Morala sem opustiti vse podtalno delo. Čakala sem na ponarejene dokumente za odhod v partizane. Okno moje podstrešne sobice je gledalo na nezazidano zemljišče, na katerem je cvetel mak in so dišale kamilice. Nenadoma sem zaslišala žvižg naše klape. Za hišo je Neda nabirala rožice in skrivaj pogledovala na moje okno. Premaknila sem zaveso. Vedela je, da sem jo opazila.

Šestindvajsetega julija sem še zmeraj čakala na odhod iz okupiranega mesta. Zdaj v stanovanju zakoncev Stare na Vodovodni cesti. Popoldne me je obiskala Neda. Povedala mi je, da bo prišla proti večeru kurirka in mi prinesla ponarejen potni list na izmišljeno ime. Dobila bom tudi navodila, kako in kam naj grem naslednje jutro. Rekla mi je, da bo tudi ona kmalu prišla za menoj. Poslovili sva se in si zaželeli srečno pot. Takrat sem jo videla zadnjikrat.

21. julija 1985

Vera Hreščak-Bebler

Po vsem svetu razširjena YMCA je pred drugo svetovno vojno iskala svoje privržence tudi v Jugoslaviji, predvsem med študenti, in to siromašnejšimi. Pridobivala jih je za svoje humane, krščanske ideale z odpiranjem klubov, s prostori, ki so bili pozimi ogrevani, kjer so se mladi lahko zbirali, igrali ping-pong in šah itd. Tako je organi-

zacija poskušala navdušiti mladino za svoje ideale. YCMA je 22. junija 1940 organizirala izlet v Budimpešto. Udeležila se ga je tudi Neda s Štefanom Šobo. YMCA je prirejala tudi občasne seminarje, na primer na Bledu, v Selcah pri Crikvenici, katerih glavne teme so bile krščanske kreposti. Duhovna razmišljanja, ki so jih vodili in usmerjali predstavniki svetovne YMCE, v Ljubljani sta bila to gospod in gospa Sitters, prileten zakonski par, ki je govoril slovensko in srbsko, naj bi povezovala mlade iz vseh krajev Jugoslavije. Po priporočilu in naročilu partije (Vlado Škrlak, Sonja Kukovec) sem bila med ljubljanskimi študenti, ki so se infiltrirali v organizacijo, da bi paralizirali njeno delovanje v smeri krščanstva in anglofilstva ter vsiljevali teme iz realnega naprednega študentovskega gibanja. Organizacija YMCA je bila odprta za vsakogar in z malo truda smo lahko hitro postali njeni aktivni člani, na katere je vodstvo računalo. Zato so nas kot delegate pošiljali na svoje seminarje, katerih stroške je v celoti krilo vodstvo. Z Nedo in Borisom Urbančičem sem bila na dveh takih seminarjih. Enkrat na Bledu in drugič v Selcah pri Crikvenici, v vili gospe Mabel-Gruich. Gospa Gruich je bila najbrž Hrvatica, poročila se je z Angležem Mabelom in prek nje je YMCA verjetno prišla v Jugoslavijo. Seminar v Selcah je trajal teden dni. Na njem se je zbrala študentska mladina iz vse Jugoslavije. Več študentov je bilo iz beograjske teološke fakultete iz revnih družin, marksistično usmerjenih, ki so bili vse prej kot teologi. Teološka fakulteta, ki je štipendirala svoje študente, jim je edina omogočila študij. Od Slovencev so bili v Selcah tudi Djurdja Flere, Boris Urbančič, Fedja Šturm, Stana Bole, Neda, Boris Zajc in Mira Kostanjevec. Zanimive so bile diskusije in duhovna razmišljanja na tem seminarju. Po prejšnjem dogovoru smo voditeljem Sittersovima postavljali neprijetna vprašanja in speljevali diskusijo na njima nezaželeno področja. Če se prav spominjam, smo delovali v YMCI v letih 1938 in 1939.

11. januarja 1985

Med študijem na univerzi je bila Neda Geržinič delovna tudi v akademskem društvu Dom visokošolk, levo usmerjeni organizaciji slovenskih visokošolk. V šolskem letu 1938–1939 je kot odbornica društva pomagala, med drugim, tudi pri pripravi

delovnih in narodnoobrambnih taborov tega društva.

OPOMBA

Iz zapisnika občnega zbora društva Dom visokošolk, 9. novembra 1937. (Arhiv društva Dom visokošolk, Arhiv SRS, sign. Dršt./S L.)

Pripis:

Pri urejanju gradiva o petih delovnih in narodnoosvobodilnih taborih društva Dom visokošolk v letih 1937–1940 so ostali podatki o pravzaprav zadnjem taboru slovenskih visokošolk in absolventk. Ta tabor ne časovno ne po vsebini ne sodi med zgoraj omenjene tabore. Gre za tabor pri vasi Čadreže pri Beli cerkvi ob Krki, ki je bil julija in avgusta 1941. Del udeleženk tega tabora je prejšnja leta pomagalo organizirati tabore društva Dom visokošolk, zlasti Vida Janežič, Neda Geržinič in druge.

Ada Krivic

* * *

Boris Urbančič

Večina udeležencev tabora v Čadrežah je bila izrazito levičarsko usmerjena. Že jeseni istega leta so skoraj vsi začeli delati kot aktivisti v Osvobodilni fronti in celo pri partijskem delu. V Čadrežah so imeli ilegalno literaturo, Poročevalca, razvijali so diskusije in imeli stike z domačimi, vendar takrat ni bilo več načrtnega dela s prebivalci sosednjih vasi. Udeleženci tabora so bili: Karel Bačar, Vera Hreščak, sestra Vida in brat Milan, Ksenija in Beba Bačič, Mica Müller, Osvald Dobeic, Petra Dobrila, Alenka Gerlovič, Neda Geržinič, Stana Brezar, slikar Stane Lamut iz Novega mesta, Majda Mačkovšek, Helena Menaše, Helena Pajnič, Nada Sedlar in Boris Urbančič.

25. februarja 1984

* * *

Kot odlična in vsestranska športnica se je Neda Geržinič zlasti odlikovala v namiznem tenisu. Leta 1952 sta bila z bratom Levom državna prvaka v tekmovanju parov v namiznem tenisu, leta 1934 pa je Neda postala državna prvakinja v tekmovanju žensk posamezno.

... pri ženskah se je izkazala Ljubljanka Neda Geržinič s prefinjeno igro. Zaslužno je postala prvakinja Jugoslavije pred Dečmanovo in Cimpermanovo.

Bila je članica 1. slovenskega športnega kluba Maribor in športnega kluba Ilirija v Ljubljani.

OPOMBA

Iz publikacij *Petdeset godina Stalnog namiznog saveza Jugoslavije* (Spomen knjiga, Zagreb 1979, str. 71 in 31/ in *Žrtvam za svobodo 1941–1945* prvega slovenskega športnega kluba Maribor (Maribor 1983, str. 195.).

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA
ROYAUME DE YOUGOSLAVIE

PASSEPORT

Gerzinić Ned

PUTNA ISPRAVA

— 2 —

LIČNI OPIS — SIGNALEMENT

Zanimanje *rand. umis*
Profession
Rodno mesto *Sjinkljana*
Natif de
Srez
Arrondissement
Banovina *dravska*
Banovina
Stalno mesto stanovanja *Sjinkljana*
Domicile légal
Srez
Arrondissement
Banovina *dravska*
Banovina
Starost *nek 1913*
Age
Stas *visok - haute*
Taille
Lice *ovalno - ovale*
Visage
Kosa *kostanjeva - châtain*
Cheveux
Oči *plave - bleus*
Yeux
Nos
Nez
Usta *marina - régulière*
Bouche

3 —

Brkovi
Moustache

Brada
Barbe

Osobeni znaci
Signes particuliers

Svojeručni potpis — Signature du porteur

Gerzinić Ned

POTNI LIST ZA MADŽARSKO, 20. JUNIJA 1940

Začne se delo za Osvobodilno fronto

Stana Brezar

Ko se je začela okupacija, sem bila študentka prava in uslužbenka Sociološko-ekonomskega inštituta v Ljubljani. Zaposlila sem se jeseni 1937 in se hkrati vpisala na pravno fakulteto. Istega leta sem se včlanila tudi v študentski Slovenski klub in Skoj. Sodelovala sem še v društvu Dom visokošolk. Poleti 1941 nas je večja družba študentov razpravljala o boju proti okupatorju in se opredeljevala zanj v okviru Osvobodilne fronte. Sredi avgusta 1941 je bil, najbrž na pobudo Doma visokošolk in Slovenskega kluba, organiziran tabor v Beli cerkvi na Dolenjskem. Tabora sem se udeležila šele 17. julija 1941. O tem pričajo datumi na fotografijah s poti. Prej zaradi službe nisem mogla oditi iz Ljubljane. Na tabor sem šla s kolesom in sem povabila s seboj tudi nekaj tovarišic in tovarišev, s katerimi sem se družila na kopanju v Ljubljani. Dobro se spominjam, da smo se že pred odhodom dogovarjali, da bomo spotoma zbirali orožje stare jugoslovanske vojske. Na taboru so že bili Boris Urbančič, Vera Hreščak, Neda Geržinič, Ksenija Bačič in Majda Mačkovšek. S temi tovarišicami sem se družila že pri skavtih. Tudi Vida Janežič je bila na taboru. Drugih pa se, žal, ne spominjam več. Vem, da smo se na taboru veliko pogovarjali o Osvobodilni fronti, o zbiranju orožja in drugega materiala, potrebnega za boj. Takrat sem prvič brala Slovenskega poročevalca. Če se ne motim, nam ga je dal Boris Urbančič. Po vrnitvi v Ljubljano sem začela zbirati znance v skupine. Posebej se spomnim dveh skupin. V eni so bile sošolke Katja Černe-Vodopivec, Darinka Čobalj in Ksenija Bačič. Na sestanek te skupine v mojem stanovanju je na moje povabilo prišla kot zveza Osvobodilne fronte Mira Tomšič-Vlasta. Drugo skupino sem oblikovala iz skavtskih krogov: Nada Sedlar, Helena Pajnič, Nada Geržinič, Majda Mačkovšek in Vera Hreščak. Za slednjo ne vem, ali je bila pri skavtih. Na teh sestankih smo se pogovarjali o ciljih in programu Osvobodilne fronte ter o načinu delovanja, predvsem o potrebi čim širšega pritegovanja novih članov ter njihovega povezovanja v okoljih, kjer so živeli in delali. Tako smo organizirale nove skupine na različnih koncih Ljubljane in na različnih fakultetah.

11. februarja 1985

* * *

Vera Hreščak-Bebler

Takoj po okupaciji, v poletnih mesecih 1941, so partijski aktivisti Vida Janežič, Mira Tomšič in Ivan Bratko Nedo pritegnili k prvemu sestanku s simpatizerji. Končala je tečaj prve pomoči na univerzi in poslušala predavanja. Sprejela je materialistični svetovni nazor in partijsko odločitev o nujnosti aktivnega odpora proti okupatorju. Neda je ostala do konca predana borbi, za katero se je odločila in ji žrtvovala svoje življenje.

30. julija 1985

* * *

Rozka Štefan

Nedo sem prvič srečala na tečaju prve pomoči junija 1941, ki ga je vodila, če se prav spominjam, dr. Danica Žitnik pri Lušinovih v Stiški ulici 1. Pozneje je dr. Žitnikova imela podoben tečaj na mojem domu v Gerbičevi ulici 1.

OPOMBA

Zapisala Ada Krivic, 4. marca 1985

* * *

Jeseni 1941 je Neda Geržinič delala v Ljudski mladini in Skoju. Leta 1942 je bil partijski sekretar rajona Poljane Jože Daneu. Takrat je sodelovala predvsem z Vido Janežič, ki je Nedo tudi pritegnila k množičnemu obveščevalnemu delu na Poljanah. Članica komunistične partije je postala leta 1942.

Ada Krivic

* * *

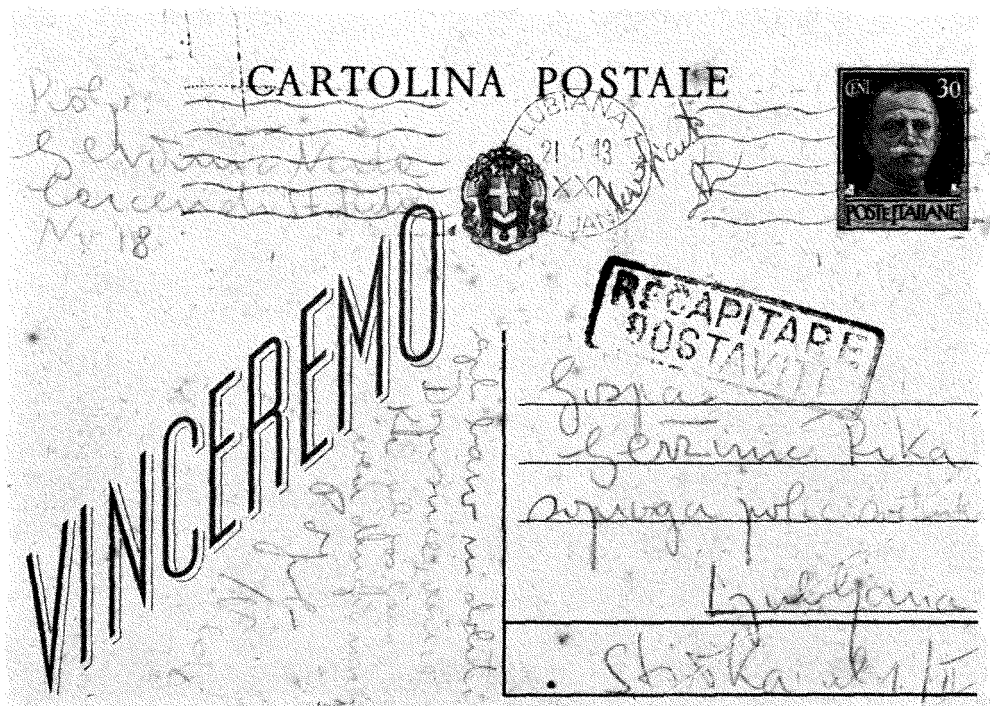
dr. Tilka Krivic

Nedo sem prvič videla leta 1942 na sestanku, ki je bil v starinarnici Vike Prepehuh za Ljubljano. Povezala naju je Vida Janežič. Takrat sem bila še terenska obveščevalka. Leta 1943 sem delala v Prevodu, finančni direkciji na Krekovem trgu in v še nekaterih ustanovah, ki mi jih je določila Vida Janežič. Gradivo sem pošiljala Bredi Gaspari. Nenadoma, vsaj tako mi je ostalo v spominu, smo morali vse stike prekiniti. Neda je bila namreč zelo ogrožena. Takrat je še stanovala doma v Stiški ulici 1.

OPOMBA

Zapisala Ada Krivic, 16. januarja 1985

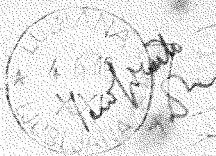
* * *

Ljubla mania in vstali. 2. VI. 43
 prišla. Vsestranske študijske knjige,
 hvala bogu, so bile zbrane in dele
 donki, potem se pripravljamo na vstalo.
 oblikujemo bon, kot izgleda, v veliki
 pures, česar nimam nobene slike
 ali shajja. Simla, da bom morda
 se kark misel ali dve vstali notu, sem
 po raris prepričan, in tudi upam, da
 bom omogočil opozicijo, skupaj s sedaj
 se dolo obliko. pape in mame skupaj,
 se bo str, upam, da se odloči in da
 si ne delate pravo skali naredi mene.
 Pripravljeni so na papi, kamere, vilice

DOPISNICA, KI JO JE NEDA GERŽINIČ PISALA MATERI IZ ZAPORA CASERNA
 ST. PIETRO 2. JUNIJA 1943

CARTOLINA POSTALE

RECAPITARE
DOSTAVITI

Rika Geržinič
sopruha pol svetinke
Ljubljana
Stiška al. 1 / II

Ljuba nica, 18. 6. 43
drago tedens gemi morda
na' sarkisat, perisa piven in pore
defek vezi korci, naselega po boi
postale ven; pučankam dask.
Hesim ne parali "Fiducia" da po
Kuplerer; sem po se ne morem in morda
Rejsim tedens in me fotografski
vd tih stian in vidi postne castar.
Sem tvoj postala prava svetinka.
Mejele sem vtr kato, liska, me celo
pamesel. Puzle la se voko lisono
volske in se vtravolno tika po katin

DOPISNICA, KI JO JE NEDA GERŽINIČ PISALA MATERI IZ ZAPORA CASERNA
ST. PIETRO 18. JUNIJA 1943

V italijanskih zaporih leta 1943

Fedja Šturm

Do marca 1943 se z Nedo nisva več srečali, takrat pa sva se znašli skupaj v šempetrskih zaporih v sobi številka 17. Njeno delo ni ostalo neopaženo. Italijanska policija jo je dvakrat aretirala, prvič marca 1943. Vendar pa je bila Neda že po nekaj dneh izpuščena. Po navadi takratne uprave zaporov je odpuščeni zapornik smel prvo nedeljo po odpustu za kratek čas obiskati sojetnike. Tako je prišla na kratek obisk k nam tudi Neda.

25. januarja 1985

* * *

Kot si že gotovo slišala, se je pravica izkazala in bom za praznike uživala v družinskem krogu ...

OPOMBA

Z dopisnice, ki jo je Neda pisala 20. aprila 1943 Fanči Bernik¹ v zapor na sodišču, soba številka 181, Miklošičeva 9.

* * *

22. maja 1943

... Naj brat ukrene vse potrebno (glede rigoroza), izključeno pa je, da bi dobila pred procesom dovoljenje, pa tudi če bi ga, nisem v takem živčnem stanju, da bi ga naredila. Upam, da ga bom sigurno v jeseni, če ne prej, saj bom sigurno oproščena.

... soba je v soncu še dosti prijazna, v oblačnem pa temna, da se ne da čitati, zvečer telovadimo ...

... mašo nam bere pater Roman (na prostem).

... prosila sem marešala, da mi dovoli študijske knjige (rimsko in cerkveno pravo)

...

31. maja 1943

... hudo mi je, ker ne bom mogla napraviti 25. junija veselja, kot sem nameravala. Procesu po mojem ne morem imeti, ker ga nimam za kaj.

¹ ... tudi Fanči Bernik je Vojno sodišče oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo, oddelek Ljubljana, 14. maja 1943, na tako imenovanem viškem procesu, oprostilo zaradi pomanjkanja dokazov o sodelovanju pri komunistični propagandi. (Iz sodbe o procesu proti dvainšestdesetim osebam, obtoženim komunističnega delovanja, Jutro, 14. maja 1943).

Pozneje enkrat naj stopi mama h komisarju dr. Ruggiu, ki ima mojo stvar v rokah.

2. junija 1943

... vključena bom, kot izgleda, v velik proces, čeprav nimam nobene zveze s celo stvarjo ... upam, da bom vnovič oproščena.

18. junija 1943

... Drugi teden grem morda na sodišče. – Ležim na »parah«, Fedja in Vida pa v »kupleraju«².

Prejšnji teden so me fotografirali od treh strani in vzeli prstne odtise. – Sem postala torej prava zločinka. –

OPOMBA

Z dopisnic, ki jih je Neda Geržinič pisala materi iz zapora Caserna St. Pietro No. 18 od 10. aprila do 18. junija 1943. Originale hrani dr. Lev Geržinič.

* * *

dr. Miron Bleiweiss

Opozoriti moram na to, da je od okupacije minilo že dvainštirideset let in da moj spomin ni več povsem zanesljiv. Kot odvetnik sem imel veliko zagovorov, tako da so mi ostali v spominu le tako imenovani veliki procesi, ko je šlo za življenje. Poleg mene je tiste, ki so bili obtoženi sodelovanja z Osvobodilno fronto, veliko zagovarjal doktor Petrovič, deloma tudi Peršin. Zagovarjali smo večidel po službeni dolžnosti. Ponavadi sva dobila s Petrovičem od Italijanov listek z imeni obtoženih. Domenila sva se, kdo od naju bo prevzel koga. Listke je prevzemala uradnica v pisarni doktorja Petroviča ali pa njegova žena. Včasih sva za zagovor angažirala še koga. Doktorica prava in pisateljica Ljuba Prenner mi je od časa do časa prinesla kakih tisoč lir, da sem lahko poravnal obveznosti. Po vojni je bilo vprašanje, kam z gradivom vseh teh procesov. Dolgo sem ga hranil. Nihče ni prišel ponj. Po dvanajstih letih sem ga deloma uničil, nekaj večjih procesov pa sem ohranil. O načinu dela še to: ko sem dobil imena ljudi, ki naj bi jih zagovarjal, sem jim najprej pisal v zapor. Obvestil sem jih, da sem njihov zagovornik. Včasih mi je kdo sporočil, da ima svojega zagovornika ali pa se je njegov zagovornik oglasil meni. Da bi laže opravljal svoje delo, sem se poleti 1941 naučil italijanščine. Naredilo je dober vtis, če sem govoril italijansko. Izkoristil sem neči-

mrnost in oholost Italijanov. Večkrat so mi zato kaj ugodili, kar mi drugače ne bi. Obraznave so bile spočetka v drugem nadstropju v dvorani nad vhodom sodne palače, pozneje pa v porotni dvorani. Tam je stala pod mizo kartonska škatla z napisom, da je zakon enak za vse. Nekoč sem to izkoristil. Šlo je za nekega aktivista Osvobodilne fronte, ki naj bi streljal na karabinjerja, pa ga ni zadel. Skrival se je v Rožni dolini. Dobili so ga in ga obtožili skupaj še z nekom, ki se je skrival pri neki gospe, ki je imela na stanovanju Italijana. Obtožen je bil podobnega kaznivega dejanja kot moj klient, a je bil v preiskavi oproščen. Skliceval sem se na ta primer in zahteval tudi za svojega klienta oprostilno sodbo. In uspelo mi je. Na kvesturi sem imel nekoč konflikt s podkvestorjem. Prinesel sem neko vlogo, naslovljeno na kvestorja, v korist zapornika, ki je bil še v preiskavi. Citiral sem mu stari jugoslovanski zakon, da odvetnik lahko zagovarja aretiranega na vseh stopnjah. To mi je hudo zameril. Pozneje sem šel službeno še večkrat na kvesturo, a sem pazil, da nisem prišel podkvestorju pred oči. Italijani niso mogli razumeti, zakaj se obsojenci smeji, če jim dosodijo dosmrtno ječo. To sem jim pojasnil s tem, da verjamejo, da bo po zmagoviti vojni spričo njihove širokosrčnosti splošna amnestija. O Nedi Geržinič pa tole: Italijani so včasih povezali v skupen proces ljudi, ki v delu za Osvobodilno fronto sploh niso bili povezani. Družilo jih je le to, da so bili obtoženi po istem členu. Tako je bila tudi Neda Geržinič v skupini štirih. Njo in Vido Ferlež sem po uradni dolžnosti zagovarjal jaz, Majdo Parkelj je zagovarjal Petrovič, Rudolfa Cesarja pa Peršin.

OPOMBA

Zapisala Stana Gerk, 17. maja 1985.

* * *

dr. Miron Bleiweiss

Bilo je v aprilu 1943. Neda Geržinič je bila obtožena zaradi pripadnosti Osvobodilni fronti in sovražne propagande. Takrat je bila v priporu v četrtem oddelku Splošne bolnišnice v Ljubljani, kamor so Italijani zapirali bolne obdolžence. Vendar se je obravnave udeležila. Zaradi pomanjkanja dokazov je bila oproščena in nato izpuščena iz zapora. Podrobnosti se ne spominjam. Kaj se je zgodilo z njenimi soobtoženci? Vsi so bili obsojeni na zaporne kazni. Z Nedinim

očetom, ki je bil upokojen policijski inšpektor, nisem imel stikov. Za zagovor me je angažirala Slovenska narodna pomoč. Pri drugem procesu Nede Geržinič nisem zagovarjal. Nedinega brata Leva sem srečal enkrat. Leta 1944 so ga aretirali in poslali v Dachau.

15. maja 1985

* * *

NEDA GERŽINIČ PRED
ITALIJANSKIM
VOJAŠKIM VOJNIM SODIŠČEM
V LJUBLJANI

Po zaslišanju na kvesturi so jo odpeljali na 4. oddelek Splošne bolnišnice v Ljubljani, kjer je zaradi bolezni ostala do procesa dne 13. aprila. 1943.

Na proces je prišla sama. Obtožena je bila s tovariši Majdo Parkelj, Rudolfom Cesarjem in Vido Ferlež (ki so ji sodili v odsotnosti):

1. prevratne združbe po členu 4 Mussolinijevega razglasa, z dne 3. oktobra. 1941.

2. prevratne propagande po členu 5 prvega odstavka istega razglasa.

Na zaslišanju se je zagovarjala pogumno, zaničala je vsako krivdo ali prevratno sodelovanje.

Na razpravi so to skupino zagovarjali odvetniki:

Majdo Parkelj – Jakov Petrović, Rudolfa Cesarja – dr. Aleš Peršin, Nedo Geržinič – dr. Miron Bleiweiss in Vido Ferlež tudi dr. Miron Bleiweiss (ex offto, ker ni bila navzoča na procesu).

Po zaslišanju in govoru branilcev jih je sodišče obsodilo:

Majdo Parkelj na 8 let zapor, Rudolfa Cesarja na 8 let zapor, Neda Geržinič je bila zaradi pomanjkanja dokazov oproščena, Vida Ferlež je bila obsojena na 12 let zapor.

Ker je bila Neda Geržinič pred sodiščem oproščena, jo je kvestura izpustila dne 15. aprila 1943.

OPOMBA

Iz vojaškega spisa št. 748, IZDG 432. Prispevek je jezikovno popravljen.

* * *

² Tako so zapornice v šali označevale svoja ležišča v celici.

MAJDA MAČKOVŠEK
FANČI BERNIK
MARA KRALJ

VLASTA VAGAJA
MARIJA ROTAR
MARIJA IVANČIČ

SLAVKA BERNIK JE DRUGA Z DESNE. NA SLIKI SO ŠE BRAT JANEZ S HČERKO
BREDKO, KI JE ŽIVELA PRI STARI MAMI MARIJI IN TETI SLAVKI V ŠIBENIŠKI
ULICI 17, DVA SOSEDA IN BRAT LUDVIK

Neda Geržinič kot ilegalka

PRI FANČI BERNIK,
LJUBLJANA, OBRJNIŠKA 12

Neda Geržinič je bila na sodni razpravi poleti 1943 drugič oproščena zaradi pomanjkanja dokazov. Spet je bila svobodna. Tedaj je bila rajonska obveščevalka. Nič več ni stanovala doma. Domov je prihajala redko. Domači so imeli večkrat hišne preiskave. Ob neki taki preiskavi so zaprli očeta in brata Leva za mesec dni. Kot ilegalka je Neda takrat stanovala pri Fanči Bernik na Obrtniški 12 na Glincah. Tam je imala svojo glavno javko. Fanči je bila zaposlena kot prodajalka v zlatarni in kasneje v trgovini s kožuhovino. Lastnica Bizjakova jo je od aretacije februarja 1943 – aretirali so jo kmalu potem, ko je začela delati na viškem terenu, se spominja njen nečak Ivo Rotar – vodila kot svojo uslužbenko in plačevala zanjo dajatve. Na tako imenovanem viškem procesu leta 1943 je bila oproščena, v službo pa se ni več vrnila zaradi invalidnosti in, ker je bila poslej njena osnovna naloga skrbeti za nemoteno delo ilegalke Nede.

Ada Krivic

* * *

Lev je odšel s kazenskim, nenapovedanim transportom brez vsega v Dachau . . .

OPOMBA

Iz pisma, ki ga je Neda avgusta 1943 pisala Fanči Bernik. Izvirnik hrani Ivo Rotar.

* * *

Zora Čekič-Maležič

Konec septembra sem že drugič odhajala iz Ljubljane v partizane. Zato sem Nedi Geržinič predala vodstvo množične obveščevalne službe za Ljubljano. Z Nedo se prej sploh nisva poznali. Prvič sva se dobili na njenem stanovanju v Stiški ulici 1. Imeli sva vsega nekaj sestankov.

OPOMBA

Zapisala Ada Krivic, 1. marca 1985

* * *

dr. Majda Mačkovšek

Med vojno sem prišla na Nedin dom v Stiški ulici 1 prav, ko jo je zasliševal policijski agent. Nedi se je posrečilo prepričati ga, da je napačno informiran. Toda sum je os-

tal. Kasneje некоč sem jo srečala, ko je šla v črni obleki z mamo k maši k frančiškonom. Za njima je hodil tajni agent. Potem je šla v ilegalo, k Fanči Bernik na Glince. Hiša Fanči in njene sestre Marije Rotar na Obrtniški 12 je imela velik vrt, ki je segal prav do Gradašnice. Fanči Bernik je bila prisrčna, zabavna, zelo človeška. Pred vojno je bila igralka hazene. Bila je dvanajst let starejša od Nede. Med tako imenovanim viškim procesom leta 1943 so jo bolno, z visoko vročino, odpeljali v zapor, kjer so ji odpovedali živci v nogah. Tudi njo sem zdravila.

16. januarja 1985

* * *

Ivo Rotar

Neda je stanovala pri Fanči od junija 1943 do avgusta 1944, do aretacije za Gradašico. To je bila pritlična kmečka hiša. Veža je delila stanovanje Fanči Bernik od stanovanja njene sestre Marije, poročene Rotar. Fanči je imela v svojem stanovanju skrivališče. Vhod vanj je bil iz sobe. Za to skrivališče smo zvedeli šele po vojni. Hiše ni več, na njenem mestu so zgradili bloke (Gostilničarska 1). V hiši je bilo še skrivališče pod streho, skrito za staro šaro nad zajčjim hlevčkom. Takrat je imela Neda še stanovanje na marofu, v kompleksu tovarne Žika v Tomažičevi ulici. Temu kraju so rekli Plavčev travnik. Tam je imela Neda stanovanje le za prijavo.

8. januarja 1985

* * *

dr. Majda Mačkovšek

Neoč sem Fanči odpeljala na kolesu na marof, kjer je imela Neda nadomestno stanovanje. Stanovanje sva uredili tako, da bi vsak, ko bi vstopil vanj, dobil vtis, kot da kdo stalno živi v njem. Leta 1944 je Neda zbolela, sumila sem na davico, ji dala serum in iz previdnosti ostala čez noč pri njej. K Nedi so hodili njeni najožji sodelavci, večkrat na teden njena glavna kurirka in najzaupnejša sodelavka Alojzija Kerševan-Tetka.

16. januarja 1985

* * *

Ivo Rotar

Teta Fanči mi je naročila, naj sprejemam starejšo žensko in ji pokažem, kje stanujeta z Nedo. Tedaj sem prvič videl Alojzijo Kerševan-Tetko.

Večkrat sem bil v Fančinem stanovanju. Opazil sem, da je imela Neda vso kuhinjsko mizo pokrito z drobnimi listi, vendar takrat nisem vedel, da je to obveščevalno gradivo. Po vojni mi je Fanči povedala, da jo je Neda po moji aretaciji opozarjala, naj nikar ne hodi tisto noč k nam. Aretirali so me 22. junija 1944. Na ta dan je Neda zbolela in njena dobra znanka dr. Majda Mačkovšek, ki jo je zdravila, me je po policijski uri poslala po zdravila zanjo v lekarno. Prav tisto noč so me odpeljali in poslali v delovno taborišče pri Leipzigu.

Nad Fanči so prihajale nove in nove preizkušnje. Po tem, ko se je vrnila iz bolnišnice, je bila invalidka in se je le s težavo premikala z berglami, pozneje pa je obsedela v invalidskem vozičku. Bilo je že po velikem ljubljanskem vdoru leta 1945, ko je Fanči iskala črna roka. Nekega večera, ko je bila pri njej njena znanka Brigita, sta zaslišali korake okrog hiše in trkanje na vrata. Brigita, ki je zaslutila, da so zunaj morilci, je začela silno kričati, naravnost rjuti. Čez čas so odšli. Vendar so se še isto noč vrnili. Spet jih je sprejelo divje kričanje. Verjetno niso hoteli priči pri nameravanem zločinu, zato niso vdrli v hišo. Pač pa je našla Fanči na okenški šipi listič z napisom Smrt OF. Takoj naslednji dan se je umaknila. Preselila se je čez cesto k Pogačarjevim, kjer je poslej živela kot ilegalka.

Fanči Bernik je bila po vojni invalidsko upokojena in je živela s sestro Marijo Rotar. Zveza borcev Ljubljana Vič-Rudnik je predlagala, da se ji podeli spomenica 1941. Baje se je ta predlog izgubil. Fanči pa sama nikoli ni vložila prošnje za to. Umrla je jeseni 1965.

Moja mati Marija Rotar, delavka v Tobačni tovarni, je umrla leta 1958. Med vojno je opustila delo v tovarni in je gospodinjala mlajši sestri Fanči in Nedi, ki sta stanovali v isti hiši. Po vojni je delala kot snažilka v Upravi državne varnosti na Karlovski cesti.

16. junija 1985

* * *

JAVKA
PRI MARIJI IN SLAVKI BERNIK,
LJUBLJANA, ŠIBENIŠKA 17

Slavka Bernik

Z mamo Marijo sva živeli v hiši z vrtom in čebelnjakom, v katerem so kurirji pušča-

li ilegalno gradivo in literaturo. Bila sem izučena pletilja, a sem, ker nisem dobila dela v tekstilni industriji, delala kot delavka v Tobačni tovarni. Dva brata sta mi leta 1943 umrla za jetiko, mlajša brata pa sta bila v nemških taboriščih. Tako sem živela samo z mamo in petletno deklico Bredko. Nad nami je v hiši živela še ena stranka. Naše ilegalno geslo je bilo: pet kilogramov medu. Med prvimi kurirji sta bila »domobranca«. Po gradivo sta se pripeljala na motorju znamke puch in z velikim nahrbtnikom ter zahtevala »pet kilogramov medu«. V nahrbtniku je bila literatura, ki sta jo pripeljala čez blok iz ilegalne tiskarne Podmornica. Drugič je bil v čebelnjaku za opazem skrit zavitek z milijonom lir. Mati Marija ga je izročila Bredki, da bi ga odnesla k teti Fanči. Ker se je bližala policijska ura, jo je sosedla vprašala, kam gre. Pa se je mala odrezala: »Teti Fanči nesem štrudelj!« Včasih je bilo treba uporabiti tudi otroke, da je bila naloga dobro opravljena. Z Bredko se je Neda, ki je bila velikokrat pri nas – prenočila pa ni nikoli – zelo rada igrala.

Večino sodelavk sem poznala le po illegalnih imenih. Jaz sem bila Čebelica, mojo mamo Marijo Bernik so klicali Trobentica, Neda je bila Srna oziroma Miška, Fanči Tačka, Vlasta Vagaja Špelca in kurirka Alojzija Kerševan Tetka. K nam je hodila tudi dr. Majda Mačkovšek, ki je zdravila vse Nedine sodelavke in tudi mene. Takrat sem že imela sklepni revmatizem. Zaradi stroge konspiracije in discipline, ki jo je Neda vcepila svojim sodelavkam, ta javka ni bila nikoli odkrita. Kot dokaz naj navedem naslednji primer: pred Nedino aretacijo ob Gradaščici avgusta 1944 je nenadoma prišla k nam njena mama. Prosila me je, naj ji vendar povem, kje živi Neda. Toda ker ob prihodu ni povedala gesla, ji kljub njenim pretresljivim prošnjam nisem nič povedala.

OPOMBA
Zapisala Ada Krivic, 21. decembra 1982

* * *

BILA SEM KURIRKA NEDE GERŽINIČ

Neda Geržinič je kak teden dni, preden je odšla v skrivališče pri Kraljevih, prebivala pri meni v podstrešnem stanovanju na Jamovi 41. Ko mi je povedala, da namerava stran, sem jo nagovarjala, naj ostane pri meni. Bila je na varnem in preskrbljena. Vendar me je zavrnila, da mora tja. Pozneje

sem zvedela, da so jo odkrili, zaprli in potem ubili na Turjaku. To me je zelo potrlo.

Karla Česnik

OPOMBA
Izjava Zvezi borcev Ljubljana Vič-Rudnik

Pripis:

Občinska zveza borcev Ljubljana Vič-Rudnik potrjuje, da je bila Karla Česnik kurirka Nede Geržinič, z njo se je sestajala neposredno ali pa na javki pri Bernikovih v Šibeniški ulici 17. Potrdilo je bilo izdano 30. januarja 1957.

* * *

Anton Preinfalk

Karla Česnik je bila do leta 1931, ko smo se odselili, naša sosedla na Poljanskem nasipu 31. Po ločitvi se je odselila od družine. Njen bivši mož je med vojno umrl, sin in hčerka pa sta živela vsak zase. Po vojni sta se odselila v Avstralijo. Česnikova je med vojno živela v stanovanju na Jamovi 41. Bila je aktivistka s priznanim dvojnimi štetjem borčevskih let od 1. novembra 1941 do 15. maja 1945. Dobivala je borčevsko pokojnino. Zadnja leta je živela v domu. Umrla je menda leta 1983, stara blizu triindevetdeset let. O tem je Česnikova pred leti pripovedovala moji materi Ani Preinfalk in sestri Bredi Preinfalk. Obe sta stanovali na Gorkičevi 15, kjer ju je večkrat obiskala.

8. julija 1985

* * *

PRI MARI KRALJ, LJUBLJANA, GERBIČEVA 11

Avgusta 1944 so Nedo Geržinič drugič aretirali. Aretiral jo je Marjan Borštnik – stanoval je v sosesčini – ko je na Jamnikarjevi ulici za Gradaščico s kolesom čakala kurirko Tetko, ki je malo zamudila na zmehek. Agentu je rekla, da čaka svojo teto. Nedo je rešila njena bistrnost in prisebnost. Policijskega agenta je pregovorila, da sta odšla na »njeno« stanovanje na marofu, češ da bo vzela s seboj nekaj najnujnejših stvari. In Nedi se je posrečilo pobegniti. Odšla je nazaj k Fanči Bernik, vendar pri njej ni mogla več ostati. Na Fančin predlog se je v stiski zatekla k Mari Kralj na Gerbičeva 11.

Ada Krivic

* * *

Alojzija Kerševan-Tetka

Pri aretaciji Nede Geržinič leta 1944 za Gradaščico se mi je posrečilo rešiti obveščevalno gradivo. Ko sem namreč opazila policijskega agenta, sem gradivo, ki sem ji ga že izročila, brž vzela nazaj. Nato sem ga odnesla Fanči. Bila pa je tudi sreča v nesreči. Imela sem cekar, ki ni zbujal pozornosti policije, in v njem pod fiziološki prek dvesto letakov, pripravljenih za vojašnice. Takrat so delali tudi novo skrivališče v Šiški, kamor sem znosila precej materiala.

15. oktobra 1959

* * *

dr. Majda Mačkovšek

Nekoč, moralo je biti že po neuspelem poskusu aretacije, sva z Nedo dolgo hodili ob Gradaščici. Pogovarjali sva se o Mari Kralj. Bila je v hudi dilemi: ali naj gre tja ali ne. Ni in ni se mogla odločiti. Če se ne motim, sem jo pri Mari nekoč tudi obiskala. Sestanek z njo je bil zelo kratek, bila je nervozna in me je kmalu odslovila. Bilo je prenevarno, da bi naju kak nepoklicani videl skupaj.

16. januarja 1985

* * *

Mara Kralj

Ko je Neda konec avgusta 1944 ušla policijskemu agentu, ki jo je prijel za Gradaščico, je bila nanjo razpisana visoka nagrada. Policija je blokirala velik del Viča in vso Rožno dolino. Gerbičeva ulica, kjer smo živel, je bila zunaj blokade.

Menda še istega dne je prišla k meni Nedina prijateljica Majda Mačkovšek. Pred mojimi vrati je zabrundala dogovorjeno pesmico, ki se je ne spominjam več, in rekla, da je prinesla ostanke krzna za lutke. To je bilo naše geslo. Tudi res mi jih je prinesla. Z njimi me je oskrbovala Fanči Bernik. Dobivala jih je od svoje delodajalke krznarke, ki je imela delavnico v prehodu k Ljubljani ob filharmoniji. Takoj sem vedela, kdo jo pošilja. Fanči Bernik je namreč vedela za moje skrivališče. Majdo sem takrat videla prvič.

Tako je Neda Geržinič prišla k meni proti koncu avgusta. Preselila naj bi se začasno, pa je ostala za stalno. Vem, da je prišla

še pred porodom sestre Oly. Prvo noč sva prebedeli sami v kuhinji. Pripovedovala mi je, kako se je izmaknila aretaciji. Potrebna je bila kopeli. Kopalnice nismo imeli, imeli pa smo prenosno pločevinasto kad, in v njej se je Neda, Srna smo ji rekli, temeljito okopala. Pri tem sem ji še sama pomagala. Potem sem jo odvedla v skrivališče, ki ga ni zapustila vse do usodnega 27. januarja 1945, ko je v hišo vdrla policija. Stara legenda pripoveduje o ljudeh, ki so jih žive zazidali. Neda se je zazidala sama – da bi lahko delala za Osvobodilno fronto in da bi živa dočkala svobodo.

Skrivališče smo napravili leta 1941, tik pred vojno, ko smo zidali hišo, in sicer na predlog mojega moža Toneta. Vedeli smo, da se bliža vojna, in ker vsaka vojna prinaša pomanjkanje, smo se hoteli zavarovati pred strdanjem. Skrivališče je bilo nad shrambo za premog. Merilo je dva metra in pol v dolžino in dva metra v širino. Strop je bil nagnjen, tako da je bilo mogoče stati samo tam, kjer je bil strop višji. Tla so bila betonska. Prostor je imel majhno okence za prezračevanje, komaj večje od lista papirja. Spomladi in poleti 1942, v času blokad, so se v njem skrivali moj mož, sosed Tepina in oče Zlatka Močnika. Bila sta moževa znanca, aktivista. Tudi Močnik je stanoval blizu nas. Potem je bilo skrivališče vse do poznege poletja 1944, ko sta se vanj skrili Neda in Vlasta Vagaja, prazno. Edini vhod vanj je bila okrogla odprtina, velika le toliko, da se je mogel odrasel človek splaziti skozi. Odprtino je zapirala tesno prilagajoča se okrogla plošča. Za kamuflažo sta bili nanjo pritrjeni dve polici, na katerih so stale steklenice in kozarci za vlaganje. Če si hotel priti v skrivališče, si moral prisloniti stopničke, odstraniti kozarce in steklenice, sneti obe polici in vzeti ven ploščo, ki je zapirala vhod. To sem morala storiti dvakrat na dan, da sem Nedi in Vlasti prinesla hrano in pošto in odnesla fekalije. Vse to me je stalo silnega živčnega napora, saj za ilegalki nista vedeli ne Oly ne moja dvanajstletna hčerka Tatjana. Poleg tega sem morala biti vedno na preži, če se morda ne smukajo okrog hiše nepoklicani ljudje ali celo policija. Le težko je bilo skriti, da pripravljam več hrane, kot jo je bilo treba za nas tri. Ni mi vselej uspelo, zato sta se morali Neda in Vlasta včasih zadovoljiti tudi s suho hrano. Za hrano sem skrbela večidel sama. Tu in tam mi je Fanči Bernik poslala suhe klobase. Za novo leto

so mi poslali nekaj moke, riža, testenin in tistega, kar se je dobilo na karte. V skrivališču je bilo prostora le za žimnico. O kaki mizici in stolihi ni bilo govora, saj skrivališče ni bilo grajeno za ljudi. Neda in Vlasta sta delali leže ali sede na žimnici. Veliko sta telovadili, seveda leže ali sede. Prostor ni bil ogrevan, tako da je bilo pozimi pošteno mraz. Skozí majceno okno je prenikalo premalo svetlobe, da bi lahko delali ob njej. Ker je bila žarnica šibka, sta si svetili tudi s petrolejko.

Zvezo z mojima »ujeticama« je ves čas vzdrževala kurirka Alojzija Kerševan-Tetka. Prihajala je skoraj vsak dan ob točno določenem času. Skoraj nikoli ni vstopila v hišo. Velikokrat sem jo pričakala kar pri vrtnih vratih, kjer sva si izmenjali pošto. Gradivo sem začasno spravila v drvarnico, ki je stala na vrtu. Tam je bilo vse polno večjih kosov lesa, ki si jih je moj mož Tone pripravil za umetniško obdelavo, nadvse primer-nih za skrivanje. Potem pa sem ga v primer-nem trenutku odnesla v skrivališče k Nedi. Drugi aktivisti so prihajali zelo redko. Dvakrat je prišel Vladimir Svetina-Ivo, odgovoren za vse ilegalno delo v Ljubljani. Odpeljala sem ga v skrivališče. Obakrat je ostal razmeroma malo časa. V njem ni nikoli prenočil.

Kljub hudim življenjskim in delovnim razmeram sta Neda in Vlasta vestno in vedro opravljali svoje delo. Neda se je prvič resno vznemirila ob množičnih aretacijah novembra 1944, ko so med drugimi iskali tudi Angelco Dolhar. Takrat mi je naročila, naj ji prinesem kanto petroleja. Če bo prišla po-njo policija, mi je rekla, naj se poskušam z domačimi umakniti iz hiše, ona pa bo skrivališče polila s petrolejem in se zažgala. Ubogala sem jo. Razumela sem jo. Ni jim hotela priti živa v roke. Sumila je, da je prišlo do vdora v vrste Osvobodilne fronte. Rekla mi je dobesedno: »Tu nekaj ni v redu, tu nekaj smrdi, to je provala.« Takrat sem prvič slišala besedo provala. Spominjam se, da si je Neda silno želela oditi iz Ljubljane, zlasti še po novembrskih aretacijah in po odhodu Vlaste Vagaja. Nekoč mi je rekla, da bo kljub volji nadrejenih odšla v hribe. Na to se je tudi pripravljala. Poslala me je k krojaču Ediju Mavriču, aktivistu Osvobodilne fronte. Tam je že od prej bilo volнено blago. Naročila mi je, naj ji iz njega ukroji plašč. In ji ga je sešil. Prosila me je tudi, naj ji poiščem zvezo za odhod iz Ljubljane.

Vendar je bilo to takrat že zelo težko, tudi zaradi visokega snega. Poskušala sem in ti-pala, zdaj v eno, zdaj v drugo smer, a brez uspeha. Mislim pa, da si je Neda tudi po svojih zvezah, ki jih je vzdrževala prek Tet-ke, poskušala poiskati zvezo za odhod iz Ljubljane. Naročila si je plašč, tudi arhiv je že spravila v kovček, da bi ga odnesla. A se je žal zasukalo drugače.

Sedemindvajsetega januarja bi morala po dogovoru nekaj minut pred osmo uro zvečer priti Leopoldina Mekina, ki je po odhodu Vladimirja Svetine-Iva decembra 1944 na osvobojeno ozemlje prevzela celotno organizacijo Osvobodilne fronte in komunistične partije v Ljubljani. Čakala sem jo pri vrtnih vratih vsa vznemirjena in za-skrbljena, pa tudi nejevoljna, saj je močno zamujala. Prišla je šele ob pol devetih. Odšla je k Nedi v skrivališče. Zdela se mi je nemirna, drugačna kot običajno. Čez kake pol ure je okrog trideset do zob oboroženih, uniformiranih mož obkolo-hišo. Tisti, ki so vstopili, so takoj vprašali: »Kje je skrivališče?« Odvrnila sem, da ne vem za nobeno skrivališče. Morala sem jim razkazati hišo. Najprej sem jih odpeljala na drug konec hiše, a so zahtevali, naj jim pokažem prostor, kjer imamo premog. Odvedla sem jih v drvarnico na vrtu, kjer smo tudi imeli premog in drva. Nato smo se vrnili v hišo. Nekdo je pripomnil: »Aha!« Očitno so vedeli za skrivališče nad premogom. Odšli smo torej v prostor s premogom. Ukazali so mi odstraniti s polic steklenice in kozarce, odmaknili so polici, dvignili pokrov in pozvali: »Kdo je gor? V dveh minutah dol!«

Ko sva se z Nedo pozneje na policiji znašli v isti celici, kjer sva čakali na zaslišanje, mi je povedala, da je potem, ko je bil vhod v skrivališče odstranjen, zgrabila steklenico s petrolejem, da bi ga polila po žimnici in jo zažgala, pa jo je Leopoldina zgrabila za roke in rekla: »Tega pa ne!«

Mene so potisnili v vežo, tako da nisem videla, kako sta Neda in Mekinova prišli iz skrivališče. Potem so nas vse zbrali v sprejemnici. Poleg Nede in Mekinove smo bile tam še Oly s štirimesečnim sinkom, Tatjana in jaz. Nas štiri so odgnali, doma je ostala samo Tatjana z dojenčkom. Pobrli so tudi Oly, čeprav je Neda, ko je prišla iz skrivališča, s prstom pokazala nanjo in rekla polici-stom, da ona nič ne ve. Tudi ta plemenita Nedina gesta ni zalegla. Oly je morala z nami. Jaz sem odšla kar v coklah. Neda je

imela na sebi plašč, na nogah pa le salonarje. Nesti je morala tudi kovček z arhivom. Biti je moral težak, to se je videlo po njeni hoji. Hodile smo v naslednjem vrstnem redu: najprej Leopoldina Mekina, za njo Neda, potem jaz in za mano Oly. Poleg vsake je stopal agent.

Na policiji v Šubičevi ulici so nas ločili. Mekinovo so odvedli v posebno sobo, mene in Nedo v pisarno. Pozneje so naju z Oly potisnili v isto celico in ostali sva nekaj časa skupaj. Oly se je pogumno držala. Le ko je bila Ljubljana bombardirana in sva slišali, da so bombe padle na naš konec, sva bili v silnih skrbah za oba otoka. Pozneje sva zvedeli, da je bomba padla le kakih petnajst do dvajset metrov od naše hiše in kakih dvajset metrov od hiše, kjer je živela sestra Vida. Oly je ostala v preiskovalnem zaporu dobra dva meseca. Izpustili so jo konec marca po očetovem posredovanju.

Ko so nas odpeljali od doma, se je Tatjana z dojenčkom zatekla k nekim znancem na Mirju. Za otroka se je zavzel dr. Marij Avčin. Z njegovim posredovanjem so ga sprejeli v dečji dom, kjer je ostal, dokler se Oly ni vrnila iz zapora. Tatjana je odšla k moji sestri Vidi. Doma nismo več imeli. Hišo je nekaj časa stražila policija, potem pa so vanjo vselili neko enajstčlansko domobransko družino. Domov sem se vrnila šele po vojni. Tatjani se je po naši aretaciji posrečilo na skrivaj, mimo straže, priti v hišo. Iz okvirov je izrezala nekaj očetovih platen, jih zvila in se srečno splazila ven. Vse moje in moževe slike so izginile. Še danes ne vem, kje so.

OPOMBA

Zapisala Stana Gerk, 20. maja 1984

* * *

Mara Kralj

V skrivališču so našli tudi oljnati portret Tita, narejen po prvi njegovi risbi, ki je prišla v Ljubljano (s šubarom na glavi). Moje delo. Nad njim je bil izpisan Prešernov verz: Največ sveta otrokom sliši Slave . . . Na policiji so to sliko položili na mizo in me vprašali, kdo je to. Odgovorila sem: »Tito, naš vodja!« V besu so me zbili v drugo sobo, nato pa odpeljali v stranišni prostor, medtem ko je Neda ostala v pisarni.

OPOMBA

Zapisala Ada Krivic, 24. maja 1985

* * *

Vlasta Vagaja-Lenič

K Mari sem prišla prve dni septembra 1944, ko smo po aretaciji Guličevih v Tavčarjevi ulici spraznili skrivališče pri Janezu Plešku v Rožni dolini, kjer sem skupaj z Miro Tomšič-Vlasto živela in delala do tistega dne. K Nedi me je poslala Vlasta, da sem ji pomagala pri urejanju obveščevalnega gradiva. Dela za dokumentno tehniko je bilo namreč že zelo malo, tako sem potrebno gradivo lahko odnesla s seboj kar v majhni vrečki. Dokumentna tehnika je skrbela za ilegalne dokumente, ki so jih potrebovali posamezniki in organizacije. Lokacija skrivališča pri Mari je bila izredno dobra. Misslim, da ga nihče ne bi mogel najti, če ne bi bilo izdano. To je bil ozek prostor. V skrivališču sva si svetili z električno žarnico in petrolejko. Ogrevala ga je dimna cev, ki je bila speljana iz Olyjine sobe skozenj v dimnik. Tista zima je bila zelo mrzla in cev ni dosti zalegla. Na zunanji steni se je naredil srež. Ker se je med spanjem ena od naju vedno tiščala zunanje stene, nama je Mara nekako spravila skozi odprtino risalne deske, ki sva jih prislonili ob steno in se tako vsaj malo zavarovali pred najhujšim mrazom. Čas nama je hitro mineval. Imeli sva veliko dela, pa tudi pogovarjali sva se veliko. Nikoli nisem opazila pri Nedi znakov živčnosti ali potrnosti, še manj demoralizacije. Tudi občutka utesnenosti, ki me je navdajal, ko sem bila prvič prisiljena živeti na nekaj kvadratnih metrih, pri njej nisem opazila. Bila je zelo trdna in odločna, velik optimist. Zdaj, ko se spominjam tistega časa, se mi zdi, ko da sva ves čas živeli v pričakovanju skorajšnjega konca vojne, posebno po osvoboditvi Beograda. O položaju na frontah naju je vsak dan obveščala Mara. Neda tudi domotožja najbrž ni imela. O svojcih, razen o mami, je govorila le malo. Svoje mame pa se je nenehno spominjala, zato sklepam, da je bila mama bitje, ki ga je zelo pogrešala.

Mara Kralj

Imela sem dva radijska sprejemnika, toda le enega prijavljenega. Ko so jih Italijani pobirali, sem slabšega oddala, boljšega pa skrila v ateljeju. Vsak dan sem poslušala radio London, si beležila novice in o njih obveščala svoji ilegalki in druge znanke. Še dobro se spomnim, kakšno veselje je bilo v hiši, ko smo zvedele, da je bil Beograd osvojen.

Vlasta Vagaja-Lenič

Neda je imela zelo razvit čut za konspiracijo. Poročil in pošte, na primer, nikoli ni pisala v svoji pravi pisavi, ki je bila pokončna, pač pa v poševni in ostri. Spominjam se, da je v skrivališču Mira Tomšič-Vlasta vselej stokala, ko je prebirala njene čačke. Takrat Nede še nisem poznala. Toda za arhiv je pisala v svoji pisavi, da je bil izdelek dobro čitljiv. Pisalnega stroja v skrivališču nisva mogli uporabljati, saj bi se tipkanje slišalo v sobo, v kateri je bila Oly z dojenčkom.

Mara Kralj

Po svoje je bila srečna okoliščina, da je imela moja sestra dojenčka. Tako se je večino časa zadrževala v svoji sobi in se ukvarjala z otrokom. Drugače bi pred njo ne mogla prikriti, da kuham za več ljudi. Moja hčerka Tatjana pa je bila še otrok in se ni prav nič brigala za to, kaj se dogaja v kuhinji. Moji varovanki nista bili nikoli tako glasni, da bi se njuna glasova slišala skozi steno. Naj povem še neko podrobnost iz časa, ko je Neda bivala pri meni. Skozi steno skrivališča je velikokrat poslušala, kako se je moja sestra Oly pogovarjala z nekajmesečnim sinkom. Pri tem se je vsa raznežila. Nekoč mi je rekla: »Veš, Mara, jaz bom imela veliko otrok.«

Vlasta Vagaja-Lenič

Prinašati hrano v skrivališče ni bilo lahko. Mara je bila prava mojstrica, da je pri tem niso nikoli zalotili. Kar zadeva najino prehrano, moram povedati tole: ko sem prišla k Mari, sem bila prepričana, da je zanjo poskrbljeno in da dobiva Mara iz naših zalog Osvobodilne fronte vse potrebno za naju. Nisem pomislila na to, da je Mara prvič v takem položaju in da nima izkušenj. Minilo je precej časa, preden sem ugotovila, da naju hrani iz svojih skromnih zalog hrane, ki jo je dobivala na karte. No, potem se je uredilo tudi to.

Mara Kralj

Nekako je šlo. Pomagala mi je tudi Fanči Bernik. Z njo sem bila v stalnem stiku. Tudi perilo mojih varovank sem nosila k njej v pranje, saj ga pri meni ni bilo mogoče prati. Kadar sem se vrnila od nje, sem vedno prinesla tudi hrano.

Vlasta Vagaja-Lenič

Poskrbljeno je bilo tudi za razvedrilo. Da bi razgibali monotonost najinega življenja, je Neda predlagala, da bi praznovali novo leto 1945 in povabili na praznovanje tudi Fanči Bernik. Fanči je bila zelo navezana na Nedo. Klicala jo je »moja Miška«. To ime se je je prišlo in potem smo jo vsi klicali Miška. Za to praznovanje sva skrivališče okrasili z raznimi parolami, Neda pa je napisala tudi nekaj pesmi. Imela je namreč dar za pesnikovanje in v tem svoje veselje.

Mara Kralj

Na Silvestrovo je Fanči obiskala Nedo. Nekdo jo je pripeljal z vozičkom, mislim, da Tetka. S težavo se je privlekla do prostora, kjer je bil vhod v skrivališče, s še večjo težavo smo jo spravili vanj. K Fanči nisem hodila pogosto. Glavna zveza med nama je bila Alojzija Kerševan. Tetka je bila starejša ženska, preproste zunanosti, nevpadljiva in zato nesumljiva. Videti je bilo, kot da mi občasno pomaga v gospodinjstvu.

Vlasta Vagaja-Lenič

Tetka je bila Nedina glavna kurirka, skrbel je za zvezo z organizacijo. Prinašala in odnašala je pošto. Javka Mozetič, verjetno glavna zbirna javka, je bila v delavnici prešitih odej v Nunski ulici. Hiša z delavnico ne stoji več. Konec decembra 1944 je prišel v najino skrivališče Ivo Svetina. Povedal je Nedi, da odhaja iz Ljubljane in da bo njegove naloge prevzela Leopoldina Mekina-Mimi. Ne spominjam se, ali je prišel sam ali pa je bila z njim tudi Mimi. Vsekakor je Mimi enkrat po novem letu prišla v najino skrivališče, da jo je Neda seznanila z delom obveščevalne službe. Takrat je bilo tudi odločeno, da odidem iz Ljubljane. Čez blok naj bi prišla s pomočjo domobrancev, ki so se na ta način odkupovali. Tako je rekla Leopoldina Mekina-Mimi in še: »Tri dni imaš časa, da se pripraviš, v soboto pridem pote.« Naslednji dan sem šla domov in čakala na Mimi. Res je prišla v soboto, a mi je rekla, da z zvezo nekaj ni v redu in da naj še malo počakam. Čakala sem in pričakala policijo.

Mara Kralj

Mimi je bila v skrivališču dvakrat, tretjič pa, ko je vdrla policija. Enkrat je ostala v skrivališču čez noč in ves naslednji dan. Prišla je zvečer pred policijsko uro in odšla naslednji dan tudi zvečer malo pred policijo.

sko uro. Ko je spet ostala čez noč, je prišla zvečer pred policijsko uro, odšla pa je zjutraj po policijski uri. Gradivo, ki ga je policija našla v skrivališču, ni bilo prineseno od drugod, ampak je postopno nastajalo v njem. Ko so iskali Angelco Dolhar in je Neda postala še bolj zaskrbljena, sem skrila kovček z obveščevalnim gradivom pod napušč, a sem ga morala od tam odstraniti, ker se ga je videlo. Papir za Nedo sem dobivala od nekega knjigoveza. Gradiva je bilo precej. Tetka ga je prinašala vsak dan. Spominjam se, da je Neda prišla k meni le z majhnim kovčkom z osebnimi stvarmi.

Aretacija je bila zame veliko presenečenje. Ne vem zakaj, toda trdno sem bila prepričana, da se mi ne more nič zgoditi. Da sem res mislila tako, priča tudi dejstvo, da ne svojih ne moževih slik in tudi ne nekaj slik Božidarja Jakca, ki jih je shranil pri meni, preden je odšel iz Ljubljane, nisem spravila kam drugam. Tako sem vse to izgubila.

Nedo sem videla še enkrat, takrat ko so me odpeljali na srečanje s hčerko. Po »naključju« so me porinili v celico, v kateri je bila zaprta. Skupaj sva prebili ves dan. Priložnost sem izrabila za to, da sem jo portretirala in jo obenem seznanila z vojaškim in političnim položajem. Bila je namreč v samici, povsem izolirana. Kljub temu je bila dobro razpoložena, optimistična in predvsem vesela novic. Najbolj pa se je razveselila, da se mi je lahko povzpela na ramena in tako dosegla lino, ki je gledala na Nunsko ulico, po kateri sta se ob določeni uri sprehajala njena starša. Ponoči so me odpeljali nazaj v prisilno delavnico. Nede nisem videla nikoli več.

OPOMBA

Zapisala Stana Gerk, 20. maja 1984

* * *

Pripis:

Zapise Stane Gerka in Ade Krivic so septembra 1985 ponovno pregledale dr. Majda Mačkovšek, Mara Kralj in Vlasta Vagaja-Lenič.

ALOJZIJO KERŠEVAN-TETKO SEM SI PRIZADEVALA UPODOBITI KOT ILEGAL-
KO... NARISALA SEM JO PO VOJNI, KO JE LETO DNI ŽIVELA PRI MENI. KER
SO BILE TAKRAT OLJNATE BARVE SLABŠE KAKOVOSTI JE SLIKA NEKOLIKO
OBLEDELA. (MARA KRALJEVA)

Alojzija Kerševan-Tetka

Alojzija Kerševan-Tetka, glavna kurirka Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte in sodelavka Nede Geržinič, je bila doma iz Gradišča pri Dornberku, pošta Renče. Rojena je bila 19. marca 1885 v kmečki družini. Po končani osnovni šoli v Gradišču je pomagala doma na kmetiji. Postala je članica pevskega zbora in bralnega društva v Gradišču. Leta 1914, ko je Avstrija napovedala vojno Srbiji, so Alojzijo zaprli zaradi srbofilstva. Leta 1916 je pobegnila na Štajersko. Julija 1920 se je vrnila v Gradišče in 5. julija 1921 sodelovala v vaških protifašističnih demonstracijah. Njene ga moža so leta 1927 na poti v Gorico napadli fašisti in ga ubili. Leta 1931 je pribežala v Jugoslavijo in postala članica emigrantskega društva Tabor. Preživljala se je kot snažilka na banski upravi in kasneje pri 40. pešpolku. Osvobodilnemu gibanju se je pridružila leta 1941, stara šestinpetdeset let.

Po osvoboditvi je bila Alojzija Kerševan-Tetka snažilka v Slaviji na sedežu Uprave državne varnosti Slovenije. Potem ko je prenehala delati, je varovala sinka nečakinje Malči, čigar oče je padel v partizanih. Članica Zveze komunistov Slovenije je postala 31. januarja 1949.

OPOMBA

Po podatkih iz zgodovinskega arhiva centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. (Ada Krivic)

* * *

Alojzija Kerševan-Tetka

Od septembra do decembra 1941 sva z nečakinjo tiskali Slovenskega poročevalca. To je bilo v Dravljah, na Devovi 7. Največkrat sva delali vso noč. Potem pa zjutraj ona v službo v tovarno Štore, jaz pa na hitrico zakopavat stroj v za to pripravljen bunker. Nato pa s pripravljenim propagandnim gradivom v Šiško in v Ljubljano k »pravim znancem«. Treba pa je bilo letake tudi trošiti in na ta način buditi zavest ljudi.

Decembra so nama, na mojo veliko žalost, vzeli tiskarski stroj in ga odnesli nekam na Ježico. Bali sva se, da poslej ne bosta imeli več pravega dela. Toda leta 1942 je bilo dela vedno več. Treba je bilo hoditi na sestanke, opravljati razne akcije pa vleči na ušesa in paziti, če gre vse v redu.

Junija je odšla nečakinja v partizane. Prvo pošto od nje sem dobila iz Polhovega Gradca. Začela sem hoditi k njej. Vsakokrat je bilo treba nesti s seboj tudi kake dobrote,

zlasti velik hlebec kruha. Tiste čase je bil za naše partizane kruh kot slaščica. Vedno sem z veseljem šla na pot.

Najbolj vesela in ponosna pa sem bila, ko sem v Podutiku prevzela pošto od tovariša Raške za kurirko Dolomitskega odreda. Najprej sem nosila pošto do pod Toškega čela, potem pa tudi v Gaberje, nato še višje na Hruševo, in če je bilo treba, tudi iz Hruševega v Kozarje in naprej. To so bili zame srečni dnevi, saj sem se srečevala z našimi borci; tudi z bradatim Povhom sva se večkrat videla.

Tako je šlo vse do 18. decembra 1942, ko so me beli prijeli pred stanovanjem v Dravljah in me odpeljali v zloglasne Savlje, kjer je bilo mučenja in pretepanja, da je bila groza. Pred mojimi očmi je neki izdajalec z imenom Boh, menda doma iz Savelj, s puško ustrelil nekega jetnika z Ježice. Čebulj se je pisal. Pustili so ga dva dneva mrtvega ležati med nami, sami pa so igrali na harmoniko in divjali cele noči, pa radio jim je pel.

Na vse mogoče načine so me zasliševali, kje imajo partizani taborišča in kdo je komandant. Pokazali so mi list papirja z imeni in me vprašali, ali koga poznam. A takrat so bili taki časi, da človek ni smel nikogar poznati. Ne zlepa ne zgrda, moja stara glava se ni vdala. Pa so mi rekli tisti, ki so delali kot sodniki, da že vse vedo, da sem zapisana v partizanski knjigi, da sem najboljša kurirka. Jaz pa sem jim odgovorila, da če že vse vedo, me potem pač ni treba več spraševati, zakaj jaz jim prav nič več tudi ne bom povedala. In pri tem je ostalo. Vzeli so mi vse, toda ljubezni do mojega naroda mi niso mogli vzeti.

Januarja 1943 so me z Laknerjem, Tomažičem in Golarjem odpeljali v Ljubljano v belgijsko kasarno. Tam sem spet dobila svojo pravo družbo in s tovarišicami smo se lepo pogovorile o poteku našega boja. Seveda smo morale biti zelo previdne. Največje veselje smo imele s tem, da smo nagajale fašistom. Vse moje sotrpinke so me bile vesele, ker sem jim dajala pogum z obljubami, da nam bo spet posijalo sonce svobode.

Maja 1943 so nas s transportom odpeljali proti Reki. Čeravno so nam fašisti branili peti, smo vso pot prepevale partizanske pesmi. Nisem mogla zdržati, pa sem zapela: »Trst, Gorica, Reka, svoboda te čaka...«, na Reki pa sem pela »Reka, Trst, Gorica – naša je pravica...«. Z Reke smo šli naprej v Gonars, spet s borbeno pesmijo na poti. Ni

mi bilo hudo zato, ker sem bila v zaporu in internaciji, pač pa zato, ker sem bila ločena od ljubljenih partizanov. A upanja kljub temu nisem izgubila. Dne 23. avgusta 1943 so nas vse, starejše od petinpetdeset let, odpeljali nazaj v Ljubljano. Prva pot mi je bila v Nunsko ulico k tovarišu Mozečiču, kjer je bila javka. Spotoma sem srečala Raško in ga prosila, da mi spet da kako delo in direktive, saj nisem mogla živeti brez dela. Tako sem spet začela prenašati tajno gradivo. Potem sem se seznanila z Nedo Geržinič, mojo ljubljenko. Zanjso sem delala do januarja 1945, ko so jo aretirali. Tudi jaz sem morala nato v strogo ilegalno. Skrivala sem pri Fanči na Glincah. To je bil zame najbolj nesrečen čas med vsem narodnoosvobodilnim bojem.

Še nekaj me teži. Ko je bil tovariš Tito v Ljubljani, so me z avtom iskali, da bi me predstavili našemu največjemu sinu Jugoslavije, a me žal niso našli.

To so moji spomini na naš boj.

OPOMBA

Spomini Alojzije Kerševan-Tetke *Moji doživljaji* so bili objavljeni v reviji Borec (detnik I, št. 1, avgusta 1949, str. 29). Besedilo je jezikovno popravljeno.

* * *

Alenka Benko-Perovšek

Po odhodu Iva Svetine iz Ljubljane decembra 1944 sem pošiljala poročila Nedi Geržinič v skriivališče prek Tetke. Tetka je največkrat prišla sama na moj dom na Titovo 111. Bila je preprosto oblečena, s pleteno kapo, potisnjeno globoko na čelo. Lahko bi bila kar stegnila roko in prosila vbogajme, tako revno je bila napravljena. Osmega maja 1945 me je prišla opozoriti, naj se skrijem, ker beli še vedno hodijo okrog in pobirajo ljudi. Kakšna skrb in to tedaj, ko je tudi sama že bila ogrožena!

OPOMBA

Zapisala Ada Krivic, 15. januarja 1985

* * *

Asta Žnidaršič

Alojzija Kerševan-Tetka je redno obiskovala našo družino. Tik pred vojno smo se preselili iz Sarajeva v Ljubljano. Stanovali smo v Kersnikovi ulici. Zlasti z mojo mamo sta si bili zelo blizu, saj sta bili obe doma iz Renč, kjer je bil moj stari oče učitelj. Da je delala za osvobodilno gibanje,

smo slutili, a kaj več o tem je mogoče vedela le moja mama, zdaj že pokojna.

OPOMBA

Zapisala Ada Krivic, 7. februarja 1985

* * *

Fanči Bernik

Alojzija Kerševan je takoj po vrnitvi iz internacije postala glavna kurirka Nede Geržinič, ki je bila takrat vodja množične obveščevalne službe. Od septembra, ko se je Vlasta Vagaja-Špelca naselila v skrivališču Mare Kralj, je bila tudi kurirka dokumentne tehnike. Imela je več javk, na katerih je pošto oddajala in sprejemala. Pošto je nosila tudi Nedi v pregled in predelavo. Po mestu je prevažala različno obveščevalno gradivo. Stalno je nosila tudi kamuflažne torbe, pručke, nočne omarice in drugo. Ni prenašala le po nekaj listov, temveč vsak dan več kuvert obveščevalnega gradiva. Ko je bila Neda januarja 1945 aretirana, so na Tetko – kljub njeni starosti – razpisali nagrado. Zato se je umaknila v ilegalo. Nekaj časa je bila pri Mariji Bernik na Šibeniški 17, potem pa je prišla k meni, kjer je v zgornjem skrivališču ostala do osvoboditve. Ta žena je ena izmed redkih hčera domače grude, ki so toliko žrtvovale za njeno osvoboditev. Bila je ena izmed najbolj požrtvovalnih in zdaleč najbolj vdanih sodelavk osvobodilnega gibanja.

16. junija 1958

* * *

Rozka Štefan

Tetka je hodila med vojno tudi k moji mami Elizabeti Štefan, ki je imela trafiko v tedanji Kopališki 3. Tam je bila javka za kurirke. Možno je, da se je tam oziroma na stanovanju moje mame na Gerbičevi ulici 1 zadrževala dalj časa. Medtem sem bila jaz namreč v nemškem taborišču.

OPOMBA

Zapisala Ada Krivic, 4. marca 1985

* * *

Mara Kralj

Tetka je imela sorodnike na Babni gori. Dobro je poznala tiste kraje, zato ji ni bilo težko opravljati kurirskega dela za Dolomitski odred. Pozneje je dobila zvezo v

Ljubljani. Bila je zelo primerna za to delo: starejša ženica, skromno oblečena, neopazna.

Po vojni je Alojzija Kerševan-Tetka s svojo nečakinjo Malči Kerševan nekaj časa živela v Šiški, v manjši hiši sredi vrta ob tovarni Dekorativna na Celovski cesti 238. Imela je pokojnino po možu. Vzgajala je Malčinega sina Stanka, ki se je rodil med vojno v partizanih. Vse je vlagala v to družino, delo in denar. Vendar ni bila srečna. Potem pa se ji je zgodila nesreča. Padla je pod tramvaj in se hudo poškodovala. Leto dni je bila v mavcu, skoraj negibna. Po nesreči sem jo vzela k sebi. Pri meni je ostala leto dni. Spala je v kuhinji, saj drugje ni bilo prostora. Takrat sem jo tudi naslikala. Od mene je Tetka odšla v Gradišče pri Dornberku pri Gorici, pozneje pa je živela v domu za ostarele. Ivo Rotar, Fanči Bernik in jaz smo jo šli obiskat. Spominjam se, da so za ostarele slabo skrbeli. Po sobah se je širil odvraten smrad.

Še vedno hranim pisma, ki mi jih je Tetka pisala iz Gradišča. Iz pisem je razvidno, da je dobivala po možu 4500 dinarjev pokojnine. Dne 16. decembra pa piše med drugim: »Dela imam dovolj ob volitvah, sedaj je treba obdariti vojaštvo. Nabiranje članarine za Osvobodilno fronto mi gre kar dobro od rok ...«.

20. maja 1984

* * *

Ivo Rotar

Po vojni sta moja teta Fanči Bernik in Mara Kralj skrbeli za Alojzijo Kerševan. Bila je bolna in razočarana. V Gradišču pri Renčah številka 89 je nekaj časa živela v najeti sobici. Toda ker se ji je zdravstveno stanje poslabšalo, je Vladimir Kadunc na prošnjo moje žene Dunje dosegel, da so jo sprejeli v prenapolnjen dom za ostarele v gradu Dornberk. Potem, ko se je poškodovala pri padcu, je morala v bolnišnico v Šempeter. Na njenem pogrebu s Fanči nisva bila, pač pa sva kasneje obiskala njen grob v Gradišču. Iz njene zapuščine 20.000 dinarjev so ji uredili spomenik na grobu, njene dokumente, spomenico 1941 in odlikovanja pa shranili na Zvezi združenj borcev narodnoosvobodilne vojske v Novi Gorici.

Teta Fanči je kasneje večkrat izjavila, da ji je v zadoščenje, da je Alojzija Kerševan le

dobila priznanje – spomenico 1941 – čeprav šele malo pred smrtjo.

3. julija 1985

* * *

»Že leta 1945 sem vložila prošnjo za dodelitev spomenice zame in za Malči Kerševan, mojo nečakinjo. Malči Kerševan je dobila spomenico, jaz pa niti odgovora,« je Alojzija Kerševan-Tetka zapisala v svoji izjavi oziroma prošnji, ki jo je iz Gradišča pri Renčah, številka 89, poslala kontrolni komisiji centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.

Izjave so dali: Alenka Benko, uslužbenka planske komisije; 16. junija 1958 Ivo Svetina, uslužbenec na centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije (»Menim, da je bilo delo tovarišice Alojzije Kerševan-Tetke od leta 1941 kontinuirano. Gornjo izjavo dajem na njeno željo za ureditev njenih pokojninskih prejemkov.«); 22. aprila 1959 Vladimir Kadunc, sekretar za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (»Postala je kurirka med najtežjimi ilegalci, vodstvom narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani in odgovornimi aktivisti, ki so delali po obveščevalni liniji . . . Menim, da zasluži spomenico 1941.«).

Organizatorji narodnoosvobodilnega boja, nosilci spomenice 1941, z območja Dravelj pri Ljubljani so imeli posvet, na katerem so obravnavali pritožbo Alojzije Kerševan zaradi odklonjene spomenice 1941. Bili so enotnega mnenja, da Alojziji Kerševan pripada partizanska spomenica z utemeljitvijo: » . . . tovarišica Kerševan sicer ni bila članica partije, je pa vendar vso dobo okupacije po nalogu partizanskega vodstva izvrševala odgovorne naloge prav tako požrtvovalno, kot če bi bila članica komunistične partije.«

O tem je razpravljala tudi kontrolna komisija centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, ki je menila, da na podlagi teh izjav Alojziji Kerševan po zakonu pripada spomenica 1941 in da jo tudi dobi.

Leta 1959 je bila Alojzija Kerševan odlikovana z redom zaslug za narod in z redom za hrabrost.

Pripis:

Od leta 1945 do smrti 12. aprila 1962, torej sedemnajst let, je Alojzija Kerševan živela težko življenje. Umrla je stara nekaj čez sedeminšedeset let. Tetka sodi med najsvetlejšee like kurirk ljubljanske ilegale, ki doslej ne v zgodovini ne v literaturi niso dobile ustreznega mesta.

* * *

Igor Ivančič

Leta 1944 mi je bilo trinajst let in neka-terih dogodkov, povezanih z delom mojih staršev za Osvobodilno fronto, predvsem Marije Ivančič-Ivane, se še dobro spominjam. Da se je moja mati pridružila narodnoosvobodilnemu gibanju, ni bilo naključje. Oba moja starša sta bila Tržaćana in po vzponu fašizma pregnana. Oče Avgust je bil glasbenik. Ker se ni hotel odpovedati slovenstvu, ni dobil dela. Leta 1926 se jima je rodil sin Stojan. Ker je imel fašizem vedno večjo moč in vpliv, sta starša sklenila, da zapustita Trst. Leta 1929 sta se preselila v Ljubljano. Oče je postal član komunistične partije leta 1939. Mati je imela v očetu zgled zavednega Slovenca. Takoj ko se je začela vojna, se je oče vključil v delo Osvobodilne fronte. V naši hiši so se začeli sestajati člani komunistične partije in aktivisti Osvobodilne fronte.

V letu 1944 je imela mati posebno nalogo zbirati in urejati poročila, ki so prihajala od aktivistov terencev, in pa poročila, ki so prihajala z druge strani Ljubljane, torej od partizanov. Vsa poročila so bila ročno pisana na liste raznih formatov in skrbno zložena, da so bila čim manjša. Poročila so prinašale kurirke. Mati jih je pretipkavala na liste pisarniškega formata in jih spravljala v kuverte. Približno enkrat na teden sem jih odnesel na javko v Nunsko ulico k Mozetičevi, ki je imela obrt s prešitimi odejami. V kuhinjo v prvem nadstropju se je prišlo po stopnicah. Poleg kuhinje je bila delavnica. Vrata vanjo so bila vedno odprta. Pošto, ki sem jo prinesel, je njen mož skril v zaboj za premog, Mozetičeva pa mi je, da bi pred pomočnico prikrila vzrok mojega prihoda, na glas rekla: »Kdaj boš prinesel rumeni sukavec?« To je bilo naše geslo.

Pri Mozetičevih sem pogosto srečal kurirko s spoznavnim vzdevkom Tetka. Bila je nebogljenega videza, vedno s torbo, kakršne so takrat uporabljale preproste ženske. Bila je pretkana. Če je naletela na policijo, je zaigrala beračico in se tako rešila.

Gestapo je imel dovolj razlogov, da nas obišče. Takrat so prijeli Jelko Lasič-Ivanko. Policiji je rekla, da je šivilja in ima pri moji mami najeto sobo. Nenehno je namreč selila radijsko postajo po Ljubljani. Agent je prišel proti koncu septembra 1944 dopoldne. Pred hišo se je ustavil motorist, oblečen v usnje. V predsobi je zasliševal mater. Toda povedala je le tisto, za kar sta se bili z Jelko dogovorili. Gestapovcu, bil je Slovenec, to ni bilo dovolj in je ukazal materi: »Javite se ob 15. uri v banki Slavija, morda boste tam vedeli povedati kaj več.« Nato je odšel. Pri pogovoru sem bil navzoč in hudo sem se bal, da se to za mamo ne bo dobro končalo. Bal sem se zanjo, kajti vedel sem, da ne poznajo milosti.

Mati se je ob napovedani uri odpravila od doma, rekoč, da gre na policijo. Domov se ni vrnila. Kaj je z njo? Kaj so ji storili? Imel sem zlo slutnjo.

Naslednji dan se je gestapovec vrnil. Bil je jezen, razburjeno je hodil po hiši in glasno govoril. Skoraj kričal je: »Kje je mati?« Odgovoril sem mu, da je že prejšnji dan odšla na policijo.

Moral sem zapustiti dom. Dovolil mi je, da sem vzel s seboj svoje in bratove šolske knjige in zvezke in zaklenil stanovanje. Naslednji dan so ga zapečatili. Tako je ostalo do konca vojne. Niso imeli več časa, da bi ga temeljito preiskali. Z mlajšim bratom Markom pa sva odšla k starim staršem, ki so stanovali v bližini. Bili smo žalostni in zagrenjeni. Skrbelo nas je, kaj bo z mamo in drugimi.

Po dveh dnevih ali treh smo dobili sporočilo Osvobodilne fronte: – Mati ni odšla na gestapo, temveč v ilegalo. – Brat Marko ostane pri starih starših. –

Jaz sem moral k družini Ane Vovk na Privoz 11.

Takrat sem obiskoval drugi razred gimnazije. Pri družini Vovk mi je bilo dobro. Lepo so skrbeli zame in mi celo pomagali pri učenju.

Čez približno mesec dni mi je prišel nekdo od Osvobodilne fronte povedat, naj bom pripravljen, ker bova z mamo odšla decem-

bra v partizane. Ta vest mi je veliko pomenila. Zvedel sem, da je mati na svobodi, da se ima najbrž dobro in da skrbi in misli na naju z bratom. V partizane? Ali je to sploh mogoče, sem se ponosno spraševal. Vest sem seveda zadržal zase in željno čakal novega sporočila. Po enem mesecu, ko bi že morala oditi, je prišlo novo sporočilo, da bova z mamo odšla mesec dni pozneje. Nedolgo potem, morda kakih štirinajst dni, sem dobil obvestilo, da z odhodom v partizane ne bo nič, ker so mamo aretirali na stanovanju Martina Goriška (ko so aretirali njega). Prijel je ni gestapo, temveč domobranska policija. Kakor sem bil vesti o odhodu v partizane vesel, toliko ali še bolj me je zadnja užalostila. Kaj zdaj?

Zaprli so jo v zapore na Povšetovi, v nekdanjo prisilno delavnico. Pozneje sem zvedel, da so jo mučili, da bi zvedeli, zakaj je živel v ilegali. Ni jim povedala. Poslali so jo na prisilno delo v Žlebič. Nekajkrat se je oglasila s pošto. Nekaj dni pred koncem vojne so jo izpustili. A gladko seveda ni šlo. Na ljubljanskem kolodvoru so besni maščevalci lovili izpuščene kaznjenke. Toda moja mama se je znašla. Rekla je, da se je pripekljala z novomeškim vlakom. To je rešilo njo in še nekaj drugih. Druge so vrnili na Dolenjsko.

Zaradi dogodka na kolodvoru se je mama skrivaj nastanila pri svojih starših in dočakala zaželeno svobodo. Njena cena ni bila majhna. Poleg njenega požrtvovalnega dela za osvobodilno gibanje je bila ves čas ogrožena tudi družina. Mati je izgubila moža in mi očeta. Izgubila je sedemnajstletnega sina Stojana, ki je zadet od nemške mine obležal v vasi Maršiči nad Ortnekom. Bil je borec 4. bataljona Cankarjeve brigade.

Slutil sem, da gre vojna h koncu. Njegov znanilec je bil odhod vojašchine iz prulske meščanske šole nekaj dni pred 9. majem. Tri dni pred koncem vojne je zasedla Prule kolona konjskih vpreg. Vozovi so bili naloženi s kovčki in drugimi zavoji. Radoveden sem stopil k enemu od kmetov. Povedal mi je, da so bežeči domobranci, kajti vso Dolenjsko so že zasedli partizani. Srce mi je vztrepetalo od veselja, saj se je slišalo skoraj neverjetno.

Zadnji dan vojne sem doživel kot le malokdo. V bližini mojega začasnega doma na

Prulah je ponoči 9. maja odjeknila močna eksplozija. Zbudil sem se, a si nisem znal razložiti, kaj to pomeni. Zato sem zarana vstal in poizvedoval, kaj se je zgodilo. Tako sem zvedel za eksplozijo na Karlovškem mostu. Stekel sem tja. Na mostu so bile tri večje jame. Postavljeno je bilo sicer šest min, a eksplodirale so samo tri. Na mostu je bilo kakih petnajst meščanov in vojak z brzostrelko in kolesom. Nosil je angleško oblačilo. Nisem vedel, kateri vojski pripada. Ko je prišel bliže, sem opazil, da ima na kapi rdečo zvezdo. »Pa ja niste partizan?« sem ga vprašal. Odgovoril je, da je. Ali je to sploh mogoče? V Ljubljani vojak – partizan! Povedal je: »Prišel sem v izvidnico, vsak čas prikorakajo čete partizanov.« Delno porušeni most mu ni bil všeč. Kmalu je prišla posebna ekipa in odstranila preostalo razstrelivo, nameščeno v odtočnih jaških na mostu. Most je bil še dovolj trden in uporaben za prehod. Bil sem eden redkih, ki smo sprejeli prvega partizana z Dolenjske.

Naša družina je več dni pozdravljala prihajajoče partizane. Bili smo presrečni, vse dokler nismo zvedeli, da našega brata Stojana ni več.

15. julija 1985

* * *

Rika Geržinič

Kartica z Vašimi in tetkinimi novoletnimi voščili me je res zelo razveselila, predvsem zato, ker vidim, da niste pozabili, kakor tako ljubko imenujete, svoje zlate Miške. Spomnile ste se name in moje bolečine, ker ste se spomnile Nje, moje nepozabne edinke – Nede in zato sem Vam od srca hvaležna. V veliko uteho so mi Vaše ljubezni polne vrstice, ki mi povedo, da boste imeli mojo nesrečno Nedo nepozabno v svojem srcu do konca dni.

22. januarja 1951

OPOMBA
Iz pisma, ki ga je Rika Geržinič pisala Mari Kralj.

* * *

ALOJZIJA KERŠEVAN-TETKA S STANKOM, SINOM NEČAKINJE MALČI. SAMA MU JE NAREDILA TITOVKO Z RDEČO ZVEZDO. FOTOGRAFIJA JE NASTALA 8. SEPTEMBRA 1945 NA PROSLAVI V ŠELEBURGOVI ULICI.

IV

HELA SKULJ

O NEKATERIH VIDIKIH BOJA LJUBLJANSKE ORGANIZACIJE OSVOBODILNE FRONTE OD POLETJA 1944 DO 9. MAJA 1945

Položaj Osvobodilne fronte postaja kritičen

Spremembe v okrožnem vodstvu

Usodni udar

Uničujoči zadnji zapor

Kdo so bili aktivisti, ubiti na Turjaku?

Nekateri nepojasneni dogodki v zaporu

Seznami gestapa in kvizlinške politične policije

Osvobodilna fronta po usodnem udaru

Ljubljana je svobodna

Prispevek k družbenopolitični oceni tedanjega kadra

Pogledi na zgodovinsko preučevanje delovanja Osvobodilne fronte v letih 1944–1945

HELA SKULJ

O
nekaterih
vidikih
boja
ljublanske
organizacije
Osvobodilne fronte
od
poletja
1944
do
9. maja
1945

Po vojni smo zanemarili marsikaj,
kar bi morali storiti
za popolnejši prikaz tega dela
naše preteklosti.

Tako nihče ni organiziral pogovorov
z nekdanjimi aktivisti o usodnem zaporu
in njihovem delovanju
ter razmerah

tik pred udarom policije,
nihče ni poskušal kaj več zvedeti o njih samih,
čeprav so mnogi želeli
spregovoriti prav o tem...

Obravnavala bom dogodke zadnjih mesecev boja ljubljanske Osvobodilne fronte proti okupatorju in domačim izdajalcem. Poskušala bom osvetliti najtežje vidike tega boja, tragična in tudi nekatera zelo zaostrena dogajanja. Prav to obdobje je zgodovinsko izjemno vznemirljivo. To je bil tudi čas velikega napada slovenske izdajalske politične policije in gestapa na organizacijo Osvobodilne fronte. Vdor je začel januarja 1945 in imel daljnosežne posledice: aretacije, zapore in tragični pokol osemindvajsetih, do smrti izmučenih aktivistov, ki so jih ubili domobranci v gozdu na Turjaku na pragu svobode – 4. maja 1945.

Poskušala bom strniti in povezati svoja spoznanja, doživljanja in razmišljanja o takratnih dogodkih tako, kot se mi kažejo skozi prizmo številnih dejstev, ugotovitev in doživetij ob neposrednem soočanju s temi zgodovinskimi dogodki ter pričevanji drugih, tedaj in kasneje.

Zavedam se, da bo to pričevanje, podobno kot druga, ki temeljijo predvsem na spominih, razkrilo v prvi vrsti posamezne dogodke, sporočila in opozorila. Prikazovanje in pojasnjevanje dogajanja v vsej potrebni celovitosti in stvarnosti pa je stvar zgodovinopisja, ki mora z vso strokovno objektivnostjo preveriti obilico dejstev, zbranih iz najrazličnejših virov, kot so pričevanja, spomini, listine, podatki in podobno, in presoditi njihovo zgodovinsko vrednost in verodostojnost. Le na tej osnovi zasnovano analitično preučevanje se lahko dokoplje do pravih znanstveno-raziskovalnih rezultatov.

POLOŽAJ OSVOBODILNE FRONTE POSTAJA KRITIČEN

Naj najprej poudarim nekaj odločilnih vidikov našega boja proti okupatorju leta 1944 vse do njegovega uničenja leta 1945.

Leto 1944 je čas, ko je vse hitreje in vse obsežnejše razpadala okupatorjeva vojaška moč in vladavina. Zato so se okupator in njegovi pomagači tudi v Ljubljani poskušali reševati z uničujočim nasiljem nad ljudmi. Nad mestom in njegovimi prebivalci so razpeli oblast skrajnega fašističnega nasilja. Po načelu: Kdor ni z nami, je proti nam, treba ga je poiskati in uničiti! je takrat v Ljubljani delovalo veliko okupacijskih in domobranskih organov, centrov, odborov,

zlasti pa različnih policij, zločinskih postojank, zaporov, mučilnic. To je bil čas nadzora nad vsakomer, vohunjenja, hujskanja, preganjanja, preštevanja, trpinčenja, mučenja, množičnih zapiranj, ubijanj – čas grozečega izginjanja naših aktivistov.

To ozračje je še bolj zaostrovala fašistična propaganda. Ni je bilo domobranske postojanke, te so bile gosto posejane v mestu in na njegovem obrobju, ki ne bi sodelovala pri mučenju in ubijanju zavednih domoljubov. Med najhujšimi mučilnicami sta bila Urh in grad Lisičeje.

Nemškega fašističnega okupatorja in slovensko reakcijo je povezovalo močno skupno prizadevanje po uničenju osvobodilnega gibanja. Vendar so se kmalu pokazala nesoglasja, trenja in razprtije med nemško vojsko in njihovimi obveščevalnimi službami ter domobranci in njihovimi frakcijami ter njihovimi policijami in obveščevalnimi službami. Vse to je dokazovalo, da so med njimi razlike in da tabor ni politično enoten in istosmerno naravn. To še posebno velja za slovensko reakcijo, ki je bila najprej proitalijanska pa pronemška in proangleška... Med skupinami v slovenski reakciji je bil boj za premoč in odločilni politični vpliv zlasti oster prav proti koncu vojne.

Medtem ko so kvislinški tabor pretresali spori, intrige, spodrivanja in podobno, se je nasilje nadaljevalo in se stopnjevalo.

Zadnje obdobje Osvobodilne fronte v Ljubljani ima vrsto posebnosti in značilnosti, ki izhajajo iz omenjenih vzrokov, zato ga ne moremo obravnavati in presojsati enako kot pred letom 1944.

Ena izmed temeljnih značilnosti takratnega delovanja Osvobodilne fronte je bila, da je boj zahteval nove in nove aktiviste. Leta 1944 sta gestapo in kvislinška policija silovito in srdito udarila po osvobodilnem gibanju in nenehno množično zapirala ljudi. Zato je bila potreba po novih sodelavcih vse večja, in to na vseh sektorjih.

Kot članica okrožnega odbora Osvobodilne fronte za Ljubljano sem se ukvarjala s terenskimi frontnimi organizacijami po vsem mestu, z matičnimi odbori Osvobodilne fronte v podjetjih, ustanovah itd. in z neštetiimi drugimi nalogami.¹ Zato lahko trdim, da so se aktivisti neustrašno podajali v okruten boj na barikadah revolucije in polni zagona in revolucionarne odgovornosti prevzemali številne naloge, čeprav so se zavedali novih in novih žrtev, poznali grozote zaporov in mučenja, in vedeli, da se bodo bržkone prav kmalu znašli v zaporu.

Tako množični napadi in pregoni policije so očiten dokaz, da so okupatorji in njihovi hlapci na vseh področjih mestnega življenja in dela čutili upornost prebivalcev in organizirano revolucionarno zavračanje njihovega gospostva. Nenehno so morali ugotavljati, da se prebivalci tega mesta pod vodstvom Osvobodilne fronte vedno znova lotevajo revolucionarnih podvigov in akcij. Kljub nenehnemu divjanju in napadom so bile organizacije Osvobodilne fronte vedno znova vzpostavljene, pretrgane vezi ponovno povezane. Ljubljana je bila tudi v času tega ponorelega in pobesnelega terorja okupatorjev in izdajalcev pokončna in neuničljiva.

Sistematično organizirane akcije, strahovanja in prisiljevanja ljudi k pokorščini so pretresale leto 1944. Domači izdajalci in njihova politična policija sta pri vseh teh akcijah tesno sodelovala. Z grožnjami, okrutnim preganjanjem, pritiski vseh vrst in aretacijami so poskušali strahovati v podjetjih, ustanovah itd. in v šolah. Odpor v njih je organizirala Osvobodilna fronta, njeni aktivisti so se borili vztrajno in pogumno, z najrazličnejšimi sredstvi in načini, odvisno od možnosti in razmer.

Teroristično divjanje je doseglo vrh prav v šolah našega mesta. Izključeni so bili celi razredi, množica dijakov je bila disciplinsko kaznovana. Kvislinška policija je diake in profesorje obravnavala enako kot aktiviste

¹ V letu 1944 je bila Osvobodilna fronta organizacijsko razdeljena na 5 večjih terenskih območij, ki smo jih imenovali rajoni. To so bili Center, Bežigrad, Moste, Šiška in Vič. V rajonskem okolišu je delovanje Osvobodilne fronte usmerjal rajonski odbor Osvobodilne fronte in sicer prek kvartnih odborov Osvobodilne fronte (obseg današnje stanovanjske skupnosti) tja do uličnih in hišnih odborov in grup Osvobodilne fronte. V ustanovah, podjetjih itd. so delovali matični odbori Osvobodilne fronte in pododbori Osvobodilne fronte.

v podjetjih, ustanovah itd. Vse so množično zapirali.²

V odpor v podjetjih, ustanovah itd. in šolah je bilo vloženo izjemno veliko naše moči. Neugodne okoliščine in razmere pa so v ta podtalni boj vrvale elemente, ki so značilni za čelne spopade. Zato so bili naši aktivisti in organizacije še posebno izpostavljeni sovražnikovem napadom. Vse te akcije strahovanja in prisiljevanja ljudi k pokorščini so Osvobodilno fronto močno izčrpavale, tudi zaradi dolgotrajnosti. Najbolj je bila prizadeta mladinska organizacija. Mnogo ran v tem boju je dobila tudi Delavska enotnost.³

Ves čas divjanja okupatorja in njegovih pomagačev je tisk, ki je bil v rokah domačih izdajalcev, hujskal ljudi in jih nenehno pozival k neizprosnemu kaznovanju vseh, ki se niso hoteli pokoriti. Časnik Slovenec in Slovenski dom sta bila v besnem ščuvanju in napadanju najbolj vneti. Tudi radio ni dosti zaostajal za njima.

Leta 1944 se je v Ljubljani razmahnila široka propagandno-informativna kampanja Osvobodilne fronte kot politični odziv na uspehe narodnoosvobodilne vojske, to je na uresničevanje najodločilnejših nalog in ciljev, zastavljenih v letu 1941. Polagali so se temelji družbenega in ekonomskega sistema naše povojne skupnosti in se že funkcionalno izpopolnjevali. V ta okvir sodi tudi vse uspešnejše odpravljanje ovir za mednarodno priznanje Osvobodilne fronte, veliki uspehi narodnoosvobodilne vojske, sodelovanje z zavezniki itd.

O vsem tem se je razpravljalo na nešteti ilegalnih sestankih, zborih, predavanjih itd., ki so bili organizirani prav v ta namen. Na teh sestankih so nastale številne ilegalne resolucije, pozdravna pisma, sporočila in podobno. Decembra 1944, na primer, je potekala akcija zbiranja simboličnih daril za narodnoosvobodilno vojsko in pisanja pism ter pozdravnih sporočil partizanskim borcem.

Osnovni namen načrtnega širjenja načel in vidikov nastajajoče nove družbene stvarnosti je bilo poglobiti v ljudeh razumevanje do nove družbene ureditve, zlasti pa še bolj spodbuditi njihovo ustvarjalno sodelovanje v Osvobodilni fronti.

Temeljna opora vse naše dejavnosti je bil ilegalni tisk. Tudi leta 1944 je redno izhajala naše periodika, množile so se brošure, posebno letaki itd. Ilegalno informativno

gradivo je bilo tiskano v veliko izvodih in vsakokrat smo ga čakali z veliko nestrpnostjo, da se čimprej seznanimo z vestmi o rasti in razvoju našega skupnega boja.

Ponovno smo uvedli trosilne in napisne akcije po vsem mestu. Nosilci teh akcij, ki jih je bilo leta 1944 veliko težje izvajati kot prejšnja leta, so bili predvsem mladi. Čeprav na videz nepomembne so zelo vznemirjale okupatorja in njegove pomočnike. Zlasti provokativni so bili letaki in pozivi, ki so jih trosili pred ustanovami in postojankami okupatorja in domobrancev. Klicali so jih k odgovornosti za njihovo početje.

Široko razvejena je bila ilegalna tovariška pomoč. V ta namen smo nenehno zbirali denar in druge materialne dobrine. Kako naj bi drugače razložili dejstvo, da smo kljub velikemu številu družin in posameznikov, ki so bili brez dohodka, saj je bilo mnogo ljudi v taboriščih, partizanih itd., nekako le živeli. Zaradi požrtvovalne tovariške pomoči je Ljubljana tudi v tem letu lahko redno pošiljala pakete množici zaprtih in trpečih v koncentracijskih taboriščih, ljubljanskih zaporih in drugje. Ta pomoč je sodila med osnovne naloge vsake enote Osvobodilne fronte. Bila je zavestna politična opredelitev za osvobodilno gibanje.

V člankih in zgodovinskih zapisih je pogosto omenjena akcija števne lire, izvedena pozimi 1944. Prikazana je kot oblika preštevanja članov Osvobodilne fronte, tako so si jo namreč tolmačili nekateri aktivisti, njen pravi namen pa je bil spodbuditi udeležbo na sestankih, posvečenih osvoboditvi Beograda in obletnici oktobrske revolucije. O pomanjkljivosti organizacije te sicer uspešne akcije smo tedaj v okrožju večkrat razpravljali.

Od poletja 1944, zlasti od zgodnje jeseni, je naše delovanje postajalo vse težje. Sprva so bili močnejše prizadeti predvsem sektorji Osvobodilne fronte, organizirani za množično vključevanje ljudi, ki so bili široko razvejeni. Zato so bili najlažji plen za policijo. Aktivisti rajonskih in kvartnih odborov Osvobodilne fronte itd. so nenehno padali v roke policiji. Komaj je zaživel na novo sestavljeni odbor Osvobodilne fronte, že je končal v zaporu. Toda odjenjali nismo. Znova in znova smo jih obnavljali. Povsod je bilo enako, v Šiški, Centru, Mostah, za Bežigradom in na Viču. Poleti in jeseni 1944 smo izgubili mnoge rajonske odbore Osvobodilne fronte, z nekaterimi pa so bile zveze

pretrgane. To velja zlasti za Šiško in Vič. Zveze z Mostami in Centrom so bile šibke in posamične. Marsikdaj nikakor nismo mogli najti člena, ki bi nas povezal z aktivisti oziroma skupino Osvobodilne fronte posameznega področja.

Zaradi okupatorjevih čistk v šolah je bila razbita mladinska organizacija. Vendar s tem mladinska aktivnost ni usahnila. Svojo dejavnost so nadaljevali predvsem v terenskih organizacijah Osvobodilne fronte. Marija Vajšel-Darja, bistra in mobilizacijsko sposobna okrožna aktivistka, ki je vodila našo organizacijo Delavske enotnosti, je začela na novo uspešno zbirati mladino. Pod njenim vodstvom so zaživele posebne udarne skupine mladih, ki so izvedle veliko tveganih akcij proti okupatorju.

V jesenskem času so bili vse bolj ogroženi tudi vodstveni okrožni organi Osvobodilne fronte. Prvi hud udarec je bila aretacija Vide Janežič, članice okrožnega odbora Osvobodilne fronte in okrožnega komiteja komunistične partije. Politična policija jo je z mučenjem ubila 6. septembra 1944. Po nečloveškem mučenju so 18. oktobra 1944 ubili tudi Jaka Polutnika-Miklavža, člana ožjega aktiva okrožne tehnike. Septembra 1944 so na ulici aretirali Marijo Vajšel-Darjo in jo po hudem mučenju oktobra ubili.

Sovražna policija je že od zgodnje jeseni 1944 močno napadala sektor matičnih organizacij Osvobodilne fronte v ustanovah in ga usodno rušila in uničevala. V prvih dneh januarja 1945 je padel v roke policiji član okrožja Andrej Grasselli, ki je povezoval matične odbore Osvobodilne fronte v ustanovah.^{3a} Po trpljenju polnem mučenju so ga ubili 21. aprila 1945.

Še pred tem je policija razbila okrožni organ, ki je povezoval matične odbore Osvobodilne fronte kulturnih ustanov našega

mesta, in sicer zdravstvene, prosvetne, gledališke itd. ter pravosodja.

Problematična je bila tudi povezava z železnico.

Organizacije Osvobodilne fronte na železnici so izredno učinkovito delovale na področju zvez in informacij, transporta (ilegalni prevozi najrazličnejšega materiala, vojaške opreme in orožja, literature in kadrov osvobodilnega gibanja itd.). Izjemnega pomena je bila njihova obveščevalna dejavnost. Izpeljali so številne zahtevne obveščevalne naloge, tako za vodstvo Osvobodilne fronte in našo narodnoosvobodilno vojsko, kakor tudi za zaveznike.

Učinkovito je delovala organizacija Slovenske narodne pomoči posameznikom, družinam, zapornikom in taboriščnikom, čeprav je Vero Marentič-Slebinger, ki je vodila ta okrožni sektor za zaščito zapornikov in splošne ljudske pomoči, takrat doletela usodna aretacija. Enaka je bila usoda blagajnika okrožnega odbora Osvobodilne fronte Toneta Kneza, ki so ga aretirali v začetku oktobra 1944 in ubili 4. maja 1945 na Turjaku.

Obnavljanje kadra in povezovanje vodstva s terenom, podjetji, ustanovami itd. je postajalo vse težje prav zaradi policijskih napadov na okrožje Osvobodilne fronte.

Vendar so sektorji, ki so bili najpomembnejši za obstoj in delovanje Osvobodilne fronte, še delovali. To sta bili naša ilegalna obveščevalna služba s svojimi specialnimi sektorji in tehnika. Delovale so ilegalne informativne službe in zveze z osvobojenim ozemljem. Uspešni sta bili komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev ter skrbno prikrit sektor malih ilegalčkov – otrok itd.

Komisija za ugotavljanje zločinov je imela naloge obdelati in urediti dokazno

² France Škerl je v mnogih svojih znanstvenih študijah obravnaval vprašanje boja srednješolske mladine v Ljubljani. Zelo znano je njegovo delo *Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945*, ki je izšlo leta 1964 v Ljubljani.

³ Delavska enotnost je bila organizacija, ki je združevala delavstvo. Ustanovljena je bila na pobudo Komunistične partije Slovenije pred drugo svetovno vojno. V razmerah narodnoosvobodilne vojne so ilegalno delujoči odbori Delavske enotnosti po podjetjih opravljali najtežje in najbolj odgovorne naloge Osvobodilne fronte in krepili revolucionarno zavzetost delavcev.

^{3a} Matični odbori Osvobodilne fronte so delovali v tedanjih ustanovah v Ljubljani in v kvilinskem pokrajinskem vodstvu tako imenovane Ljubljanske pokrajine in njeni upravi za kmetijstvo, gozdarstvo, industrijo in obrt ter druge gospodarske panoge, za prosveto, kulturo itd., dalje na magistratu in njegovih številnih organih in ustanovah pa v Prevodu (pokrajinski organizaciji, ki je skrbela za prekrbo prebivalstva), v bankah, zavarovalnicah itd.

gradivo za vse vrste izdaj in zločinov okupatorja in njegovih pomagačev proti slovenskemu narodu. Zbiranje in urejanje tega gradiva naj bi bilo dokaz o velikih žrtvah, ki smo jih prispevali v boju za svobodo, dokončno naj bi odkrilo in razkrilo vsa izdajstva in krivdo vseh, ki so bili odgovorni za zla dejanja in zločine zoper pravice naroda in čut našega človeka.

Policija je vdrla tudi v tehniko. Prekinjena je bila radijska zveza z osvobojenim ozemljem. Kaj natanko se je dogajalo v sektorju tehnike in obveščevalne, mi ni znano. Na teh sektorjih sem delovala le občasno pri nekaterih nalogah. Spominjam se, da mi je januarja 1945 tedanja sekretarka Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije za Ljubljano Leopoldina Mekina-Neža zelo nejasno omenila vdor policije na to področje. Zdelo se mi je, da niso bili sprejeti vsi ukrepi za zavarovanje naše organizacije, ki naj bi preprečili nadaljnje vdore. Na moje opozorilo mi je odvrnila, da se ni česa bati.

Nekateri ilegalci, okrožni aktivisti, na primer dr. Hugo Skala, Milojka Virant, Štefka Sever, so konec leta 1944 v ilegali čakali odhod na osvobojeno ozemlje. Toda priti tja je bilo čedalje težje...

Poleti 1944 smo začeli preurejati organizacijo osvobodilnega gibanja v Ljubljani po novih načelih. Šlo je za povezovanje po aktivih. Aktivisti in člani Osvobodilne fronte naj bi se povezovali v aktive tam, kjer je bilo največ možnosti za varno in uspešno delovanje. To je pomenilo taktični umik in opuščanje dotedanje organiziranosti, ki je bila mnogokrat vse preveč odkrito soočena z okupatorjem in njegovimi pomagači. Pri tem mislim na naše dolgoletno organiziranje po rajonih, kvartih, terenih, ustanovah, podjetjih itd. Prepričana sem, da je policija dobro poznala ta naš način organiziranja in je zato lahko sklepala ustrezno mrežo vohunjenja, zasledovanja itd. V okoliščinah, v kakršnih smo se znašli leta 1944, taka organizacija ni bila več uspešna, medtem ko so aktivni omogočali večjo varnost, gibčno izmikanje in širjenje podtalnega delovanja. Mogoče je bila ta nova metoda sprejeta kasno.

SPREMEMBE V OKROŽNEM VODSTVU

Hkrati s spremembami v organizaciji Osvobodilne fronte in udarci, ki jih je do-

življala, sta se spreminjali tudi sestava in število članov v okrožnem vodstvu in njenih organih. Šlo je predvsem za njihovo oženje.

Mira Tomšič-Vlasta je kot poverjenica centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije vodila organizacijo Osvobodilne fronte vse do odhoda v partizane 10. oktobra 1944. Za njo je prevzel odgovornost za ljubljansko organizacijo Vladimir Svetina-Ivo, ki je odšel na osvobojeno ozemlje 29. decembra 1944.

Po aretaciji Marije Vajšel-Darje je postala tretja članica v okrožnem odboru Osvobodilne fronte Leopoldina Mekina-Neža. Tako smo bili v odboru Vladimir Svetina-Ivo, Leopoldina Mekina in jaz.

Večini članov političnega aktiva, ki so delovali v družbenih organizacijah Osvobodilne fronte^{3b}, je bila Mekinova popolnoma neznana. Ni se vedelo, s čim se je pravzaprav ukvarjala, da je od jeseni 1943 vodila tehniko, delala z organizacijo Osvobodilne fronte na železnici in z zvezami z osvobojenim ozemljem. Poleti 1944 je bila baje sprejeta v partijo in takoj nato imenovana v okrožni komite Komunistične partije Slovenije za Ljubljano. Po njenem vedenju na sejah okrožnega odbora Osvobodilne fronte in njeni odzivnosti na obravnavano tematiko sem sklepala, da se je v delo z množičnimi organizacijami Osvobodilne fronte šele uvajala.

Na seji okrožnega odbora, ki je bila sredi decembra 1944, je Vladimir Svetina-Ivo poročal o svojem odhodu na osvobojeno ozemlje in določil Leopoldino Mekina-Nežo za svojo naslednico. Hkrati je sporočil, da moramo vsi, ki smo v Ljubljani, ostati v mestu do konca vojne in da je on kot zadnji poklican na osvobojeno ozemlje. Predvideno je bilo, da se okrožni komite Komunistične partije Slovenije in okrožni odbor Osvobodilne fronte združita v en odbor z dvema članicama. Vodstvo je prevzela Mekinova, članstvo jaz.

Vladimir Svetina-Ivo je moral v zelo kratkem času predati vodilne obveznosti Mekinovi. V pičlih dveh mesecih jo je moral uvesti v organizacijo Osvobodilne fronte in vse njene sektorje, od tehnike, ki jo je poznala že prej, do obveščevalne službe in množičnih organizacij.

Po utrjenem pravilu ilegalnega delovanja Osvobodilne fronte je bila Mekinova kot odgovorna za vse delo v Ljubljani edina

neposredno povezana z vsemi dejavnostmi naše organizacije, to je obveščevalnim sektorjem, tehniko in zvezami ter komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih hlapcev in obenem odgovorna tudi za temeljni pregled in odločanje o gospodarskih in finančnih vprašanjih ter povezavo z vodstvom sektorja malih ilegalcev itd. Tudi Delavska enotnost oziroma njen aktiv, ki je prav tedaj začel pod vodstvom Martina Goriska ponovno vzpostavljati zveze v podjetjih, je bil pod neposrednim vodstvom Mekinove. Vsi ti sektorji med seboj niso bili povezani, njihov skupni vezni člen je bila edinole Leopoldina Mekina.

Okrožni odbor Osvobodilne fronte je v prvi vrsti skrbel za množične organizacije in le izjemoma je obravnaval tudi nekatera parcialna vprašanja najbolj zakonspiriranih področij, to je obveščevalne dejavnosti in tehnike. Veliko smo tedaj razpravljali o komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih hlapcev, finančno-materialnih vprašanjih, malo pa o Delavski enotnosti itd.

Leopoldina Mekina je imela celoten pregled nad organizacijo in ga je tudi morala imeti, da jo je lahko vodila. Člani okrožja in širšega okrožnega aktiva so poznali le svoje sektorje, in še to večinoma le delno, zlasti tisti, ki so morali na novo prevzeti te naloge.

V jesenskih mesecih 1944 se je po aktivih reorganiziralo tudi okrožje. Poleg okrožnega odbora Osvobodilne fronte smo dobili tudi okrožni aktiv, imenovan višji okrožni aktiv, poleg njega pa sta zaživela še dva okrožna podaktiva. Vsi okrožni aktivisti so si načrtno in z vso vnemo prizadevali znova povezati pretrgane vezi množičnih organizacij Osvobodilne fronte. To je bila njihova osnovna naloga.

Z vso pozornostjo in zavzetostjo smo morali obravnavati pereča in zamotana vprašanja, ki so jih prinašali nenehni napadi slovenske policije in gestapa na osvobodilno gibanje v našem mestu.

Tako je odpravljanje teh težav postalo ena osrednjih in najvažnejših nalog teda-

nega boja. Terjalo je veliko časa in moči in izčrpavalo našo organizacijo. Ni šlo zgolj za enostavna organizacijska vprašanja, temveč za zelo zahtevne probleme. Za uspešno delovanje je bilo treba presoditi nevarnost udarcev policije, njihovo smer in obseg. Premišljeno je bilo treba preudariti o položaju po aretacijah in vdorih na različnih sektorjih in terenih našega dela. Razmišljati je bilo treba o spretnih umikih in zavarovanjih in šele na teh osnovah je bilo mogoče povezovati vedno znova pretrgane povezave in iskati ustrezne nove sodelavce ter jim omogočiti zveze.

Zaradi varnosti smo morali opustiti marsikatero zvezo, na katero je prežala policija, saj bi slednja prek nje lahko širše vdrla v našo organizacijo.

Prav zaradi tega se ljubljanski aktivisti upravičeno spominjamo leta 1944 predvsem kot leta nenehnega povezovanja pretrganih zvez.

Ljubljana si je leta 1944 in 1945 do osvoboditve z zavzetim in doslednim bojem proti okupatorju dokončno spletla venec herojstva. Premalo pa poudarjamo, da je vzdržala v četrtem letu najbolj zaostrenega boja le zato, ker so bili njeni prebivalci prevzeti s spoznanji o velikih političnih in družbenih vrednotah, ki smo jih hoteli uveljaviti. Ljubljana si je takrat pridobila od nas aktivistov največje spoštovanje in ljubezen.

USODNI UDAR

Aktivisti Osvobodilne fronte so se že od jeseni 1944 dobro zavedali, da je njihov položaj in tudi položaj organizacije zelo ogrožen. Vedeli so, da je okrožno vodstvo oslabiljeno in da je organizacija na mnogih področjih že močno ranjena in šibko zavarovana, torej vse bolj občutljiva za nenehne napade gestapa in kvizlinške policije, in predvidevali, da bo bližajoči se konec vojne le še stopnjeval ostrino boja. Zavedali smo se, da

^{3b}V letu 1944 je bila Osvobodilna fronta organizacijsko razdeljena na 5 večjih terenskih območij, ki smo jih imenovali rajoni. To so bili rajon Center, Bežigrad, Moste, Šiška in Vič. V rajonskem okolišu je delovanje Osvobodilne fronte usmerjal rajonski odbor in sicer prek kvartnih odborov (obseg današnje stanovanjske skupnosti) in terenskih odborov (več ulic) tja do uličnih odborov in grup. V ustanovah so delovali matični odbori in pododbori.

mnogi ne bomo doživeli osvoboditve. Vendar ljubljanskih aktivistov ta nevaren in grozeč položaj, v katerem smo se znašli še posebno v kasni zimi 1944, ni preplašil, ni jim vzel njihove revolucionarne zavzetosti. Nadaljevali so boj z vso močjo. To je bila tiha odpoved življenju.

Vsa zavedna Ljubljana je vedela, da nas lahko reši le hitro, čim hitreje napredovanje naše vojske in zaveznikov. To je bil edini stvaren obet za čim manj žrtev in našo dokončno rešitev.

Nikakor pa nismo pričakovali, da lahko organizacijo Osvobodilne fronte zadene to, kar se je dejansko zgodilo, strahoten udar policije 27. januarja 1945, ki je bil usoden za organizacijo in kadre.

V zgodovinskih poročilih o tem policijskem udaru še do danes niso odstrti in pojasnjeni vsi vzroki in ne osvetljen potek napada, kakor tudi ne prve aretacije v valu tega vdora.

Večina nas meni, po splošno znanih informacijah, da je omenjenega dne politična kvislinška policija vdrla v skrivališče pri slikarki Mari Kralj na Gerbičevi 11, in sicer kmalu potem, ko je Leopoldina Mekina prišla na pogovor z Nedo Geržinič, ki je kot vodja okrožne obveščevalne službe za ljubljansko organizacijo Osvobodilne fronte v tem skrivališču prebivala pet mesecev. Vse tri so bile aretirane in z njimi tudi sestra Mare Kralj, ki je živela pri njej.

Za to aretacijo nismo takoj zvedeli, kar je razumljivo. Toda s trpkjo žalostjo smo se v hipu soočili z razbesnelim viharjem, ki je rušil in odplavljal vse okrožne centre in sektorje, pa tudi drugo, z ljudmi vred. Bili smo ob okrožna, rajonska in kvartna vodstva ter matične odbore itd., in to z vsemi javkami, skladišči, stanovanji, skrivališči, tiskarnami itd. vred. To je bilo množično zajetje članov. Policija ni uničevala le sektorjev množičnih organizacij Osvobodilne fronte, temveč prav tako, kar je bilo še posebno usodno, tudi partijsko tehniko z vsem omrežjem in ilegalno obveščevalno službo itd.

Poudariti je treba, da je tehnika zaradi svoje pomembnosti ves čas delovala kot sektor partijske organizacije. Imenovali smo jo okrožna tehnika Komunistične partije Slovenije.⁴

Vihar, povezan z usodnim udarom policije, njegova razsežnost, nas je gnala do spoznanja, da so odkrili vrhove organizacije

in ves temeljni kader. Niti sledi ni bilo o postopnem vdiranju policije v organizacijo in temu ustreznemu rušenju. Šlo je za kompleksno zajetje organizacije od vrha navzdol in v vseh sektorjih. Sklepali smo, da je udar policije, kakršnega smo doživljali, lahko le posledica dejstva, da je policija zelo v hitrem času dobila zgoščene in popolne informacije o delovanju naše organizacije. Le tako smo si lahko pojasnili dejstvo, da policija vdira skozi vsa vrata v našo organizacijo, tako aktivisti, ki so tičali v zaporih, kot pešiča tistih, ki smo ostali na svobodi.

Pri tem je treba poudariti, da smo aktivisti povsem zaupali v vodilne kadre, v njihovo visoko borbenost in politično moralo. Zato smo sprva nejeverno prisluhnili opozorilom o zadržanju Leopoldine Mekine v zaporu, ki so nam jih pošiljali aretirani. Hkrati pa smo mi, ki smo se izmuznili aretaciji, bilo nas je le majhno število, v hipu začutili popolno osamitev.

Ne samo maloštevilni aktiv, ki je ostal na svobodi, tudi vsa Ljubljana je bila globoko pretresena ob teh dogodkih. Kot leta 1942 ob množičnih božičnih aretacijah je tudi tokrat naše mesto izredno hitro zvedelo o hudem vdoru policije v našo organizacijo. Ta policijski vdor je bil po obsegu in posledicah najhujši v vsej zgodovini boja Ljubljane.

Zgodovinski viri o tem policijskem napadu navajajo različne podatke o številu aretiranih. Sodim, da je tedaj policija zaprla do sedemsto aktivistov. Pri tem sem upoštevala dejstvo, da je policija takrat spravila v zapore skoraj še enkrat več ljudi, kakor je bila njihova prostorska zmogljivost.

Poskušala sem vsaj približno prešteti, koliko javk, bunkerjev, stanovanj in drugih zatočišč je takrat odkrila policija. Naštela sem jih več kot 350. Matematična razdelitev tega števila na pet rajonov, Šiško, Vič, Bežigrad, Moste in Center, da približno 60 javk ali oporišč na posamezni rajon Ljubljane. Vendar so bili ti rajoni Osvobodilne fronte po teritorialni obsežnosti in številu prebivalcev v primerjavi z današnjimi istoimenskimi občinami majhni. Zamislimo si 60 trgovin, pa nam bo bržkone bližja predstava o gostoti mreže Osvobodilne fronte tudi v tem času.

Po vojni so nam bili na razpolago podatki, ki bi, zbrani in urejeni, omogočili pregled nad številom aretiranih in nad političnimi nalogami, ki so jih ti opravljali v Osvo-

bodilni fronti do aretacije. Nismo jih zbrali, čeprav bi nam prav ti podatki marsikaj pojasnili.

Usodni policijski udar je razbil usmerjevalno in povezovalno moč Osvobodilne fronte. Mreže organizacije ni bilo več! Vendar je osvobodilno gibanje živelo med ljudmi in prebivalstvo je ostalo zvesto veliki ideji Osvobodilne fronte. Ljudje so bili po svojih močeh in sposobnostih revolucionarno aktivni in so opravljali mnoge akcije tudi v tem zadnjem najtežjem obdobju po udaru policije. Zmotno bi bilo misliti, da je bila z udarom policije zatrta revolucionarna aktivnost. Politično in idejno je bila Osvobodilna fronta vedno širša kot njena organizacijska zgradba in povezava. Zato je treba poudariti, da je Osvobodilna fronta politično živela naprej, čeprav je bila usodno prizadeta njena okrožno-rajonska, terenska itd. organizacijska povezava.

UNIČUJOČI ZADNJI ZAPOR

Znano je, da je bil poslednji zapor izredno hud. Blizajoči se pogin fašizma je stopnjeval okupatorjevo, posebno pa domobransko delovanje za uničenje vsega in vseh sledi njihovih zločinov. Do neke meje je bil ta zapor obračun s preteklostjo. Sprašujem pa se, ali morda niso nekateri novi momenti, ki jih je politična policija odkrila prav pri teh aretacijah, še posebej razbesnili in razkačili slovenskih kolaborantov vseh barv. Prepričana sem, da so ob tem napadu

odkrili razsežnosti osvobodilnega gibanja, ki so bile zanje izredno nevarne in tudi ponižujoče.

Med te sodi nedvomno njihovo spoznanje, da kljub številnim policijskim organom in agentom vse do tega udara niso odkrili delovanja nekaterih temeljnih sektorjev organizacije Osvobodilne fronte, in to predvsem obveščevalne službe in okrožne tehnike Komunistične partije Slovenije. Vse kaže, da so šele takrat ugotovili, kako razvejeno je delovala obveščevalna služba Osvobodilne fronte in kako globoko se je zajedala v vse pomembne organe okupatorjevega aparata, prav do vrhov najvišjih pokrajinskih upravnopolitičnih vodstev in vodstva kvislinške policije. Odkrili so, kako dobro je bila urejena tehnika. In priznati so morali svojo lastno nesposobnost. Najbolj grozljivo pa je zanje nedvomno bilo spoznanje, da je bila Osvobodilna fronta dobro in vsestransko seznanjena z vso njihovo zločinsko dejavnostjo in tudi z zločini posameznikov.

Pa ne le to. Ob tem udaru so morali ugotoviti, da so organizacijo osvobodilnega gibanja tudi v tem poslednjem obdobju sestavljali številni razumni in bistri aktivisti in da so se mnogi izmed njih odlikovali po svoji revolucionarni razgledanosti in borbenosti ter duhovnem bogastvu. Člani Komunistične partije Slovenije so bili trdni v svoji idejni naravnosti. To ni bil povprečen kader. Prepričana sem, da politična policija ni pričakovala, da so v tem zadnjem obdobju v Ljubljani ostali tako sposobni borci.

⁴ Centralna tehnika Komunistične partije Slovenije je imela na skrbi tisk vsega ilegalnega gradiva: našo periodiko (Slovenskega poročevalca, Delo, Našo ženo, Mladino, Narod v ječi, Radijski vestnik Osvobodilne fronte, Delavsko enotnost), brošure in letake. Tiskali so v ilegalnih tiskarnah, ciklostilnih tehnikah s sodelovanjem Osvobodilne fronte, v legalnih tiskarnah. Zato je imela tehnika tudi svoj gradbeni sektor, ki je urejal potrebne prostore za delovanje, dokumentni sektor tehnike pa je izdeloval potrebne listine (legitimacije, prepustnice itd.), predvsem za ilegalce in odhajajoče v narodnoosvobodilno vojsko. Izdeloval je tudi druge dokumente, npr. množično ponarejene živilske karte, bone, obveznice itd. za potrebe Osvobodilne fronte. V delavnicah tehnike so izdelovali najrazličnejšo tehnično opremo za svoj sektor, predmete za skrivanje ilegalnega gradiva in opremljali bunkerje. Sektor za nabavo in transport je skrbel za papir, tiskarske potrebščine in drugo in za prevoze tudi izven mesta. V sektorju za zveze je delovala mreža javk in kurirskih zvez, prek katerih so pošiljali gradivo in se povezovali nasploh. K temu moramo prišteti še radijske zveze tehnike. (To so na kratko opisane naloge tehnike in taka je bila njena sestava, ni pa to opis stanja v letu 1944.)

Ilegalna obveščevalna služba Osvobodilne fronte je s svojim delovanjem, z zbiranjem in ustreznim presojanjem vseh potrebnih podatkov o delovanju okupatorja in njegovih pomagačev, uspešno opravljala svojo prepomembno nalogo vsestranske zaščite organizacije Osvobodilne fronte. To njeno delo ni bilo pomembno le za obrambo organizacije pred neposrednimi napadi policije oziroma okupatorja in njegovih sodelavcev, temveč tudi za uveljavljanje ustrezne širše taktike našega boja in odzivanja na sovražnikove daljnosežne načrte in namene.

Okupatorjevi hlapci so bili torej globoko vznemirjeni. Tako trdnega nasprotnika ni so pričakovali in tik pred koncem so se ga upravičeno bali, saj jim je jasno pokazal, v kakšnem položaju so se znašli.

Splet vseh teh okoliščin je iz tedanjih zaporov naredil mučilnice. Aretirane so mučili fizično in psihično, jih izčrpavali, pretepali, trpinčili. Posebno nečloveško so ravnali s tistimi, ki jih je politična policija štela za najbolj nevarne. Te so osamili in jih zaprli v kletne prostore. Politična policija je seveda bila podaljšana roka fašistično-nacistične okupacijske in domobranske politike in je ravnala po njenih navodilih. Bila je le eksekutiva okupatorja in vrha slovenske reakcije, prežete s fašističnimi idejami o obvladanju sveta.

Zločini, ki so jih zagrešili v zadnjem zaporu šef slovenske politične policije dr. Lovro Hacin in njegovi sodelavci, referenti in agenti (brata Kobi, Hlebec, Bevc, Vončina, Dimnik, Mastnak, Kaželj, gestapovec Valter Simon,⁵ Rant in podobni), so le pretresljivi dokazi o tem, kaj so njihovi storilci.

O vsem tem se je doslej premalo tehtno, izčrpno in urejeno pisalo. Ni poglobljenih analitičnih opisov takratnih izredno težavnih razmer, vzdušja, trpljenja v zaporih, skoraj nič ne vemo o zadnjih dnevih aktivistov, ubitih na Turjaku. Opisane so le nekatere posameznosti in le delno osvetljeni nekateri dogodki.

Zakaj poudarjam to? Aktivisti, ubiti na Turjaku, so bili glavni protagonisti teh žalostnih dogodkov.

Kmalu po vojni sem od tedanjih zapornikov slišala veliko pripovedi o življenju v zaporu. Mnogi aktivisti so se spominjali tragičnih dogodkov, povezanih z zadnjimi dnevi turjaških žrtev. Pripovedovali so o njihovem toplem tovariškem odnosu, o njihovi zavesti, da ne bodo doživeli vstajenja novega sveta, o njihovi pokončni državi prav do tragičnega konca. Veliko sem slišala o Nedi Geržinič, odgovorni za obveščevalno službo Osvobodilne fronte v Ljubljani, o njenem revolucionarnem vedenju in njenem trpljenju. Kako ohrabrujoče je vplivala na sojetnice, ko je usmerjala njihovo misel k svobodi, k tej edini resnični osvoboditeljici zaprtih. Nečloveška mučenja so pretrpeli zlasti Neda Geržinič, Martin Gorišek in dr. Vito Kraigher. Slednjega je policija mučila tako, se spominjajo njegovi preživeli sojetniki, kot ni bil mučen nihče v dolgem

obdobju nasilja okupatorjeve in izdajalske policije v Ljubljani. Vzdržali so – kljub trpljenju in usodnem spoznanju o neogibni smrti.

V zgodovinskih študijah so se prav v nazkazani smeri premalo odpirala obzorja, ki bi nam bržkone poglobila in tudi razbistrila poglede na ta dogajanja in dopolnila naša spoznanja o pravi podobi tega zapora in liku zaprtih aktivistov.

KDO SO BILI AKTIVISTI, UBITI NA TURJAKU?

Poskušala bom orisati nekaj dejstev o aktivistih, ki so jih domači izdajalci ubili na Turjaku, z namenom, da bi se bolj zavedali, kako blesteč je bil ta kader, uničen tik pred svobodo.

Po zgodovinskih podatkih so agenti kvislinške okupacijske politične policije 4. maja 1945 ob dveh zjutraj na Turjaku ubili 28 aktivistov. Ugotovila sem, da jih je bilo med njimi nedvomno enaindvajset, ki so delovali prav v Ljubljani. Vendar naj opozorim, da zgodovinska dela, ki obravnavajo to tematiko, navajajo različne podatke o številu ubitih aktivistov. Prav tako v njih ni najti podatkov o osvobodilnem delovanju vseh aktivistov, ubitih na Turjaku.

Kdo so bili torej aktivisti, ki so delovali v našem mestu in bili pokončani na Turjaku? Izmed njih jih je deset delovalo na najbolj tveганиh področjih in točkah naše organizacije v Ljubljani. To so bili dr. Vladimir Kante,⁶ namestnik vodja kvislinške pokrajinske politične policije, izredno pomemben obveščevalec Osvobodilne fronte, ki so ga obesili v zaporu. Marica Malahovsky, tajnica Leona Rupnika, generalnega inšpektorja slovenskega domobranstva in prezidenta Pokrajinske uprave, najvišjega upravnno-političnega organa takratne Slovenije, ki je bila razkosana (brez Štajerske, Gorenjske in Primorske) in jo je okupator imenoval Ljubljanska pokrajina. Njena obveščevalna sporočila so bila prav zato za Osvobodilno fronto zelo dragocena. Neda Geržinič, osrednja osebnost tega tragičnega dogajanja, vodja celotne obveščevalne dejavnosti Osvobodilne fronte za Ljubljano. Pa dr. Boris Tuma, Ignac Kristof, brata Karel in Rudolf Kurnik, inž. Viktor Šuškovič, inž. Rihard Sever in Rudolf Ravbar. Vsi so delovali na najvažnejših področjih ilegalne

obveščevalne službe Osvobodilne fronte in pri drugih ilegalnih dejavnostih. Nekateri izmed njih so bili tudi vodilni člani posebne ilegalne okrožne komisije, ki je že dolgo časa zbiral in urejala gradivo o zločinskem delovanju okupatorja in domačih izdajalcev.

Trije izmed osemindvajsetih, ki so bili ubiti na Turjaku, inž. Zoran Tuma, Martin Gorišek in Angelca Dolhar, so bili prav od začetka vojne najtrdnješi oporniki razvoja in delovanja naše ilegalne tehnike, Delavske enotnosti itd. Zaupane so jim bile tudi neštete zelo zaupne okrožne naloge z najrazličnejših področij našega delovanja in tudi nadvse zahtevne obveščevalne zadeve. Med aktivisti, ubitimi na Turjaku, je bil tudi znani borec dr. Vito Kraigher, javni tožilec Slovenije v narodnoosvobodilni vojski. Okupatorjevi hlapci so ga po nesrečnem naključju zajeli 1. aprila 1945 na Primorskem in ga 13. aprila privlekli v ta zapor.

Dr. Franc Mesesnel, dr. Mavricij Neuberger, Tone Knez, ki so ga aretirali pred usodnim udarom policije, in dr. Slavko Tomšič so bili umorjeni zaradi revolucionarne pomembnosti. Vse od začetka vojne so opravljali tudi obveščevalne naloge za okrožne organizacije Osvobodilne fronte. Nekateri izmed njih so bile najtesneje povezane z delovanjem vodstva osvobodilnega gibanja Slovenije.

Anton Knez, Viktor Kamnikar, Rudolf Kužnik in Nikolaj Polc so bili aktivisti iz Ljubljane, ki so tudi morali umreti na Turjaku. O njih lahko napišem le to, da je treba čimprej zbrati nadrobne podatke o njihovem delu za cilje osvobodilnega gibanja. Pregledala sem vsa dela, ki pišejo o Turjaku, pa jih nisem odkrila.

Nekatere izmed poimenovanih žrtev so bile znane in spoštovane ljubljanske osebnosti.

Že iz zelo nepopolnih podatkov, zbranih iz raznih ustreznih zgodovinskih spisov, je

razvidno, da gre za razgledane aktiviste. Med njimi jih je imelo enajst tedaj najvišjo možno izobrazbo.

Iz povedanega lahko povzamemo, da so bili vodilni kader in najpomembnejši ustvarjalci na obveščevalnem področju Osvobodilne fronte. Te izredne in tudi zelo tvegane naloge so lahko opravljali le najbolj pogumni, sposobni in borbeni aktivisti. Prav te njihove odlične lastnosti in značilnosti so bile odločilne za njihovo pokončanje. Vsi so bili člani Komunistične partije Slovenije.

Policija je predobro vedela, da so v njihovih spominih ohranjeni in odtisnjeni daleč v preteklost segajoči podatki o izdajalskih snovanjih in neštetih zločinskih dejanjih okupatorja in njegovih pomočnikov. Oni pa so skupaj z okupatorjem upali, da bo veliko njihovih dejanj za vedno ostalo prikritih.

Na Turjaku so ubili tudi Leopoldino Mekina. O njej pišem na naslednjih straneh.

Dr. Lovro Hacin, Maks Loh⁶ in dr. Paul Duscha⁷ so že sredi aprila 1945 sestavili seznam štirinajstih zapornikov, ki jih je treba usmrtiti, tudi če bi prišlo do zloma Nemčije.⁸ Skupini, ki so jo ubili na Turjaku – dr. Vladimirja Kanteta so obesili že prej – bi sledile druge, saj je bilo med zaprtimi še veliko podobnih, revolucionarno zglednih in borbenih aktivistov. Pripravljeni so bili tudi spiski. Zakaj se to ni zgodilo? Na dan po boja na Turjaku, to je 4. maja 1945, se je začel veliki beg okupatorja in vseh kvislinških vojska iz Ljubljane proti Koroški. Osvobodilna vojska je z nenadejanimi in uspešnimi operacijami hitro stiskala obroč okrog našega mesta. Okupator in njegovi hlapci so morali čimprej pobegniti, če so se hoteli izmuzniti skozi edini izhod, ki jim je še ostal, prek Ljubelja na Koroško.

To je resilo zapornike, za katere je bila Ljubljana ves čas njihovega zapore nadvse zaskrbljena. Bližajoči se konec je namreč pomenil vse bolj grozečo nevarnost zanje.

⁵ Valter Simon, glavni poveljnik policijskih zaporov oziroma gestapovski komandant zaporov v Ljubljani.

⁶ Dr. Vladimirja Kanteta je 9. februarja 1945 osebno aretiral v njegovi pisarni dr. Lovro Hacin in ga predal esesovskemu sodišču, ki ga je obsodilo na smrt z obešanjem. Dne 24. februarja 1945 so ga obesili na dvorišču zaporov v prostorih predvojne prisilne delavnice.

⁷ Maks Loh, policijski komisar, vodja posebnega oddelka v sestavi kvislinške policije, katerega specialna naloga je bila zasledovati organizacijo Osvobodilne fronte.

⁸ Dr. Paul Duscha, policijski komisar in gestapovski zvezni oficir, poslan v pomoč dr. Lovru Hacinu.

Že tedaj smo slišali o prenekaterih pokolih v deželah, ki so se reševale izpod fašistične okupacije. Pokoli so bili izvršeni tik pred umikom okupatorja. Zato je bila naša skrb za usodo zapornikov upravičena. Domnevali smo, da se okupatorju ne bo posrečil obrambni boj v mestu, in naša domneva je bila pravilna, za nas je bila veliko bolj realna in grozeča nevarnost pokol zapornikov in pokoli po mestu. Okupator in njegovi hlapci so imeli zaznamovane posameznike in tudi družine. Grožnje domobranskih veljakov so namigovala na to poslednje izdajsko dejanje.

V času po vojni, prav do današnjega dne, niso kaj bolj dozorela zgodovinska spoznanja o tragediji na Turjaku. Spomini in vedenje o tistem času nas silijo k temu, da bi bilo končno vendarle treba razčistiti in z vso odgovornostjo preveriti ter osvetliti vse dejavnike, povezane s tem tragičnim dogajanjem, in z vso potrebno zgodovinsko objektivnostjo prikazati njihov usodni potek.

NEKATERI NEPOJASNJENI DOGODKI V ZAPORU

Težišče mojega pričevanja je še nadalje na dogodkih, ki so najtesneje povezani z vprašanji, kako naj se zgodovinsko presodi ta zapor in kakšna sporočila naj pustimo bodočim generacijam o pojavih in procesih v zvezi z vdorom policije v organizacijo Osvobodilne fronte v prvem mesecu leta 1945. Konkretno naj o tem spregovorijo kar nekdanji zaporniki sami. Ti so bili v zaporu priča dogodkom, ki so se odigrali ob usodnem vdoru in po njem. Z njimi pa smo bili seznanjeni tudi mi, ki smo ostali na svobodi, in to po ustreznih sporočilih in opozorilih iz zapora.

V tej zvezi moramo prisluhniti predvsem pripovedim, ki se nanašajo na ravnanje in obnašanje Leopoldine Mekina-Neže v zaporu. Naj o tem navedem glavne misli, ki sem jih povzela iz zelo pogostih povojnih pripovedi zaprtih aktivistov:

a) Mekinova je imela svojo sobo, ki je bila kar dobro urejena. Sobo so ji morale pospravljati aktivistke jetnice. Imela je tudi posebno hrano, veliko boljšo od tiste, ki so jo dobivali drugi zaporniki. Bila je na toplem, sobo so ji ogrevali z električno pečko. Videti je bilo, da so lepo ravnali z njo. Imela je izjemen položaj. Vsem pa je znano, kdaj

je bila policija tako gostoljubna, da je omogočala jetnici posebna ugodja in ji uredila ustrezna bivanja v zaporih v prisilni delavnici in zaporih pri glavnem poveljstvu policije.

b) Veliko aktivistov je bilo pri zaslišanju soočenih z Leopoldino Mekina-Nežo. Pri zaslišanjih je sodelovala na različne načine. Včasih je sedela v sosednjem prostoru in nadzorovala izjave zaslišanih ter dajala policiji ustrezne znake. Refren pa je vselej bil: »Povej, saj že vemo!« »Ti si bila tam in tam!« »Ne taj!« itd. To dejstvo opozarja, da je bil položaj zaprtih aktivistov povsem drugačen kakor pri znanih oblikah gestapovske prisile priznanj. Bil je veliko težji. Prenekateri aktivisti so povedali, da je Mekinova med soočenjem podrobno naštel dejanja iz njihovega delovanja za Osvobodilno fronto. Obnavljala je celo pogovore.

c) V vsem času, ko je bila zaprta, ni nihče opazil karkoli, kar bi kazalo, da želi vzpostaviti stik z nekdanjimi sodelavci. Ravno narobe!

d) To njeno ravnanje so zaporniki povezali z nekaterimi metodami njenega aktivističnega delovanja, ki so se mnogim zdele sporne. Nekateri so jih celo ostro zavračali. Predvsem so te metode upravičeno zbujale politični dvom o revolucionarni neoporečnosti in zrelosti Mekinove, in to že pred zaporom. In kakšne metode so bile to?

Mekinova je nepričakovano obiskovala ilegalce in aktiviste na njihovih stanovanjih. Kje je zvedela za njihove naslove? Zelo pogosto je spraševala svoje sodelavce, kje stanujejo. Mimogrede je povabila ljudi, naj stopijo v partijo. Pripovedovala je podrobnosti o svojih ilegalnih stanovanjih in raznih možnostih prikrivanja. Od nekaterih ilegalcev je zahtevala celo slike in naslove stanovanj. Govorila je o nekakšni samostojni Sloveniji. Precej aktivistov je po vojni povedalo, da je Mekinova zahtevala od njih sezname njihovih tedanjih sodelavcev, in to s pravimi imeni. Nadalje je zelo odločno zahtevala, da so v poročilih, ki so jih aktivisti oddajali njej, napisana prava imena itd. To je zahtevala tudi od Nede Geržinič.

Na prvi mah lahko ugotovimo, da so bile te metode v popolnem nasprotju s pravili podtalnega delovanja.

Vse to je zaprte aktiviste zelo prizadelo. Vendar si zadeve niso znali razložiti drugače, kakor da gre za priznanje brez odpora oziroma poskusa zakrivanja in zavestnega

zavlačevanja priznanja. Nihče ni pri njej, ko je bila v zaporu, opazil karkoli, kar bi lahko govorilo v njen prid.

Za aktivista je bilo to opozorilo, da se njeni odnosi do policije gibljejo v zelo negativni smeri. In povsem razumljivo je, da so si zastavljali vprašanja, kako daleč je Mekinova šla s svojo izdajo. Nekateri so bili zelo zaskrbljeni, bali so se, da gre pri tem morda za kaj več, za poseg gestapa. V vsem obdobju narodnoosvobodilne vojne smo take pojave obravnavali kot izdajstvo in pred njim svarili aktiviste.

Vloga Mekinove v zaporu doslej ni bila zajeta v znanstveno-zgodovinsko preučevanje, zato vse do danes ni pojasnjena in obrazložena.

Po vojni so bile napisane celo nekatere drugačne, pozitivne trditve o Leopoldini Mekini. Veliko let po vojni pa je bilo slišati, vendar ne od nekdanjih aktivistov zapornikov, nekaj več imen oseb, ki so baje odigrale negativno vlogo v tem zaporu. Izmed vseh se je v zgodovinskih delih pojavilo le eno.

V spominih in spoznanjih o usodnem zaporu, ki sem jih v tem zapisu v glavnem upoštevala kot gradivo, se zrcalijo vsebinske zasnove vprašanj o tem, kako so se dogodki v tem zaporu vrstili in kaj se je sploh dogajalo. Tako so nakazani in tudi odprti problemi in vprašanja, ki kličejo k preučitvi, če želimo čimbolj zvesto pojasniti ta del naše preteklosti. Spričo premalo jasnih trditev in ugotovitev o tem zaporu se zdi, kot da je to vprašanje povezano z neko skrivnostjo. In ker so zgodovinska dela pri tem zelo pomanjkljiva, je mnenje, da so oddaljena od resničnosti, upravičeno.

SEZNAMI GESTAPA IN KVISLINŠKE POLITIČNE POLICIJE

Vsem nam je znano, da je bila osnovna naloga gestapa in kvistlinške politične policije, ki je delovala pod njegovim strogim pokroviteljstvom in nadzorom, tudi pri nas uresničiti osnovno intencijo fašizma, uničiti vse, kar je njim nasprotno, in tudi vse, kar jim po njihovi ideologiji ni koristno. Zato je razumljivo, da je bil njihov prvenstveni namen razbiti in uničiti organizacijo osvobodilnega gibanja v Ljubljani. Svojo namero so poskušali uresničiti z zapiranjem, mučenji,

koncentracijskimi taborišči, z ubijanjem itd. Vendar je bil to le del njihovega delovanja.

Za vse nas je bilo še veliko bolj nevarno pretanjeno, zakrito delovanje izkušenega in zagriženega policijskega aparata, kar velja zlasti za gestapo, ki se je stalno in premišljeno ukvarjal s tem, kako prodreti v organizacijo Osvobodilne fronte, da bi se dokopal do podatkov, bistvenih za obstoj in delovanje osvobodilnega gibanja, kajti le tako bi lahko zajel in uničil vso Osvobodilno fronto. Za to so uporabljali vrsto za nas zelo nevarnih metod dela, npr. metodo čakanja – gestapo je marsikdaj odkril kako revolucionarno delovanje, vendar je čakal in opazoval, da se je dokopal do točnejših in bogatejših podatkov.

Zato je prav, da so v že napisanih zgodovinskih študijah preudarjali o tem, kaj je povzročilo gorje tega zadnjega zopora, tudi o dolgoletnem prizadevanju gestapa in politične policije za uničenje organizacije Osvobodilne fronte. Nihče ne misli, da gestapo in kvistlinška policija v vseh vojnih letih nista zbrala in uredila veliko podatkov o našem delu, o naši organizacijski in kadrovske sestavi in podobno. Vendar pa se ne moremo strinjati z nekaterimi, ki sodijo, da je ta zapor le posledica ustreznih gestapovskih seznamov. Ta ugotovitev se navaja brez vsake argumentacije.

Med vojno smo se z veliko pozornostjo ukvarjali s tem vprašanjem. Na podlagi reakcij gestapa in politične policije sodim, da so imeli še najbolj bogate informacije o množičnih organizacijah Osvobodilne fronte. Njihovi podatki o obveščevalnem delu Osvobodilne fronte, tehniki in drugem so nedvomno bili veliko skromnejši. Če naj bi bil zadnji zapor predvsem posledica ustreznih seznamov gestapa, si je npr. težko razložiti, zakaj so čakali z udarom vse do trenutka, ko se je že bližal konec vojne in od tega praktično niso imeli koristi. Seznam in drugi podatki so seveda imeli določeno funkcijo pri tem udaru. Policiji so pomagali, da je hitreje prišla do marsikatere ugotovitve. Vendar potek tega udara od prve aretacije dalje do zaslišanj in usmrčitve naših aktivistov ne podpira mnenja, da je policija zasnovala ta napad na osnovi tako imenovanih seznamov. Sicer pa si lahko le na podlagi dobro opravljene analize ustvarimo pravilno mnenje o tem dogajanju.

OSVOBODILNA FRONTA PO
USODNEM UDARU

Komu še ni bilo težko v življenju, koga še ni bilo strah? Kdo ne pozna teh človeških in povsem normalnih reakcij na ustrezno zunanje dogajanje? Ko govorimo o narodnoosvobodilni vojni, veliko slišimo o junaštvu, doslednosti boja, borbenosti – torej o vsem tistem, kar pomeni premagovanje in preoblikovanje strahu v višje in bogatejše čustvovanje.

Nedvomno je, da smo vsi, ki nas niso ujeli, kakor tudi vsa tedanja Ljubljana, občutili tesnobo in napetost, in to posebno v času, ko še nismo mogli spoznati pravega bistva vseh sum zbujujočih znamenj. Vendar zato nismo stali križem rok. Treba je bilo storiti prve korake za oživetje organizacije po vdoru policije.

Takoj po prvih vdorih policije, 27. januarja 1945, so se bliskovito razširila ostra opozorila, da gre bržkone za grozljiv policijski udar na organizacijo Osvobodilne fronte. Že po prvih aretacijah se mi je posrečilo zastaviti vsaj nekaj zaščitnih ukrepov.

Predvsem je bilo treba ugotoviti, kaj se pravzaprav dogaja, ali gre za resnično nevarnost, za hud udar policije itd. Pri poizvedovanju in zbiranju podatkov, ki naj bi osvetlili stanje, sta mi živo in bistro pomagala starejša zakonca Matevž in Amalija Žgajnar. Pozna ju lepo število ilegalcev, tudi nekateri vodilni aktivisti Osvobodilne fronte, saj so pri njiju od leta 1941 imeli ilegalno gostoljublje. Ves čas od prvega leta vojne, ko so bile pri njiju seje vodstva Osvobodilne fronte za Slovenijo, sta neugnano in nenehno delovala. Pri njiju sem tudi jaz velikokrat našla varno zavetje. Z njuno pomočjo sem ugotovila, da je vdor policije tokrat izredno nevaren. Od vseh strani zbrane vesti so govorile le o aretacijah. Aktivisti, ki bi morali priti na sestanke, kontakte itd., so izostali, ker so bili aretirani itd. Vesti so potrjevale sum, da je velika množica aktivistov z različnih področij Osvobodilne fronte aretirana. V Ljubljani se je takoj po udaru policije pričela širiti vest, da je policija zajela vodilne kadre in sam vrh organizacije Osvobodilne fronte za mesto. Zakonca Žgajnarjeva sta s pomočjo aktivistke Stane Šturm dognala, da Leopoldine Mekina ni bilo na napovedano sejo okrožnega odbora Osvobodilne fronte, ki bi morala biti po udaru policije. S tem je bila potrjena domneva, da gre za zajetje vodstva. Seje ok-

rožnega odbora Osvobodilne fronte sva imeli z Mekinovo že nekaj mesecev prej pri Mileni Sušnik, stanujoči na Vrtači 25, že pred vojno napredno usmerjeni učiteljici. Na naše opozorilo je Sušnikova šla v ilegalo. Takoj nato je v njeno stanovanje vdrla policija. Za seje pri Mileni Sušnik je, razumljivo, vedela le Mekinova.

Zamudno in zelo zapleteno je bilo vzpostavljati medsebojne stike s tistimi, ki so ostali na svobodi. To iskanje, ki se je začelo že v najhujšem metežu, je bilo nevarno kot hoja po minskem polju. Najprej je bilo namreč treba ugotoviti, kdo izmed članov okrožnega aktiva je še na svobodi. Dejstvo, da so bili člani tedaj večinoma v ilegali, je iskanje še bolj zapletlo.

Posrečilo se mi je odkriti in povezati se z Ivanko Repič, sekretarko okrožnega odbora Slovenske narodne pomoči. Izmenjali sva svoja zapažanja in ugotovili, da je obseg zapiranja resnično izredno velik. Že tedaj je bilo precej kazalcev, ki so krepili sum, da je pri tem zelo problematična Leopoldina Mekina. Repičeva je na nekem sestanku pozneje potožila, da ima velike težave s stanovanjem. V tri njena ilegalna stanovanja je skoraj zapored v treh nočeh vdrla policija. Rešila se je s preudarnostjo. Tako je praktično izgubila vsa stanovanja. Nihče ji ni mogel pomagati, saj je bila ogroženost vsesplošna. Kmalu nato mi je sporočila, da ima skromne možnosti za odhod na osvobodeno ozemlje, kjer bo poročala o perečih dogajanjih v Ljubljani.

Posrečilo se mi je vzpostaviti tudi stik z Ano Zihlerl in Štefko Sever. Na sestanku, ki smo ga imele, smo analizirale stanje. Čeprav nerade, smo morale doumeti strašno resnico. Mekinova se je pokazala v zelo slabi luči.

Zihlerlova je poročala, da je poskrbela za svoj sektor ilegalčkov. Preskrbljeni so bili s hrano in denarjem za dva meseca. Vsi so bili na varnem. Zihlerlova je imela le eno ilegalno stanovanje, in sicer pri zelo znani aktivistki Marjanci Vode na Tržaški cesti, kjer je bila ves čas vojne znana postojanka Osvobodilne fronte s skrivališčem za ilegalce. Stanovanje ni bilo povsem zanesljivo, zato ni mogla nadaljevati z večjo aktivnostjo. Tudi Štefka Kump-Sever, članica okrožnega aktiva Osvobodilne fronte, je bila v težkem položaju. Tik pred udarom policije je kot ilegalka čakala na odhod v partizane. Edino urejeno in zanesljivo stanovanje, ki

ga je imela in za katero je vedela Mekinova, je bilo izdano. Po srečnem naključju se je rešila, a je ostala brez ilegalnega stanovanja, in to je bilo v takratnem položaju in okoliščinah zelo kruto.

Po nešteti tipanjih, poskusih in predvidevanjih sem odkrila ilegalca Franca Scagnettija in se povezala z njim. Scagnetti je pred udarom policije tesno sodeloval z Repičevo. Bil je član enega izmed okrožnih podaktivov. Marsikaj bi bilo treba napisati o njegovem prizadevanju za ponovno vzpostavitev organizacije Osvobodilne fronte, kjer je prevzemal pomembne naloge.

Odkrili smo še dve aktivistki, članici okrožnega odbora Slovenske narodne pomoči, Štefanijo Podbevšek in Andrejo Grum. Povezali smo se tudi s Francem Križajem, članom enega izmed tedanjih okrožnih podaktivov Osvobodilne fronte. Pa z Marijo Prezelj, ki je tik pred usodnim vdorom prevzemala nove naloge na ravni okrožja. Med aktivisti, ki so bili člani tedanjega okrožnega aktiva Osvobodilne fronte v Ljubljani in s katerimi smo se tesno povezali, je bila tudi Mihelca Hojkar, ki jo je policija zajela, a je spretno pobegnila.

Zgodovinski viri govorijo tudi o ilegalki Milojki Virant, sodelavki okrožnega aktiva Osvobodilne fronte, ki jo je tako kot Repičevo policija pregnala iz ilegalnih stanovanj, a je srečno pobegnila iz Ljubljane. Nje nismo iskali. Mislili smo, da je v partizanih.

Dr. Hugo Skala, član ožjega vodstva Osvobodilne fronte, je bil zaprt in je kasneje iz zapora pobegnil.

Udaru policije sta se ognila tudi Danilo Golob in Ludvik Gabrovšek, člana uredništva okrožnega ilegalnega biltena radijskih vesti.

Nekateri izmed omenjenih aktivov so se po udaru znašli v okoliščinah, ki so jim preprečevale njihovo nadaljnje delovanje.

To bi bržkone utegnili biti vsi izmed članov okrožnih odborov in okrožnih aktivov organizacij Osvobodilne fronte, Komunistične partije Slovenije, tehnike in obveščevalne službe itd., ki se jim je posrečilo ostati na svobodi. Vse nas je iskala policija. Vsi razen nekaj izjem smo bili ilegalki.

Ko je organizacijo Osvobodilne fronte v Ljubljani vodil še Vladimir Svetina-Ivo, smo se v okrožnem odboru pogovarjali o tem, da bi morali vsi odgovornejši aktivisti v ilegalo. Predlog, ki ga je dal Svetina, sem

trdno podprla, vendar ni bil uveljavljen zaradi odklonilnega stališča Leopoldine Mekina. Policijski vdor je ponovno potrdil, da je le ilegala uspešna zaščita. Nekatere ilegalno živeče aktiviste so sicer zajeli, vendar menim, da je šlo večinoma vendarle za premalo dosledno zavarovanje ilegalnosti in prikrivanje ilegalnega bivališča pred vsemi, tudi najožjim sodelavcem Osvobodilne fronte. Nekdanji sodelavci iz okrožnih vodstev so mi namreč pripovedovali prav o takih zapletih, ki so jih imeli s policijo pri tem udaru.

Leopoldina Mekina nas je večino dobro poznala. Toda članov okrožnih vodstev množičnih organizacij Osvobodilne fronte ni prikrila pred policijo. V roke policije nismo padli le zato, ker je o njih imela premalo podatkov o tem, kje se skrivamo, o drugih pa ni imela točnih podatkov o njihovi identiteti.

Policija nas je poskušala odkriti z vsemi sredstvi. Razjarjena, ker nas ni dobila, je hotela z grobim pretepanjem izsiliti podatke o nas od naših zaprtih sodelavcev. Posamezne aktiviste je celo izpustila iz zapora za zahtevo, da nas odkrijejo. V dveh meni znanih primerih je pritisk okrepila z najhujšim, to je, zaprla je starše in bližnje sorodnike aktivistov. Pred ničmer se ni ustavila. Mučili so celo nekega otroka, da bi prišli do podatkov o nas.

Vse povedano nam daje stvarno podobo o tem, koliko okrožnih aktivistov je še ostalo oziroma kakšne so bile naše zmogljivosti za delo, obnovo in izgradnjo organizacije Osvobodilne fronte. Kakšno je bilo torej stanje organizacije? Policija je ob tem napadu uničila tudi vse odbore in aktive Osvobodilne fronte, ki so delovali navzdol od okrožnega vodstva organizacije. Obdržali so se le posamezniki in majhne skupine po terenih, podjetjih, ustanovah itd. Če smo ugotavljali, da so bile še pred usodnim udarcem razdejane in pretrgane mnoge povezave, zdaj teh praktično ni bilo več. Vendar smo v pičlih dveh mesecih povezali številne posameznike in tudi precej enot Osvobodilne fronte tako, da smo lahko razpeli vsaj osnovno in najnujnejšo mrežo povezav v najbolj pglavitnih smereh.

Delo pri ponovni oživitvi organizacije Osvobodilne fronte v pomladnih mesecih 1945 je vse bolj širilo krog aktivistov, ki so delovali v širšem aktivu Osvobodilne fronte, tesno spojenem z ožjim aktivom. Delali

smo z vsem revolucionarnim zagonom. Posrečilo se nam je razmahniti organizacijo tako, da smo vanjo lahko vključili prepotrebne rajonske aktivne ali odbore. Le izredna zavzetost ljudi in pestre ter množične pobude so omogočile tako delovanje. Posebej je treba poudariti, da so nekatere skupine s svojimi vsebinskimi zamislimi in vsestranskim stvarnim delom izredno veliko prispevale k uresničitvi našega tedanjega cilja. Zamisli nekaterih skupin pa so celo izstopale od tedanjih možnosti za naše delo in širših družbenopolitičnih ciljev.

Aktivisti, izpuščeni v zadnjih dneh pred svobodo, so nam priskočili na pomoč, čeprav so bili nekateri izmed njih zelo oslabljeni zaradi fizičnega in psihičnega trpljenja. Ker so imeli velike izkušnje in so dobro poznali teren, so zelo okrepili rajonske aktivne in vse naše delo. Tako je tik pred osvoboditvijo jedro rajonskih aktivov štel do štiri člane. S tem so zaporniki dokazali svojo dosledno predanost revolucionarnim dolžnostim.

Z vzpostavitev organizacije Osvobodilne fronte, ne glede na to, kako skromna je bila, je bila uresničena osnovna revolucionarna naloga tedanjega časa. Strnila je prekipevajoče osvobodilno prizadevanje prebivalcev Ljubljane in uskladila delo. To je bil prepotrben organizacijsko-revolucionarni okvir za uspešno izvedbo nalog, ki so čakale Ljubljano pri pripravi na svobodo.

Globoko je bilo prepričanje vseh Ljubljančanov, da lahko le organizacija Osvobodilne fronte javno in slovesno oznani enotne misli in voljo prebivalcev Ljubljane: ves čas vojne so se borili do zadnjih moči, z edinim ciljem, da zaživi prihodnost, v kateri bo uveljavljen svoboden, enakopraven in aktiven položaj vsakega posameznika. Samo to prepričanje je lahko v ljudeh tako razplamtelo njihove že izmučene revolucionarne moči, da so ponovno oživili organizacijo Osvobodilne fronte.

Prav to veliko revolucionarno hotenje Ljubljane marsikdaj premalo vrednotimo in osvetljujemo.

Nekatere sodbe, ki poskušajo opredeljevati politično aktivnost Ljubljane, razvijajoče se v pičlih dveh mesecih pred osvoboditvijo, omenjajo v glavnem le delovanje posameznikov in skupin. S poglobljenim družbenopolitičnim preučevanjem tega vprašanja pa bi odkrili, da so bili to elemen-

ti revolucionarnega procesa, ki je nastajal, se širil, rasel in se organizacijsko krepil s ciljem vzpostaviti organizacijo Osvobodilne fronte in vse njene najnujnejše povezave. Kako bi Ljubljana v razmerah, v kakršnih se je znašla po usodnem policijskem napadu, drugače mogla ponovno zgraditi organizacijo Osvobodilne fronte?

Ta proces so oživljale in krepile skupine in skupnice in njihovi člani po podjetjih, ustanovah itd. in posebno na terenu, z velikim trudom so vzpostavljali povezave. Jasne znanilke tega procesa so bile npr. nastajajoče številne skupine v rajonih za Bežigradom, v Mostah, na Viču, v središču mesta na Starem trgu, na Poljanah itd. Najmočnejša in izredno ustvarjalna je bila skupina, ki jo je vodil Franc Nebec, pa skupine Osvobodilne fronte na železnici, magistratu, v železniški zadrugi itd. Nadalje manjše enote, ki so zaživele in delale v nekaterih vladnih ustanovah, v šolah, v reševalni in gasilski postaji Ljubljane, bolnišnicah, podjetjih, tiskarnah itd. Posebej naj opozorim na delovanje skupin in enot: Slovenske narodne pomoči in Antifašistične fronte žensk. In še bi lahko naštevali.

Glede na to se lahko vprašamo, ali sploh smemo govoriti (in v kakšnem pomenu), o uničenju organizacije Osvobodilne fronte oziroma o tem, da so po usodnem udaru policije delovali le posamezniki in posamezne skupine.

Osnovne naloge, opravljene v pripravi na svobodo, so odsev takratnega delovanja Osvobodilne fronte in razmer, v katerih se je znašla:

– Največ in najbolj prisrčnega in pristnega veselja in zadoščenja so zbujale naloge, ki so jih prebivalci Ljubljane opravljali v zvezi z okrasitvijo mesta v pozdrav svobodi. Vendar opraviti to nalogo takrat ni bilo tako preprosto. Kje dobiti zadosti blaga ustreznih barv za zastave in primerne papirja. Po trgovinah in domovih ni bilo ničesar več, saj smo bili nadvse obubožani. Pa vendar so znali ljudje pričarati vse, kar so potrebovali. In pri tem so zares sodelovali vsi. Enako so pričarali potice, slaščice, meso, vino ...

Nobena okrasitev Ljubljane se ne more meriti z okrasitvijo na dan svobode. Izvirnost zamisli je bila enkratna, polna topline in velikega pričakovanja. Sicer pa prihaja svoboda samo enkrat.

– Poudariti je treba, da je narodna zaščita, organizirana v tem času, opravila prepotrben pregled vseh objektov in točk, vojaških, političnih in upravnih, kjer so se zbirali okupator in njegovi pomočniki. Ilegalno je nadzorovala skladišča, delavnice, poslopja in prostore, kjer so skrivali orožje, bombe in podobno, pa skrivališča, ki naj bi pomagala okupatorju in kvislingom pri njihovih zločinskih namenih, zlasti ob koncu vojne. Poskušala je zbrati čimveč podatkov o njihovem delovanju, opremi in kadrih, prav tako pa tudi o njihovih namenih ob koncu vojne. Opazovala je gibanje izdajalcev in okupatorja. Prizadevala si je tudi, da bi si v čim krajšem času pridobila čimveč orožja.

Sodijo, da je bilo v narodni zaščiti ob osvoboditvi okrog dva tisoč mož, od katerih je imel vsak ustrezno legitimacijo in znak narodne zaščite na rokavu.

Vse te naloge so bile v bistvu pomembne obveščevalne naloge. Tako so bili ob osvoboditvi hitro opravljeni potrebni posegi za zasedbo vseh pomembnih točk, zaplenbo materiala in zajetje oseb. Enote narodne zaščite, ki so delovale po rajonih, v podjetjih in večjih ustanovah, so uspešno sodelovale pri vseh teh na njihovem območju.

Narodno zaščito je vodil Andrej Scagnetti. Organizacija narodne zaščite Osvobodilne fronte je delovala tudi v letu 1942 vse do jeseni 1943. Vendar pa ne bi bilo prav, če bi primerjali zaščito, ki je bila ustanovljena v težkih razmerah in pogojih v letu 1945, tik pred osvoboditvijo, z organizacijo narodne zaščite, ki je delovala dovršeno, z veliko udarno močjo in učinkovito bojno sposobnostjo v prejšnjih letih našega boja.

– Upravičeno smo pričakovali, da se bo v Ljubljano takoj po osvoboditvi zgrnilo izredno veliko ljudi. Vračali se bodo partizani, ljudje iz taborišč in izseljenci. Računali smo na veliko število naše vojske in ranjenec. Veliki premiki ljudi ob koncu vojne so bili bližnja stvarnost. Zato smo morali zagotoviti vse, kar je bilo potrebno, da je že prvi dan svobode stekla preskrba s hrano in stanovanji ter pomoč ranjencem in povratnikom iz zaporov, taborišč in podobno. To je bilo široko področje našega ilegalnega dela, saj je vse kazalo, da bo ta problematika za-

radi splošnega stanja, zlasti pa spričo razdeljanja našega gospodarstva, še posebno pereča.

Spominjam se razvnetih, dolgotrajnih ilegalnih sestankov pri naši dolgoletni aktivistki Betki Manfreda, na katerih smo obravnavali ta vprašanja. Pri njej smo imeli zatočišče prav od prvih vojnih dni. Gestapo je leta 1944 zaprl njene starše, hrabre aktiviste Osvobodilne fronte.

– O posebni številki Slovenskega poročevalca, ki so jo pripravili v ilegali v pozdrav osvoboditvi in osvoboditeljem, je bilo že marsikaj napisano. Pod vodstvom pisatelja Josipa Ribičiča in s prispevki največjih tedanjih kulturnih osebnosti je dobil pozdravni poročevalec svoj idejni, vsebinski izraz. Filip Kalan, naš znani aktivist iz vrst tiskarjev, je poskrbel za tisk in omogočil izdajo te praznične številke. Že od rane ure na dan osvoboditve so ga prodajali po vsej Ljubljani.

– Zadnje mesece pred osvoboditvijo je zavladalo v Ljubljani vznemirljivo pričakovanje končnega zloma in osvoboditve. To je bil čas, ko so mnogi Ljubljanci zaradi nenehne nevarnosti morali živeti v ilegali. Pa vendar se je ves čas stopnjevalo razburjenje in pričakovanje jutrišnjega dne. Vseposvobod so mrzlično zbirali vesti o poteku zadnjih bojev in dogodkov. Kaj je novega, kaj se je zgodilo, je bilo osrednje vprašanje tistega časa. Tako so zaživele različne oblike informiranja, seznanjanja z vestmi in njihovega hitrega razpošiljanja. Ljudje so dobro vedeli, kako potekajo končne vojaške operacije. Posebej so si prizadevali čimveč zvedeti o prodiranju narodnoosvobodilne vojske proti Ljubljani. Sicer smo dobivali kar precej vesti o tem, vendar na tej podlagi nismo mogli natančno sklepati, kdaj nas bo naša vojska osvobodila. Vse to je stopnjevalo našo vročičnost.

– V smislu teh nalog in priprav so torej prizadevno delovale skupine Osvobodilne fronte na terenu, v podjetjih, ustanovah itd. Vse so v tem času močno okrepile svojo obveščevalno dejavnost, saj je bila ta spričo prihajajočega konca še posebno aktualna. K temu jih je sililo tudi okupatorjevo in domobransko divjanje, ki niti malo ni pojenja-⁹

⁹ Ivan Križnar: *Slovensko domobranstvo*, Ljubljana v ilegali, IV., Ljubljana 1970, str. 256.

– Tudi v teh mesecih je dobro delovala pomoč Osvobodilne fronte, ki je bila, posebno v zadnjem času, potrebna izredno velikemu številu prebivalcev Ljubljane.

Med vsemi temi pripravami na skorajšnjo svobodo smo zvedeli, da so nekatere naše tovariše ponoči 4. maja 1945 odgnali iz zaporov. Kje so? Naše upanje, da so še živi, je vse bolj kopnelo.

Takrat so se proti Ljubljani že zgrinjale skupine zapornikov iz razpuščenih taborišč v Ribnici, na Ljubelju in od drugod. Tudi zaporniki v koncentracijskih taboriščih v Nemčiji so se pričeli pripravljati na pot domov.

Skozi mesto so se proti Koroški valile horde okupatorjev in kvislingov vseh barv. Poskušali so se prebiti v angleško zasedbeno cono na Koroškem. Nekaj dni pred osvoboditvijo so se po mestu podile tolpe nedičevcev in vlahovcev, ki so pribežali z juga. Iz Ljubljane so bežali tudi najrazličnejši kvislinški veljaki in vodje. To so bili beli, plavi in drugi kolaboracionisti iz vrst bivših klerikalnih in liberalnih strank. Med njimi so bili tudi tako imenovani mladi klerikalci, člani katoliške akcije, stražarji itd. Med vojno so zasedali pomembna mesta v upravnih, političnih in vojaških domobranskih in okupatorjevih organih in ves čas vojne izdajalsko sodelovali.

Rupnik, kot prezident Ljubljanske pokrajine in generalni inšpektor slovenskega domobranstva, je bežal s svojimi sodelavci pod okriljem okupatorja. Pobegnil je tudi škof s skupino ljudstvu sovražnih duhovnikov.

Naglo so se praznila uredništva okupatorjevih in domobranskih časopisov in revij, ki so bili nosilci fašistične propagande.

Tolpe agentov policije in političnega aparata so vse do zadnjega bega grozile prebivalcem Ljubljane.

Še 8. maja, torej dan pred osvoboditvijo, in v noči na 9. maj so se skozi mesto pomikale klavrne kolone domobrancev.

Žalostni spremljevalci okupatorja in njegovih pomagačev so bile kolone siromašnih kmetov, ki so jim izdajalci nalili strahu v kosti. Prav njim je organizacije Osvobodilne fronte namenila posebne akcije; aktivisti so jih poskušali pregovoriti, naj ostanejo.

A na srečo se je vsem tem zločinskim hordam mudilo. Prav zato niso mogle bolj uničiti, izpleniti in ustrahovati mesta.

Osmega maja 1945 je ob polnoči začelo veljati svetovno premirje. Šele tedaj so domobranci prenehali razstreljevati utrdbe na Ljubljanskem gradu in uničevati municijo, zakopano v rovih pri Cekinovem gradu.

LJUBLJANA JE SVOBODNA

Železniška organizacija Osvobodilne fronte je bila prva, ki je 9. maja 1945 ob petih zjutraj s sirenami lokomotiv naznanila in pozdravila osvoboditev mesta. Železnica je ves čas vojne uspešno opravljala zahtevne naloge. Tudi ob koncu se je odlikovala po dobro delujočih organizacijah Osvobodilne fronte v glavni upravi, kurnilnici v Šiški in na glavnem kolodvoru v Ljubljani. Na železnici so imeli dobro urejene enote narodne zaščite, čeprav je bila njihova organizacija močno prizadeta zaradi vdora slovenske politične policije. Veliko aktivistov železničarjev je bilo zaprtih, veliko je bilo mrtvih, mnogi so bili v partizanih. V vojni so bile skoraj povsem uničene vse lokomotive.

Delu organizacije Osvobodilne fronte na železnici smo takrat posvetili posebno pozornost, saj smo predvideli, da bo morala železnica po osvoboditvi opraviti pomembne naloge.

Že pred osmo uro zjutraj 9. maja 1945 smo lahko poslali prek vezistov prvo uradno brzojavko, v kateri smo vodstvu osvobodilnega gibanja Slovenije in prvi slovenski vladi, zbrani v Ajdovščini, sporočili: »Ljubljana je svobodna.«

Ob osmi uri zjutraj je začel radio oddajati najbolj slovesno oddajo svobodnega radia. Dušan Savnik, vodja propagandnega sektorja 7. korpusa, je prebral slavnostni pozdrav 7. korpusa prebivalcem Ljubljane, nato je zadonela himna Hej, Slovani. S to radijsko oddajo je bilo Jugoslaviji in vsemu svetu poslano slavnostno sporočilo, da je Ljubljana svobodna in da so jo zasedle enote narodnoosvobodilne vojske. Ljudje so bili nadvse ganjeni, saj so prvič po štirih letih trpljenja slišali našo himno. Radio je oznanil, da je ura osem in dvajset minut, in pozval vse prebivalce, naj pomaknejo urne

kazalce za eno uro nazaj in tako uničijo še zadnjo okupatorjevo odredbo.

V zgodovini bodo prvi dnevi osvoboditve mesta Ljubljane zapisani kot dnevi nenehnih, nadvse navdušenih manifestacij za zmago narodnoosvobodilnega boja, za novo ljudsko oblast in našo ljudsko vojsko. Osnovna značilnost teh prvih svobodnih dni so vedno znova in znova ponavljajoče se nepopisno burne manifestacije deset in desettisočglave množice. Manifestirali so vsi prebivalci Ljubljane. Manifestacije pa niso bile le izraz izrednega navdušenega Ljubljančanov nad zmago narodnoosvobodilnega gibanja, temveč tudi njihove neomajne pripravljenosti in požrtvovalnega hotenja, da s svojim delom čim bolj prispevajo h graditvi socialistične ljudske demokratične stvarnosti in gospodarske obnove. Burne ovacije od jutra do večera, po vseh mestnih ulicah, so bile izraz globoke privrženosti in navdušenosti za nadaljnjo rast in razvoj socialistične ljudske demokracije in mlade svobode.

Da bi Osvobodilna fronta lahko uspešno opravila naloge, ki jih je zastavljal novi čas svobode, pa jo je bilo treba okrepiti številčno in kakovostno in dvigniti njeno idejno-teoretično in praktično politično moč. V tej smeri je bilo treba izpeljati vrsto ukrepov, da je organizacija pridobila vse potrebne razsežnosti v organizacijskem, kadrovskem in vsebinskem pogledu ter pri tem izpostavila družbenopolitične organizacije, kot so sindikat, mladina, Antifašistična fronta žensk itd.

Le tako se je lahko v svobodi uveljavila kot usmerjevalka in nosilka izgradnje organov ljudske oblasti in dela pri obnovi mestnega gospodarstva ter pri preskrbi mesta, kar je bilo posebno breme.

V svojem pričevanju sem poskusila vsaj delno orisati naloge, ki jih je zmogla opraviti organizacija Osvobodilne fronte v pripravi na osvoboditev in ob njej. Nedvomno so bile to sklepne akcije močno okrnjene in v celoti zelo prizadete organizacije Osvobodilne fronte našega mesta, kakršna je izšla iz težkega ilegalnega boja z okupatorjem. S temi nalogami se končuje obdobje boja za nacionalno osvoboditev in socialno enakopravnost tudi za organizacijo Osvobodilne fronte v Ljubljani.

* * *

Poskušala sem predstaviti boj mesta Ljubljane v zadnjem obdobju vojne. V ta namen sem obudila vrsto akcij Osvobodilne fronte in s tem pravzaprav odkrila revolucionarno delovanje tedanjega kadra, njegovo revolucionarno zavzetost, njegove zmogljivosti, osveščenost itd. Zato lahko rečem, da je moje pričevanje v veliki meri tudi pripoved o tedanjih aktivistih in o njihovih revolucionarni vlogi v boju osvobodilne organizacije Osvobodilne fronte.

Spominjam se mnogih, s katerimi sem sodelovala prav do konca. Z njimi me veže izredno globoko prijateljstvo, spleteno na rožah trnjevkah, ki so cvetele v času našega boja.

PRISPEVEK K DRUŽBENOPOLITIČNI OCENI TEDANJEGA KADRA

Ob zgodovinsko težkih in prelomnih dogajanjih se vedno posebej pozorno vprašamo, kakšna je bila moč, zavzetost in sposobnost kadra kot odločilne sile za razvoj družbe. Zato je opis takih prelomnic nujno povezan tudi z ocenami kadrov in njihove vloge v zgodovinskih dogajanjih.

V tem kontekstu je razumeti mojo pripoved o kadrih, ki so v poslednjem obdobju delovali v Ljubljani, kot prispevek k neštetim že zbranim podatkom o tem, da aktivisti niso klonili in odnehali v boju kljub zastrašujočim težavam ilegalnega življenja. Niso se umaknili v najbolj zaostrenih in izpostavljenih časih. Prav tako niso nasedali najrazličnejšim zvijačam, taktiziranjem in manipuliranjem gestapa in domobranske politične policije. Spregovorila bom še o nekaterih vidikih, ki nam lahko še bolj dopolnijo naš pogled na politično zrelost in revolucionarno borbenost članov Osvobodilne fronte, aktivistov in prebivalcev Ljubljane v poslednjem obdobju osvobodilnega boja. Družbenopolitična ocena tega kadra je namreč zelo občutljivo in zahtevno vprašanje, ki ga moramo obravnavati z največjo družbeno in strokovno preudarnostjo.

Kdo so bili borci v tistih težavnih borbenih dneh Ljubljane.

Kakor tedaj, tudi danes še občudujem borbenost tiste male Ljubljane v letu 1944 in 1945. Po približnih sodbah je bilo tedaj v Ljubljani približno 50 do 60 tisoč prebival-

cev.¹⁰ To je veliko manj kot leta 1941... Veliko jih je bilo v partizanih, zaporih, taboriščih in tudi mrtvih. Precej beguncev, ki so se leta 1941 zatekli v mesto, se je izselilo. Prebivalstvo se je zmanjšalo tudi zaradi ograditve mesta z bodečo žico leta 1942. Menim, da nisem daleč od resnice, če rečem, da so bili prebivalci tedanje Ljubljane predvsem starejši ljudje, starši nas tedaj mladih borcev in aktivistov, otroci in ženske. Ti so v razmerah popolnega osiromašenja in hudega nasilja prevzeli nase vse breme revolucionarnega boja, prav tako pa tudi varstvo in skrb za preživljanje otrok in starih. Leta 1944 in 1945 so boj v glavnem vodile in organizirale le ženske. Opravljale so vsa revolucionarna dela in naloge. Pri tem jim je z vsem svojim žarom pomagala mladina. Ob obujanju spominov na tiste čase se vselej ustavim tudi pri tedanji starejši generaciji. Ti so že zdavnaj odšli iz našega življenja. Zamudili smo čas, ko bi se jim še lahko zahvalili za njihovo aktivnost, ko so navdušeno sprejemali nova družbeno-revolucionarna spoznanja in pri revolucionarnem delu pomagali z vsemi svojimi močmi. Njihov delež v tem boju ni bil majhen.

Manevrski prostor Osvobodilne fronte se je leta 1944 vse bolj ožil. Na jesen je dosegel že kritično mejo. Mračen in nevaren položaj, v katerem se je znašla organizacija, ni strl tedanjih kadrov in ne spodkopal njihove zagnanosti. Tudi strahu jim ni pognal v kosti, da bi zavoljo tega obstali in odnehali v svojem boju. Čeprav sem takrat sodelovala s številnimi, se ne spominjam, da bi kdo tarnal ali se pritoževal, se smilil samemu sebi. Skorajda nismo govorili o težavnosti položaja, čeprav smo se tega vsi dobro zavedali. Na podlagi izkušenj mojega delovanja v letih 1944 in 1945 lahko trdim, da so bili aktivisti tedanjega časa borci, ki so z vso odgovornostjo prevzemali vse naloge, čeprav so vedeli, da jim grozijo hude represalije od strani okupatorja in kvislinške policije. O tej borbenosti nam na svoj način govorijo tudi podatki iz ljubljanskih zaporov, ki so bili v tistem času prenapolnjeni.

Teklo je četrto leto vojne. Nasilje pa se je stopnjevalo. Zato ni čudno, da so bili aktivisti Osvobodilne fronte duševno napeti in tudi že utrujeni in izčrpani. Toda kljub temu niso omagali in klonili, razen redkih posameznikov. Zato bi bilo prav, če bi poskušali bolj pretehtati in preučiti ter osvetliti

vplive in vzgibe, ki bi lahko podrobneje pojasnili revolucionarno aktivnost in borbeno pripravljenost Ljubljane in njenih borcev tudi v tistem usodno trdem času. Ljudje, ki poznajo le življenje v miru, nekako ne morejo razumeti našega poudarjanja revolucionarne borbenosti tedanjih kadrov. Menim, da jim nismo dovolj poglobljeno in podprto z vsemi strokovnimi ugotovitvami pojasnili bistva tega pojava.

Ljudje, o katerih govorim, so se pridružili odporu že leta 1941 ali 1942. Delovali so torej od začetka vojne, in to predano, na raznih sektorjih in v raznih organizacijah Osvobodilne fronte. Veliko jih je že tedaj delovalo v kvartnih, rajonskih, pa tudi okrožnih ravneh. Torej niso pričeli delovati, kot nekateri mislijo, šele v kasnejših letih vojne. To niso bili novi kadri brez jasnega in revolucionarnega pogleda in borbenih izkušenj. To ni bil kader, ki bi se odlepil iz vrst nedelavnih in čakajočih na ugodne politične razmere.

To lahko trdim s precejšnjo gotovostjo, saj sem vrsto let po vojni sodelovala kot članica komisije za priznavanje dvojnega štetja let nekdanjim aktivistom. K temu delu sem se ponovno vračala tudi v poznejših povojnih letih. Moje trditve o revolucionarni preteklosti teh ljudi temeljijo na neštetih primerih, obravnavanih v zvezi s priznavanjem delovanja v tem obdobju.

Pri oceni ljubljanskega kadra, ki so ga v letih 1944 in 1945 sestavljale v veliki meri ženske, pa je vendarle treba upoštevati, da je bilo zanje leto 1943 posebna prelomnica. Tedaj so ženske iz drugih vej dejavnosti osvobodilnega gibanja (iz Slovenske narodne pomoči, iz Antifašistične fronte žensk, mladinske organizacije itd.) množično prehajale na delo neposredno v Osvobodilno fronto in komunistično partijo ter na pomembne borbeno pozicije v teh organizacijah.

Ti kadri so ostali v Ljubljani, pa ne zavoljo svoje premajhne navdušenosti ali celo omahljivosti. Vsi vemo, da so jeseni 1943 pritegnili v narodnoosvobodilno vojsko predvsem moške, ženske le v majhnem številu. Leta 1944 je bil omogočen odhod iz Ljubljane v partizane le najbolj ogroženim aktivistom in nekaterim strokovnjakom, ki so jih klicali na osvobodeno ozemlje. Tudi če bi Osvobodilna fronta imela več možnosti, bržkone ne bi dopustila, da bi revolucionarni kader v teh letih množičneje zapuščal Ljubljano.

Ponovno naj poudarim, da je bil ta poslednji kader Osvobodilne fronte soustvarjalec revolucije in njen sooblikovalec.

Zanimivo je tudi, da je veliko število naših tedanjih zavetij in oporišč, ilegalnih stanovanj, javk, bunkerjev itd. delovalo ves čas vojne, od leta 1941. Živo in odločno so delovali tudi v poslednjem času našega boja. Ilegalci smo tudi v zadnjem letu vojne ilegalno stanovali predvsem pri teh najstarejših preizkušanih aktivistih, ki so očitno znali dobro zakrivati svojo dejavnost pred policijo. (Nekateri o tem pišejo drugače.)

Mnogi izmed aktivistov, ki so leta 1944 delovali v Ljubljani, so morali pretrpeti tudi okupatorjevo nasilje v zadnjem zaporu. Prav ta je dokončno utrdil moje temeljno stališče do zaporov sploh; namreč, da je najtežji boj, ki ga bije revolucionar s svojim sovražnikom – zapor. Sicer ne vsak zapor in tudi ne o vsakem času. Zagotovo pa takrat, ko te zajame do skrajnosti podivjan in razdražen sovražnik in te obtožuje najhujšega. V takem položaju ostati pokončen, je resnično herojstvo. Tako junaštvo pa zmorejo le posamezniki, zato je med nami le malo herojev.

To ne pomeni, da zagovarjam neutemeljeno blagohotnost, ki naj bi nas vodila pri vrednotenju ravnanja in obnašanja zapornikov pred okupatorjem.

Naj se še za hip pomudim pri tem vprašanju. Nadvse težko mi je bilo, ko sem brala opise, kako so nekateri naši aktivisti in borci klonili pred policijo, ljudje, ki so sicer poskušali s svojim borbenim delovanjem čim več prispevati k uveljavljanju ciljev osvobodilnega boja. Obravnavali in ocenjevali so jih enako kot izdajalce. Menim, da smo še vedno mnogokrat premalo osveščeni o družbeni in politični občutljivosti te tematike. Zato je treba o naših stališčih do teh pojavov resno razmišljati. Pri presojah pa bi morali upoštevati vsa znanstvena spoznanja, ki se nanašajo na to problematiko. Na ta način bi lažje pravilno presojali obnašanje posameznikov tudi v tem zadnjem zaporu itd. Ugotovili bi tudi vse tiste najbolj do konca neuklonljive, izjemne zgledne primere zadržanja pred sovražnikom, ki so pravo junaštvo. O njih je bila javnost doslej

premalo obveščena, saj so bili premalo raziskani in odkriti.

Prav v tej smeri smo vse preveč posploševali. Prepričana sem, da bi s pravim pristopom odkrili, da je kader, zaprt v poslednjem udaru sovražne policije v Ljubljani, odgovorno opravil tudi svoje zadnje revolucionarno dejanje.

Pozitivno mnenje o kadru in njegovem zadržanju v zaporu gradim tudi na osnovi na videz drobnega dogodka iz zapore, ki pa odkriva in potrjuje osveščenost teh ljudi. Aktivisti tedanjega časa se spominjajo, da so zapornice, ko so jih prignali na dvorišče policije, v času najhujšega trpinčenja pele borbeno pesem Svoboda, svoboda. Pesem je zapelo več kot sto zapornic, čeprav so vedele, da bodo sledile represalije, lahko tudi najhujše.

Staro je spoznanje, da le ljudje, prežeti z enotnimi spoznanji in čustvi ter zazrti k skupnemu cilju, v najtežjih trenutkih svoje ga življenja zapojejo borbeno pesem. Pojejo, ker se želijo s petjem tesneje medsebojno povezati in še bolj poenotiti svoja čustva in spoznanja. Take pesmi so bile vedno dokaz globoke razžaljenosti in trpljenja ponižanih. Bile pa so tudi izziv rablju, zadnji upor borcev, do konca zvestih svojim načelom.

Vse premalo smo spoznali in pozitivno ovrednotili ilegalno delovanje množice aktivistov po mestih in drugih krajih, zaporih in taboriščih, ki so vsak dan bili tih in nevaren boj proti okupatorju. Tudi tej vrsti boja in tovrstnim junakom gre enaka hvala.

Za ponazoritev te moje trditve naj primerjam položaj med borcev v enoti, oboroženim najmanj s puško, bombo in revolverjem, ter neoboroženim ilegalcem ali zapornikom, ki se je praviloma znašel kot posameznik iz oči v oči s sovražnikom. Ljubljanski aktivist in ilegalce je v letu 1944/1945 deloval v žico obdanem mestu in se boril z oboroženim nacistom in izdajalci raznih barv, ki so imeli na razpolago ves državni, obveščevalni, vojaški in policijski aparat, denar in tehniko itd., zato je dejansko bil večinoma v neprimerno težjem položaju kot borci v narodnoosvobodilni vojski.

V nekaterih zgodovinskih sporočilih, ki govorijo o zadnjem obdobju boja Ljubljane

¹⁰ Dr. Tone Ferenc: *Narodnoosvobodilni boj v Ljubljani*, Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani, Kronika, Ljubljana 1984, str. 405.

Okupatorjev popis prebivalstva v Ljubljani 31. julija 1941 je ugotovil 91.612 prebivalcev.

proti okupatorju in zlasti o zadnjem zaporu, so zapisane nekatere trditve o zaprtih aktivistih in prebivalcih Ljubljane, ki zbujajo splošen dvom o revolucionarni borbenosti in osveščenosti. Take trditve pa niso podprte z nikakršnimi dokazi, čeprav gre za družbeno in politično zelo pomembno presojanje. Tudi zgodovinski viri, ki bi jih lahko dokazali, niso navedeni. Zato se sprašujem, zakaj niso pri obravnavi tega vprašanja upoštevali nešteti opozoril oziroma znamenj o tem, v katerih smereh in na katerih ravneh je treba preučevati, če hočemo, da bodo naše ugotovitve zadovoljivo podprte z dokazi. Tako bi odkrili množico dejstev, ki bi bili vredni zgodovinskega premisleka zaradi visoke stopnje verjetnosti. In zagotovo bi odkrili, da je prava, resnična podoba in ocena tega kadra povsem drugačna od omenjene.

POGLEDI NA ZGODOVINSKO PREUČEVANJE DELOVANJA OSVOBODILNE FRONTE V LETIH 1944–1945

Po vojni je nastalo nekaj študij in opisov tega zgodovinsko zelo zanimivega obdobja in njegovih pglavitnih dogodkov. Dela, ki poskušajo zgodovinsko oživiti preteklost, so nastala v različnih povojnih obdobjih. Vendar zanje nasploh velja, da se lotevajo tematike iz enakih izhodišč in na enak način, zato prihajajo do vedno enakih ugotovitev in sodb. Značilno je, da tudi novejša strokovna dela ne podajajo bogatejših in temeljitejših osvetlitev ali celo novih dejstev o tej tematiki. Nesporno je, da je treba tudi za to zgodovinsko preučevanje poiskati in zajeti vsa dejstva in dejavnike, ki se nanašajo na takratno dogajanje. Pri vseh teh študijah je čutiti pomanjkanje trdnega in zanesljivega dokumentiranja zapisanih zgodovinskih ugotovitev in sodb. Vrsta nedognanosti, nejasnosti in tudi spornih sodb in ugotovitev je v veliki meri posledica premajhne usmeritve v kritično in poglobljeno obravnavo ustreznih argumentov. K tej ugotovitvi nas napotujejo tudi izjave avtorjev teh del, ki pravijo, da »so stvari ostale po vojni neraziskane, nedognane, da dokazov ni, ne takih ne drugačnih«.

Za vse do sedaj opravljene študije torej bržkone velja, da so poskušale preveč enosmerno raziskovati in so zato ostajale le bolj pri površinskem preučevanju te tematike.

Svoje ugotovitve namenjam predvsem študijam o drugi polovici leta 1944 in o usodnem zaporu v pomladnih mesecih leta 1945.

Ker so se dogodki, o katerih govorimo, dogajali v času zaostrenega nasilja fašističnega okupatorja in narodnih izdajalcev, zvezo iz pisnih dokumentov o dogajanju, ki je povezano z ilegalnim delovanjem organizacije Osvobodilne fronte in aktivistov, razmeroma bore malo. Veliko dokumentov okupator sploh ni hotel beležiti. Poskušal pa je dejstvo tudi izkrivljati. Zato so viri iz arhivov okupatorja in kvistingov le deloma uporabni. Vendar jih nikakor ne smemo zanemariti. To velja tudi za gradivo politične policije, ki vsebuje zapisnike zasliševanj nekaterih aktivistov v zadnjem zaporu. Del tega gradiva mi je prišel v roke takoj po vojni.

Za prikaz resničnih razsežnosti naše revolucionarne preteklosti se moramo bolj kot doslej opreti prav na izjave in podatke aktivistov, ki so bili glavni protagonisti tedanjega dogajanja. Pri tem mislim na urejeno zbiranje teh podatkov, na njihovo skrbno preverjanje in presojanje. Aktivisti lahko dajo najbolj neposredne podatke o mnogih vprašanjih iz tega zavora. Za mnoga so nedvomno edini vir. Tudi ti dogodki sodijo med take, ki jih zgodovinarji ne bodo mogli globlje analizirati in osvetliti, če jim ne bomo zapustili vseh potrebnih podatkov, ki so večidel zapisani v spominih udeležencev tedanjih dogodkov. Če bomo to zamudili ali zanemarili, se bodo možnosti za oživljanje te preteklosti z našim odhodom iz življenja za vedno izgubile.

Po vojni smo zanemarili marsikaj, kar bi morali storiti za popolnejši prikaz tega dela naše preteklosti. Tako nihče ni organiziral pogovorov z nekdanjimi aktivisti o usodnem zaporu in njihovem delovanju ter razmerah tik pred udarom policije, nihče ni poskušal kaj več zvedeti od njihov samih (tako pravijo tedanji zaporniki), čeprav so si mnogi želeli spregovoriti prav o tem. Po vojni ni bilo čutiti posebne želje, da bi se ti dogodki bolj pojasnili, v določenem obdobju pa je bilo čutiti celo nenaklonjenost.

Zamudili smo veliko časa in priložnosti, da bi načrtno in organizirano zbirali izjave aktivistov in jih preučili ob njihovem sodelovanju. Nekateri posamezniki so bili sicer pritegnjeni k temu delu, toda delovali so na obrobju, ne da bi imeli večji vpogled v štu-

dije ali vpliv na raziskovanje. Izjave aktivistov o teh dogodkih, ki so bile pri raziskavah upoštevane, so bile napisane večidel takoj po vojni. V splošnem so skope, marsikdaj formalne in neuglašene s problemi, vrednimi strokovne preučitve.

Na podlagi izkušenj pri raziskovanju in idejno vsebinskih obogatitvah naših pogledov na preteklost, ki jih je bilo v povojnem času vse več, smo prišli, menim, prav vsi do spoznanja, da je tematika o tem zaporu zelo zapletena in da gre v bistvu za zelo zapleten zgodovinski pojav, pri katerem je enovitost le navidezna. V bistvu gre za sočasnost več pojavov, in to izredno dinamičnih, z različnimi smermi gibanja. Pravo in resnično podobo o tem je nedvomno mogoče odkriti le s poglobljeno analizo vseh teh pojavov in njihovih odnosov. Za avtentično podobo dogajanja v zaporu, o katerem govorimo, in njegovo vsebinsko tolmačenje, se nam odpira kot možen le en način, znanstveno raziskati to vprašanje.

Zato je nujno, da bi se ustrezna skupina strokovnjakov z zadostno ustvarjalno znanstveno močjo in družbenih delavcev raznih profilov čimprej lotila raziskave o zaporu v letu 1945 in vprašanjih, ki so z njim tesno povezani! Osvetlili naj bi vsa tista dejstva, ki so odločilno oblikovala glavne smeri tega dogajanja, ki je drvelo v nadvse pogubne posledice. Odkrili in analizirali pa tudi vse tiste pojave, ki so sooblikovali to dogajanje ob že ustvarjenih temeljnih in nadvse uničujočih razmerah zanj. Z odločitvijo za tako raziskavo bi bilo treba pohiteti, posebno glede na to, da so aktivisti, ki so bili tedaj zaprti, že dokaj v letih, njihove izpovedi in pričevanja pa nadvse pomembni. Preneka-teri izmed njih so, žal, mrtvi.

Za to odločitev govori tudi dejstvo, da gre za zgleden zgodovinski primer neuklonljivosti mesta, ki se od leta 1944 vzpenja k tragičnemu vrhuncu upora. Aktivisti Osvobodilne fronte iz Ljubljane so v tem zaporu bili svoj poslednji boj proti okupatorju. To je končno in sklepno bojno dejanje

Ljubljane, ki je bila priklenjena ob grad in reko, ki se vije pod njim. Mesto je bilo neprepustno zaprto, obdano s sovražnikovimi bunkerji, žico in posadkami, tako da se ni mogel nihče nikamor skriti ali uiti. Borci tega mesta so se dobro zavedali svojega položaja, toda raje so se odločili za boj do svojih zadnjih moči, kot bi klonili.

Katero mesto se lahko ponaša s tako zgodovino!

Ljubljana je doživela svobodo. Pred njenim prihodom so do kraja izmučeni aktivisti poravnali svoje vrste in se strnili ob praporu Osvobodilne fronte v pozdrav novemu obdobju, o katerem so bili trdno prepričani, da prinaša svobodo človeku in resnično uveljavitev njegovega dostojanstva...

To ni zahteva, ki bi jo od nas terjali bleščeči aktivisti Ljubljane, zločinska ubiti na Turjaku. Tega tudi ne potrebujemo še živi aktivisti, čeprav v nas plamti spoznanje o veliki preizkušnji in trpljenju, ki sta potrebna za družbeni napredek. Pač pa smo to dolžni storiti za dobro bodočih generacij. Njim moramo zapustiti čimbolj zvesta izročila o naših doživetjih in spoznanjih. Zapustiti jim moramo vse, kar bi jim utegnili koristiti pri iskanju nadaljnjih poti v napredek. K tem sporočilom pa nesporno sodi tudi prikaz resnične, stvarne podobe zadnjega tragičnega boja Ljubljane.

Pripis:

Do danes je izšlo nekaj del, ki poskušajo prikazati in opisati celotno obdobje boja mesta Ljubljane od 1941 do osvoboditve. Posamezna obdobja so deloma tudi analitično ocenjena. Te študije prištevamo med temeljna zgodovinska dela o narodnoosvobodilnem boju Ljubljane.¹¹ Druge zgodovinske razprave in študije so manj obsežne. Raziskujejo in preučujejo večidel le posamezna vprašanja in osnovna izhodišča in opredelitve navadno povzemajo iz omenjenih temeljnih zgodovinskih del. Tudi pripombe, stališča in mnenja, ki sem jih zapisala v svojem pričevanju, se nanašajo na ugotovitve in ocene, objavljene v teh delih. Svojo pripoved pa sem poskušala uglasiti predvsem na vprašanja, ki so osrednji predmet zanimanja pričujoče številke Borca. Nekaj problemov sem, žal, lahko le začrtala.

¹¹ *Ljubljana v ilegali*: I., Ljubljana 1959, str. 488, II., Ljubljana 1961, str. 515; III., Ljubljana 1967, str. 510; IV., Ljubljana 1970, str. 655. Založila Državna založba Slovenije.

Ljubljana v borbi 1941–1945, Zbornik sećanja, Vojno-izdavaški zavod, Beograd 1978, str. 563.

Marko Selan-Karel Forte: *Nič več strogo zaupno*, 1. knjiga. Prvi del Kljukasti križ nad Nemčijo (str. 499), drugi del Nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas (str. 435), Ljubljana 1978; 2. knjiga, Veliki vdor nemške obveščevalne službe v organizacijo NOV v Ljubljani decembra 1944 (str. 551–560), Ljubljana 1984. Založila Partizanska knjiga.

Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani, Kronika, Ljubljana 1984, str. 595.

Junaška Ljubljana 1941–1945, 1. knjiga (str. 415) in 2. knjiga (str. 431), Ljubljana 1985. Založila Državna založba Slovenije.

BORIS, BRANE, OSTOJ IN ZORAN TUMA NA DVORIŠČU PRISILNE DELAVNICE,
2. APRILA 1945

V

V USODNEM POLICIJSKEM ZAPORU ...

SREČANJA Z NEDO GERŽINIČ

ANGELCA DOLHAR

MARICA MALAHOVSKY

SEZNAM POLITIČNIH ZAPORNIC V LJUBLJANSKIH
ZAPORIH Z DNE 28. APRILA 1945

V KLETNIH PROSTORIH PRISILNE DELAVNICE
SPOMINI NA ČLANE OKROŽNE TEHNIKE KOMUNISTIČNE
PARTIJE SLOVENIJE, KI SO BILI UBITI NA TURJAKU
4. MAJA 1945

AKTIVISTI OSVOBODILNE FRONTE O NEKATERIH
ŠE NEPOJASNJENIH DOGODKIH

SEZNAM TURJAŠKIH ŽRTEV

V usodnem policijskem zaporu

...

Danica Javornik-Marion

Konec januarja, v začetku februarja je minilo štirideset let od tistih dni, kar je izmučena, toda nikdar pokorjena Ljubljana doživela enega najhujših udarcev kvistinske politične policije, ki je vdrla v organizacijo Osvobodilne fronte in raztrgala njeno s trdom stekano mrežo. Spomin na tiste dni je v tedanjih ljubljanskih aktivistih še vedno boleč, poln psihičnih travm. Vsi, ki smo doživeli in preživeli divjanje in zadnji onemogel bes na poraz obsojenih izdajalcev, se s spoštovanjem spominjamo naših tovarišic in tovarišev, ki so padli na pragu svobode, ubiti na Turjaku.

Spomin se vrača v jesenski čas leta 1944, ko je naša vojska že osvobodila Beograd in so zmagovite armade na vzhodu in zahodu potiskale ostanke nemške vojske proti Nemčiji ter jo razoroževale. Toda bilo je še veliko žarišč močnega odpora in onemoglega besa nemških zavojevalcev in njihovih pomagačev. Prav gotovo je bilo tako žarišče tudi Ljubljana in njena neposredna okolica. Okupator in domači izdajalci so stopnjevali nasilje nad ljudmi iz dneva v dan. Vendar je Osvobodilna fronta živela, delovala in nenehno navdihovala z vizijo prihajajoče svobode. Prav iz tega časa je znana »lirska akcija«, na katero so se Ljubljančani odzvali.

Aktivisti smo imeli težavno delo in odgovornost. Zaradi več vdorov v organizacijo smo morali že biti v globoki ilegali. Delo smo lahko opravljali le v večernih urah, gibali smo se samo po zakotnih ulicah. Vsak si je poiskal ilegalno bivališče in skrbel, da se ne bi zvedelo zanj. S tem pa je skrbel tudi za varnost ljudi, ki so nam ponudili zavetje pod svojo streho. Najbolj so bila seveda zakonspirirana skrivališča, v katerih so bivali in delali tisti aktivisti, ki so skrbeli za arhive in druge dokumente.

Pa vendar se je zgodilo, da so 27. januarja 1945 policijski agenti vdrli v skrivališče Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte pri Mari Kralj in aretirali okrogno sekretarko Leopoldino Mekina ter vodjo obveščevalne službe Nedo Geržinič. Še isto noč so se zvrstile nove aretacije, zaslišanja in mučenja na sedežu politične policije na Bleiweisovi cesti. Tu so delovali najhujši mučitelji in pretepači, razvpiti Pestotnik, brata Kobija, brata Rant in še mnogi drugi. Z njimi so neposredno sodelovali tako imenovani referenti, ki so po mučenjih zasliševali jetnike in sestavljali zapisnike s hipote-

*Na Bleiweisovi cesti
oziroma Šubičevi ulici 3
in v prisilni delavnici na Povšetovi ulici
oziroma na Poljanskem nasipu 52
v Ljubljani.*

*Policijski zapori so bili še drugod,
vendar je naše gradivo
vezano izključno na
zgoraj omenjene prostore.*

tičnimi povezavami med ljudmi in organizacijsko mrežo. Mučili in pretrepali so ponoči. Udarci, električni šoki in druga mučilna sredstva naj bi razvezala jezike. Pri tem so mnogi izmed mučiteljev sadistično uživali, se nacejali z alkoholom in navijali kričečo radijsko glasbo. Podnevi smo bili jetniki zaprti v premajhnih celicah brez zračenja in vode. V mučilnicah nas je mnogokrat reševala nezavest, iz katere smo se prebujale v tolažečih rokah svojih sotrpink.

Po večkratnem mučenju na policiji so zapornike ponoči premeščali v prisilno delavnico na Poljanskem nasipu ob Ljubljani, kjer so čakali na nadaljnjo usodo.

Ko sem se rešila policijskih zaporov, sem pričakovala, da bo trpljenja in mučenja konec. Zato sem se po nasvetu znank javila v ambulanto, kjer mi je dr. Vrtačnik poskušal olajšati bolečine z obkladki. Toda že po nekaj urah »zdravljenja« je pridrvel v bolniško sobo agent Pestotnik in me surovo odvedel v kletne prostore, kjer je bila na obeh straneh podzemskega hodnika vrsta samic, na sredi pa so bili mučilni prostori. Tu so bili zaprti tudi drugi zaporniki, med njimi Neda Geržinič in Leopoldina Mekina. Takoj so mi odvzeli plašč in vse, kar sem imela s seboj, in me porinili v samico. Noč za nočjo sem poslušala krike izmučenih, ponižanih, toda neuklonljivih ljudi, dokler tudi sama nisem prišla na vrsto. Vedno znova so me vračali v samico, ker z referentom nisva mogla napisati zapisnika. Dolgotrajnih mučenj so me reševale omedlevice. Bila sem na koncu svojih moči. Telesne muke so spremljale duševne stiske, saj me je nenehno glodala skrb za ljudi, s katerimi sem sodelovala. Želela sem jih obvarovati pred aretacijo. Nenehno sem se tudi ubadala z vprašanjem, kje so meje moje telesne in duševne vzdržljivosti. In mojih tovarišic.

Ko so me po štirih tednih premestili iz samice v skupne prostore, sem z žalostjo

ugotovila, da so bile mnoge moje sodelavke zaprte, ne da bi jaz vedela za to. Bile so pod močnim vtisom tragične smrti policijskega svetnika in skrivnega sodelavca Osvobodilne fronte dr. Vladimirja Kanteta. Toda človeška narava je neuničljiva in neizčrpna. Kljub travmatičnim doživetjem in nenehnemu terorju je razpoloženje med zapornicami postajalo vedno bolj optimistično. Zunanaj se je poslavljala zima, prihajala je pomlad, z njo pa se je bližala tudi naša svoboda. Transporti jetnikov v uničevalna taborišča v Nemčiji, s katerimi so nam grozili med zaslišanji, so bili zaradi vojaških operacij onemogočeni. Zato je vodstvo zapora začelo pošiljati zapornike na prisilno delo v Žlebič¹ pri Ribnici. Pri drugem transportu 1. marca zvečer smo odhajajoč v slovo spontano zapele: »Svoboda, svoboda kmalu bo tu.« Ves besen je pridrvel gestapovski komandant Valter Simon (Zver) s svojim pomočnikom Jožetom Hlebcem in nas odgnal na dvorišče, kjer smo morale v mrzli noči dolgo stati pred grozečimi strojnicami. Ker so zagrozili, da bodo pobudnico petja na mestu ustrelili, se nas je javilo deset prostovoljk, vedoč, da s tem rešujemo življenje eni izmed nas. Odgnali so nas v kletne samice, nas zmerjali in poniževali. Po treh dneh so nas premestili v skupne zapore.

Sredi aprila so nas osem žensk in več moških spet odpeljali v kletne samice – bunkerje. Medtem so bili namreč zazidali vsa okna, v celicah pa je dan in noč gorela luč. Noč za nočjo so nas budili iz spanja in nas tako psihično mučili in izčrpavali. Kadar so se vrnili s pohodov, so podivjano prihrumeli k nam, kričali, nas zasramovali in vsevprek streljali. Malo pred nami so pripeljali sem dr. Vita Kraigherja, ki so ga nato več noči zapored mučili in poniževali. Iz nemškega taborišča so pripeljali dr. Francesca Mesesneta. Neki zapornik je menda med mučenjem povedal njegovo ime, misleč, da

¹ Devetnajstega marca sem bila določena za transport v Žlebič pri Sodražici, ker drugam ni bilo več mogoče, kajti zadnji transporti, ki so bili poslani v Nemčijo, so se vrnili nazaj...

V Žlebiču so bile zasilno postavljene lesene barake z dvojnimi pogradi. V eni sobi nas je bilo okrog 16–20, sobni starešina je bila dr. Marija Perpar, izmed drugih se spominjam še Zinke Veretig, prof. Fedje Šturm, Mire Puc, prof. Milene Bežan, prof. Smilje Sugjič.

Vsega je bilo okrog 10 barak, stale so pred železniško progo. Vsako jutro so nas prišli obiskat nemški vojaki in nas v skupinah odpeljali na delo. Skupino, v kateri sem bila jaz, je vodil star vojak, ki nas ni prav nič priganjal. Najprej nas je odpeljal v neko kmečko hišo, kjer smo se grele ob peči, dokler niso prišli moški, ki so jih pod prisilo pozvali k delu, niso pa bili zaporniki. V gozdu smo kopali bunker, ki ni bil nikoli narejen... (Iz življenjepisa Mihelce Hojkar, rojene Klemenčič. Gradivo za zbornik Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, 27. januarja 1953, fasc. I, mapa 3, IZDG.)

ga v taborišču ne bodo iskali. Zvedeli smo tudi za smrt Andreja Grasselija, ki so ga do smrti izmučili v policijskih zaporih, nato pa objavili, da je bil ubit na begu.

Ker je bilo premalo prostorov, so nas osem zgnelji v eno celico, tako da na skupnem ležišču ni bilo dovolj prostora za vse. Kljub neznosni lakoti in žeji smo ohranjale človeško dostojanstvo. Med nami so se spletle iskrene prijateljske in tovariške vezi, saj nas je družilo trdno upanje v našo prihodnost. Med nami je bila tudi Marica Malahovsky, Rupnikova tajnica in tajna sodelavka osvobodilne organizacije. Bila je polna optimizma in načrtov za svoje prihodnje življenje. Tudi Angelca Dolhar je bila članica tega našega kolektiva.

Prav ta človeška združba nas je krepila in nam dajala moči, da smo laže prenašale negotovost, ki je preplavljala tisti čas. Slišale smo, da odhajajo transporti zapornikov iz skupnih zaporov. Nam pa so grozili, da nas bodo vzeli za talce, ko se bodo partizani približali mestu.

Za »proslavo« 1. maja so si naši mučitelji izmislili še en satanski načrt. Odprli so vse celice in zahtevali od nas, da drug drugega pretepamo. Ker smo se temu uprli, so delo opravili sami. Posebno so mučili dr. Vita Kraigherja, ki so ga topli po golih podplatih.

Tretjega maja zjutraj je eden izmed pretepačev prinesel v celico razglas kvislinške vlade enodnevnice, ki sem ga morala glasno prebrati, medtem ko so morale druge jetnice stoje poslušati njegovo vsebino. Še istega dne smo zavohale dim. Sklepale smo, da uničujejo dokumente. Torej se pripravljajo na beg. Res so začeli zapuščati prostore. Še prej pa so nas oropali vseh dragocenosti, ki smo jih imele pri sebi.

Naši stražarji so odšli. Ostale smo same, zaprte, ne vedoči, kdo nas bo spustil na prostost. Proti večeru je prišla po nas skupina prometnih policajev. Odpeljali so nas v skupne prostore, ki so bili že izpraznjeni. Naslednje jutro so nas začeli odpuščati. Odhajale smo, utrujene, izmučene, a vendar polne optimizma. Pred nami sta bila svoboda in novo življenje.

16. februarja 1985

* * *

z našimi vrinjenci v raznih okupatorskih in domobranskih formacijah. Januarja sem bila na cesti aretirana s kupom obveščevalnega gradiva. Aretiral me je črnoroček Jože Pernišek. Imela sem srečo, da sem se vsega gradiva znebila na stranišču policije. Tako pri meni niso našli ničesar in tudi nobene povezave niso odkrili, zato so me po štirih mesecih izpustili iz zapora. Po kratki prekinitvi sem se spet vključila v delo. Delala sem pri tako imenovani komisiji za ugotavljanje zločinov. Zbirali smo podatke o vseh zločinih, ki so jih okupatorji in izdajalci izvrševali nad slovenskim narodom.

Potem so me 4. februarja 1945 spet aretirali. Na lastni koži sem občutila teror v tistih zadnjih zaporih na ljubljanski, tako imenovani politični policiji. Prijeli so me takoj po policijski uri in me odpeljali na policijo. Čez noč so me zaprli v posebno sobo. A miru ni bilo. Večkrat so pridivljali v sobo in me zasuli z vprašanji. Odgovora seveda niso dobili. Ironično so se mi smejali, češ, kako neumna sem, če mislim, da jih bom spet prevarala. Rekli so mi, da tako ali tako vedo vse o mojem delu in da je najbolje, da jim kar sama povem vse. Tega seveda nisem storila. Nato so me zaprli v majhen prostor, stranišče, v katerem je že bilo pet drugih zapornic.

Na prvo zaslišanje so me odpeljali čez nekaj dni pozno po polnoči. Pred vrati celice so mi zavezali oči, me nekajkrat zavrteli in porivali v razne smeri, tako da se nisem mogla orientirati, v kateri prostor me peljejo. Končno sem prišla v prostor, kjer je smrdelo po alkoholu. Tudi po glasovih sem spoznala, da so člani politične policije pijani. Prve udarce sem dobila, ker sem po nesreči polila steklenico z alkoholom, ki je stala na mizi. Porinili so me – še vedno z zavezanimi očmi – k mizi, in alkohol se jim je polil po plaščih. Čutila sem, da mi med kričanjem zavezujejo noge. Rekli so: »Pa začnimo s članom komunistične komisije za ugotavljanje zločinov.« Naenkrat so mi noge potegnili navzgor, tako da sem visela z glavo navzdol. Močni udarci so padali povsod. Slišala sem samo še poziv, naj priznam, da sem članica partije. Potem se ne spomnim nič več. S hudimi bolečinami sem se ovedela šele v celici na mrzlih betonskih tleh.

Spominjam se, da so me enkrat pretepli zato, ker niso mogli sestaviti zapisnika o mojem delu. Večkrat so mi zatrjevali, da nam bodo vsem napisali take zapisnike, na-

vajam dobesedno, »da vas bodo pobili vaši, če vas mi ne bomo imeli več časa uničiti vseh«.

Iz policijskih prostorov na Bleiweisovi cesti so nas po končanih zaslišanjih prepekljali v prepolne prostore v prisilno delavnico ob Ljubljani. Zaprtih nas je bilo toliko, da niso več vedeli kam bi z nami. Transportov v Nemčijo ni bilo več nekako od sredine januarja 1945. Potem smo zvedele, da nameravajo nekaj tovarišic odpeljati v razne kraje po Sloveniji. Tega smo se razveselile, saj smo mislile, da se bomo rešile. Zato smo vesele začele peti partizansko pesem. Pridivil je gestapovski poveljnik Valter Simon (Zver), nas odbral okrog sto in nas odpeljal na dvorišče, kjer smo stale na pol oblečene vso mrzlo marčno noč. Stiskale smo se, da bi se ogrele. Okrog nas so bile strojnice.

Konec marca so začeli nekatere iz rednih zaporov seliti v posebne. Mislim, da okrog trideset do štirideset. Počasi, vsak dan po nekaj, so nas odpeljali v celice, v katerih so bila kletna okna sveže zazidana. Pustili so le majhno lino, skozi katero nisi mogel vtakniti niti glave. Tu se je znova začelo sistematično psihično in fizično mučenje. Ponoči nam je svetila močna luč, in ko so agenti na hodniku zažvižgali, smo se morale v hipu postaviti mirno. Spominjam se, da Danica Javornik-Marion enkrat ni mogla pravočasno vstati. Za kazen je morala tehati po hodniku mimo agentov. Vsakič, ko je šla mimo njih, je bila tepena. Za 1. maj so zahtevali, da praznujemo naš praznik s tepežem. In so nas topli. Imela sem rdeče copate in sem bila pretepena samo zato, ker sem jih po njihovem nosila, da bi iz njih delala zvezde. Agent se sploh ni zavedal, kaj mi je s tem povedal. Tretjega maja, ko je bila oklicana združena Slovenija – kvislinška vlada, so nam spet rekli, če se ne boste same preteple, vas bomo mi. Me pa smo se objele in začeli so nas pretepati. Vsako posebej so položili čez stol in jo topli. Skoraj vse, ki smo preživele, smo prišle na svobodo s črnimi hrbti in nogami. Najhuje je bilo v noči od 3. na 4. maj. Po celicah se je razlegel poziv: »Pripravite se, gremo!« Čez čas so prišli s seznamom. Tisti, ki so jih odpeljali, se niso več vrnili. Pobili so jih na Turjaku. Četrtega maja popoldne so zahtevali od nas, da poribamo in počistimo bunkerje. Z Alenko Benko-Perovšek sva pomivali celico, kjer so zverinsko mučili Vita Kraigherja. Kmalu

nato so prišli prometni policaji in zahtevali, da nas politična policija pošlje v redne zapore. Tam so nam povedali, da smo poslej brez skrbi, da pa moramo še počakati v zaporu, da nas ne bi kje na cesti umorili člani politične policije, ki so nas vse dobro poznali.

Mislim, da bi morali vsi tovariši in tovarišice, ki so na pragu svobode v Ljubljani preživljali grozote tega terorja, napisati svoje spomine – v spomin in opomin poznejšim generacijam slovenskega naroda.

OPOMBA
Iz radijske oddaje Še pomnite, tovariši, maja 1975. Besedilo je jezikovno popravljeno.

* * *

Milena Babič-Weis

Ne pišem zgolj zato, da bi obnavljala dogodke. Kar je bilo, je minilo. Pišem zaradi naših potomcev, da bodo pred njimi zaživele naša etika, naša čustva, naše stiske in naše zmage. Da jim približam dogodke, ki so nas dvignili v upor v najtežjih trenutkih našega naroda. Da bodo vedeli, da so ti starši, in stari starši, zdaj tako vsakdanji, nekdanji bili heroji in da so preživeli nerazumljivo nasilje in se človeško kalili v njem. Pišem zaradi nekdanjega tovarštva z ljudmi, s katerimi smo živeli.

Ko je izbruhnila vojna, sem bila mlado dekle. Veliko sem brala in razmišljala. Ves čas vojne nismo mogli iz ograjene Ljubljane. Ni bilo oblek, me pa smo bile mlade, in hrane le toliko, da je bilo za preživetje. Pa še od tega smo si odtrgovali in pošiljali za Slovensko narodno pomoč. Ni bilo zabav. A nam zaradi tega ni bilo hudo. Tudi komolčarstva ni bilo. Vse nam je bilo nekako lažje. Pridružili smo se veliki stvari. Tako smo gledali na to. In prepričana sem bila, da sem pomemben člen v verigi.

Izdana sem bila kot okrožna intendantka Slovenske narodne pomoči. Aretirali so me novembra 1944. Agent me je mesec dni čakal v zasedi, in ko me je končno zagledal na cesti, me je spremljal do domače hiše. Najprej sem pomislila na Ano Šušteršič-Angelco, ki bi bila tisti dan morala priti k meni na dom. Na poti na policijo sem mu na Celovski cesti ušla, a me je ujel in krepko oklofotal. Kričala sem na ves glas. Upala sem, da nama bo Angelca pravočasno prišla naproti in me slišala. Na zmenek je prišla pol ure prepozno in dobesedno padla v na-

ročje agentov, ki so medtem zasedli naše stanovanje.

Že na stopnišču policije se je začelo strahotno pretepanje, da sem se kar privrtela v prvo nadstropje. Toda hušji kot so bili udarci, bolj je v meni rasel upor. Tepli so me s pendreki, z vso močjo, in zraven rjovel kot pošasti. Pa sami orjaški mladci. To je bil svet, ki ga doslej nisem poznala. Tu so odpovedali vsi človeški zakoni, tu si nehal biti človek. Potem so me odvlekli v celico. Tam sem srečala dve mili tovarišici, Marijo Babič in Ksenijo Bačič. Dve topli človeški srci, ki sta mi pomagali. Kajti človek trpi lažje, če čuti, da ni sam, da ljudje okrog njega spuštujejo njegovo trpljenje. Marija je takoj, ko so me prilekli, prišla k meni, me milovala in mi toplo prigovarjala. Milena, zdrži, ne povej imena, verjemi mi, nič ni hujšega, kot če boš izdala svoje ljudi in se boš potem kesala. Zdrži. Dajala mi je priboljške, ki jih je nosila mama. In Ksenija, tudi ona je bila tako prijazna z menoj. Ko so jo odgnali v taborišče, mi je pustila čudovite tople volnene nogavice, ki so me grele v ledeni, mokri temnici, kjer sem preživela dolgega pol leta. Ni mislila nase, ko so jo odpeljali. Po vojni je od prestanega gorja zblaznela.

In Ana Šušteršič-Angelca... Ko me je v zaporu zagledala, je zajokala: »Kaj so naredili s teboj, tudi zaradi mene! Zdaj pa nikomur ne zaupaj, vsi so gestapo.« Od prestane groze si psihično nikoli več ni povsem opomogla.

Potem so se vrstila zaslišanja, noč za nočjo. Klofute so letele od vseh strani, s pendreki so me pretepali po vsem telesu, me obešali za roke in mi pohabili roko, me obešali za lase in mi jih izpulili velik šop. S palico so me topli po podplatih, da so mi ohromele noge. Noč za nočjo se je groza zaje-dala v telo, ko se je začul topot korakov in se je v ključavnici počasi obračal ključ; tedaj sem že otrpnila, do drobovja. Potem sem zaslišala ime – in odvlekli so me.

Med zaslišanjem so mi grozili, da me bodo ubili kot Strelo. Postavili so jo golo v Ljubljano, jo pobili in odnesla jo je voda. Spominjam se, vsak dan sva se s Strelo dobivali za Ljubljano. Prinašala sem ji sporočila kulturnikov. Ta pogumna proletarka, okrožna kurirka, ki si je raje izbrala smrt kot izdajo tovarišev, je pokazala najvišje človeško dostojanstvo. A o njej, žal, doslej ni bilo napisano nič.

Med zasliševanjem me niso vpraševali po mojem kurirskem delu. Zahtevali so samo, da priznam svoje delovanje v zadnjem obdobju, to je leta 1944.

Bila sem kurirka kulturnikov in njihovega partijskega biroja. Hodila sem k njim na domove in nosila njihova obvestila na javke. To so bili: Ignac Koprivec, Filip Kumbatovič, dr. Lojze Kraigher, France Mihelič, Vito Globočnik, Čoro Škodlar, dr. Ivan Čelesnik, Niko Beržej itd. Na domu Blaža Arničja smo se večkrat sestajali, pri profesorju Francu Šturmu smo imeli redne sestanke s Karlom Ruplom in Frančkom Drenovcem. Nato sem bila kurirka okrožnega odbora Osvobodilne fronte, v katerem so bile Hela Skulj, Marica Dekleva in Lora Kernc. Kmalu potem, ko so zaprli Loro, mi je Sernečeva prinesla sporočilo, naj se vsi skrijemo, češ da vse vedo. Konec leta 1944 sem delala za Slovensko narodno pomoč in kot sekretarka kolodvorskega kvarta. Takrat, ko je že toliko ljudi odšlo v partizane ali pa so jih zaprli, sem spoznala, da je naš odpor res neuničljiv. Prihajali so novi ljudje, stari, ženske in mladina. Sploh ni bilo občutiti, da smo razredčeni. Pri tem delu sem srečala izredne, preproste, razgledane in pogumne ljudi: Franca Prašnikarja, Brezarjevo, Ano Osvald.

Potem pa sem se sama samcata znašla v svetu groze in nasilja. Med tistimi črnimi silami, nemočna, toda z upornostjo in človeškim dostojanstvom, ki si ga nisem pustila poteptati. Nisem se mogla braniti fizično, nisem mogla govoriti. Nikjer ni bilo nikogar, ki bi mi bil v oporo. Sama samcata med blazneži. Človek med zvermi, ki se zaletava, da ga požoro.

In vendar sem se takoj odločila, da raje umrem, kot da bi izdala tovariše. V duši iskra, ljubezen do ljudi, pripadnost njim, ki so boljši, to je bilo moje bogastvo. Toda duševno bogastvo mi nasproti živalski ponorelosti ni moglo dati moči, da bi jo fizično prenesla. Bilo je vprašanje – kako? V takih razmerah dobijo majhne stvari odločilen pomen. V celico mi je uspelo pretihotapiti britvico. Vsak večer sem jo potipala in vsak večer sem se odločila, da živim še do prihodnjega dne. Če jutri ne bom mogla več prenesti, si prerežem ponoči žile. Ta majhna stvarca mi je dajala moč, dala mi je občutek, da lahko sama odločam o svojem življenju. Kajti telo se je upiralo, ni bilo kos mukam. Vsako noč je v meni vse drhtelo,

še malo, še malo, pa bo konec te noči, sem si prigovarjala.

Ker so me pretepali zaman, so me iz policijskih zaporov premestili v samico. Novembra so samice na hitro zgradili v kleti prisilne delavnice. Prvo so me odvedli tja, zadnja sem tudi odšla, 6. maja 1945. Po stenah je tekla voda, nabiral se je srež, vsa obleka na meni, tudi perilo, je bila vlažna, prav tako lasje. Okna se niso odpirala. Prednje so postavili lesene ograde in jih zazidali. V temnici z zazidanim oknom sem prebivala dvakrat po deset dni brez hrane in vode. Ko so mi dali po gladovanju prvič hrano, sladko repo, ki je nikdar v življenju nisem jedla, so me skozi lino opazovali. Čeprav bi jo najraje goltala, tako čudovita je bila, sem jo jedla počasi in dostojanstveno, da se ne bi naslajali nad mojim trpljenjem. Vendar pa slast pri jedi še malo ni bila enaka slasti in užitku, ko sem po dolgem času zadihala svež zrak, ga zajela s polnimi usti in pljuči, zagledala na jasnem nebu zvezde in začutila, da sem spet na svetu, na zemlji. To je bilo tistikrat, ko so me iz samice peljali v jetniško bolniško sobo čez dvorišče prisilne delavnice. Tedaj sem živo začutila, kaj so stari Atenci prepovedali na smrt obsojenemu, ko so mu naznanili: Prepovedujemo ti uporabo zraka in vode.

Ko so me stradali in ni bilo zaslišanj, pravzaprav ni bilo hudo. Bila sem sama v temnici in sem čutila, kako mi oteka življenje. To me je navdajalo s srečo, da se bližam smrti in da ne bom več doživljala strahot.

Potem pa sem doživela dan, ko so nasilje zamenjali s prijazno besedo. Dvakrat mi je agent rekel: »Ne vem, kaj je to, toda ti si vsak dan lepša.« To je bil zame največji poklon, ki sem ga mogla dobiti. Nisem bila zlomljena, ampak zmagovalka.

Za božič so mi dali v celico za nekaj dni pogumno aktivistko Ferjančičevo-Čičko, ki je bila kurirka ilegalne organizacije na železnici. Veselili sva se skupaj. Slišali sva, da so agenti hrupno odšli praznovat in domnevali, da je ostal samo stalni čuvaj. Pa sva zapeli. Tisto popoldne so v podzemlju samic z našo pesmijo oživeli zidovi. Iz vseh celic je bilo slišati tih pripev.

Moja največja želja je bila, da bi šla v taborišče, da bi spet dihal zrak, da bi prišla iz kletke brez oken. Vendar je transport za transportom odšel brez mene. V zaporih so z najhujšim nasiljem hoteli človeku takoj

zlomiti voljo in odpor, ga spremeniti v nevarnega nasprotnika. Redki, med sto tisoči eden, se temu nasilju ne uklonijo, piše Oriana Fallacci . . .

Poskušali so z nasiljem, osamitvijo, strdanjem, prijazno besedo in lažnivimi ponudbami. Še na koncu, ko so me v aprilu zadnjič poklicali na zaslišanje, so rjaveli: »Nisi nam pomagala niti z eno samo besedo. Ubili te bomo! Ti nisi poznala nikogar, tebe pa poznajo vsi, ki smo jih pripeljali sem!«

Nede Geržinič nisem poznala osebno, slišala pa sem, kako so jo mučili. Medtem ko so nas v aprilu sedem nagnetli v samico, ker je v podzemlju zmanjkalo prostora, je ona ves čas ostala strogo izolirana. Nekoč je na hodniku na poti k umivanju slučajno srečala eno od svojih sojetnic in ji potožila, da je hudo utrjena, ker mora ves dan delati, včasih pozno v noč – prati in likati paznikom obleke, pospravljati. Takoj mi je bilo jasno: človek, ki so ga spustili tako blizu, ne bo videl belega dne. Tedaj je v podzemlju namreč veljalo pravilo, da so jetniki, ki so jih peljali na zaslišanje, zavezali oči, da ne bi videli agentov. Meni jih niso nikdar in jasno so mi povedali, zakaj ne.

Oče in mama sta vsak dan hodila spravevat zame v zapor. Vendar za to nisem vedela, saj mi niso dovolili prejemati nobene pošte ne paketov. Tako so jima svetovali policaji, ki so prek zancev sporočili, da me nameravajo ubiti. Po moji aretaciji so agentje štirinajst noči zapored preiskovali naše stanovanje. Očeta in mamó so celo zaprli za eno noč. Dobro sta se držala. Preskušala sta vse poti, kako bi mi pomagala. Oče je imel dragocene zbirke znamk in je žrtvoval vse, da bi me rešil. V zaporu mi je bilo žal samo njiju dveh, saj bi, če bi se mi kaj zgodilo, ostala sama. Neskončna nežnost me je preplavila, kadar sem mislila nanjo. Drugače sem izključila vsa čustva. Samo volja, da preživim, je bila v meni, čeprav v resnici nisem verjela, da je to še mogoče po vsem, kar se je zgodilo z menoj.

Ker sem bila v samici ves čas brez svežega perila, so mi enkrat dovolili, da sem oprala perilo. Odprli so vrata celice in me spustili na stranišče, kjer so bile pipe z vodo. Tam so me pustili samo. Izkoristila sem priložnost in stekla po dolgem hodniku od celice do celice. Skozi lino v vratih sem klicala tovariše. Strmeli so, odkod sem se vzela, in se razveselile človeške besede. Neka-

tere sem prosila, da gredo po osvoboditvi k mojim in jim izročijo moje pozdrave.

Aprila 1945 so nas poklicali iz skupnih zaporov in nas sedem nagnetli v celico v podzemlju. Bivanje v samici, namenjeni enemu, je bilo pravo mučenje. Primanjkovalo nam je kisika. Ker je neko temno viharo noč skozi okno take celice pobegnil dr. Hugo Skala, tako je povedal po osvoboditvi, so okna zabili z lesenimi deskami. Tako nista prišla v celico niti zrak niti svetloba.

Kakšno je bilo vzdušje v celici? Sojetnic, s katerimi sem se znašla v celici, prej nisem poznala. V skupnih zaporih sem slišala o njihovem mučenju. Nikdar nismo govorile o svojem delu. To je bilo tedaj v zaporih nekako nenapisano pravilo. Veliko pa smo se pogovarjale o knjigah. Alenka Benko, ki mi je postala najbližja, je stalno recitirala Prešerna. Znala je skoraj vsega na pamet. Takrat šele sem zares občutila njegovo pesem, porojeno v največji človeški bridkosti. V najtežjih trenutkih postane pesem človeku najbližji prijatelj. Danica Javornik je vsako jutro vztrajno telovadila. Anica Sotler je včasih zvečer, ko je zapel kos nad oknom celice, tiho zajokala. Zakopala je glavo v ruto in se tiho opravičila: »Ne glejte me, ne morem drugače!« Marica Malahovsky nam je čez dan neutrudno pripovedovala o nedeljskih izletih s fantom – z motorjem sta prepotovala vso Slovenijo – in o čarobnih jedeh. O, kako smo si zaželele še enkrat jesti palačinke! Zvečer pa je Marica z ušesom na vratih prisluškovala pogovorom agentov v pisarni na drugi strani hodnika. Pri tem je bledela in nam sporočala naprej: uklenili jih bodo v verige po dva in dva... Uboga je vnaprej preživljala svojo smrt.

V okolju, ki je zbujalo nečloveško grozo, ob neprestanem mučenju, perverznosti in šikanah agentov, smo vsemu navkljub globoko v sebi hotele ostati ljudje.

Pravijo, da je biti hraber pred gestapom nekaj drugega kot biti hraber s puško v roki. Veliko težje je, saj zahteva tak pogum izredno telesno in duševno moč, pa še visoko moralo. Primeri hrabrega zadržanja pred gestapom so bili redki in izjemni. In za hrabro zadržanje v skupni celici prisilne delavnice v Ljubljani aprila 1945 zaslužijo priznanje vse. Ne vem, če bi vsak borec lahko tako pokončno stal pred obličjem smrti, pred svojim krvnikom, in tako stoično prenašal trpljenje, kot smo ga v tisti celici me,

žene, v tistem strašnem obdobju, ko so agenti besneli v zadnjih krčih in znašali nad nami svoj onemogli bes.

Potem so mesec dni spet rjovel, divjali in nas pretepali po hodniku. Piskali so vsako uro, podnevi in ponoči, da smo skakale v pozor. Bile smo brez spanja. Različnim funkcionarjem so nas razkazovali kot zveri v kletki. Nekaj dni pred osvoboditvijo so napravili nekakšno »proslavo« 1. maja. Ukazali so nam, da moramo s pendreki pretepati druga drugo, oni pa so bili publika. Seveda sem udarjala po Ančki, ki je bila moj par, samo navidezno. Udari, udari vendar, je klicala ona – skupaj z njimi. Nisem mogla. In, spet sem jih krepko skupila. Ko je bila oklicana slovenska kvislinška vlada enodnevnica, so polovico tovarišic in tovarišev iz naših celic odpeljali na Turjak, kjer so jih zverinsko iznakazili in pobili. Slišale smo rožljanje verig, ko so tiho odhajali po stopnicah. Z žalostjo in grozo v srcu smo po njihovem odhodu na povelje legle in čakale dne. Naslednji dan je vlada padla, nas pa so spustili domov. Zadnji hip sem ušla smrti.

Prišel je dan osvoboditve. Po strahotni noči, ko so iz naše celice odveli Marico Malahovsky in Angelco Dolhar, je naslednji dan, 3. maja, med agenti zavladala zmeda. Brezglavo so tekali sem in tja. Pridrveli so v celico in brskali po naši prtljagi. Tovarišice so pometale svoje ure v neko luknjo v steni, raje proč, kot da bi jim jih vzeli. Zvečer so agenti izginili, po nas pa so prišli policaji z Dolfusom² na čelu in nas odpeljali v skupne zapore. Šestega maja so nas izpustili domov in nam naročili, naj hodimo hitro in po stranskih ulicah, da nas ne zajame kak agent.

Z Alenko Benko sva tako hiteli po stranskih ulicah iz zapora domov. Umazani in razcapani, da so naju ljudje zmerjali, misleč, da sva begunki. V čudoviti sreči sva vdihavali vonj cvetočega drevja po vrtovih in uživali življenje.

Bil je večer, ko sem se končno vrnila domov. Sosed Bergant mi je rekel, naj prespim pri njih, češ da v Ljubljani še ni varno. Ubogala sem ga. Nepretrgano sem spala tri dni in tri noči – do prihoda partizanov. Pri nas doma pa je tisto noč zvonil agent, a mu niso odprli. Veliko je bilo ljudi, ki so nas reševali. Ne vem, ali smo jim dovolj poplačali njihovo skrb in ljubezen v tistem divjem, nealhkem, brezdušnem tempu življenje, ki nas je zajel po vojni. Saj so celo stiki med

nami, ki smo bile v celici najtesneje povezane, zamrla.

Pisanje teh spominov me je vrnilo v tiste strahotne čase. Začutila sem praznoto duševnosti po zaslišanjih, telesno onemoglost in izčrpanost, telesni in duševni mraz, tisto fizično in duševno muko, ki je še vedno ne morem in ne znam prav opisati.

28. aprila 1981

OPOMBA

Spomini so bili dopolnjeni 21. marca 1985.

* * *

Marija Kobal

Dolga leta sem omahovala, ali naj opišem mučenje, ki sem ga prestala med vojno. Najbrž se še ne bi odločila, če ne bi v Dnevniku izšla fotografija Nestla Žganka, ki je bil prijatelj mojega moža in eden izmed prvih, ki so bili za našo stvar. Tistega Nestla, ki nam je znal tako lepo opisovati svobodo. S trpljenjem postlano in krvjo prepojeno.

Ko je izbruhnila vojna, me je mož opozoril na hude čase, ki nas čakajo. Po razpadu stare Jugoslavije se je peš vrnil domov. Potem se je začelo delo za novo življenje. Bil je izučen puškar. Na Vodnikovi 13, kjer sva stanovala, je nad opečnatim obodom v jedilni shrambi naredil skrivališče. Ponoči je čistil in popravljajl orožje. Na koncu Jernejeve ulice pri Golobu pa so pod zemljo naredili skladišče sanitetnega in tiskarskega materiala. Večkrat je omenjal Nestla Žganka, Franca Obrana, Tončka Žerjala in druge. Če je bilo nujno, je gostil v našem skrivališču kakega igralca, dokler ni odšel v hribe.

Bil je izdan. Za našo stvar je bila to velika škoda. V začetku oktobra 1942 je zne-

nada vstopilo v hišo šest fašistov. Mož se je še utegnil skriti v skrivališče, kjer ga niso našli, toda naslednji dan so ga ujeli in odpeljali v belgijsko kasarno. Po nekom mi je poslal sporočilo, da jih bodo odpeljali v Italijo. Naslednji dan sem mu odnesla vse, kar bi v zaporu in internaciji potreboval, toda izročiti mi nisem več mogla. Med vrati sem srečala znanko, ki mi je povedala, da so ubili bana Natlačena. »Zdaj bodo pa spet šli talci,« je rekla. Jaz sem ji odgovorila: »Samo da je odločeno, da gre v Italijo.«

Trinajstega oktobra ob pol osmih zvečer so sosedje že vedeli, da so padli talci, Mirko Štepic in drugi. Toda meni ni nihče hotel povedati nič. Naslednje jutro sem prosila Černetovo, da bi šli skupaj pogledat, kateri talci so padli. Branila se je. Potem sva le odšli na Žale. Tam sva srečali Turkovo, oblečeno v črno. »Kaj so vašega moža?« sem vprašala. Ona pa mi je odgovorila: »Kaj naju je doletelo!« Kot iz uma sem stekla na upravo in vprašala, ali je moj mož med talci. Vprašali so me, če sem njegova žena. Ko sem pritrdila, so pogledali v seznam in potrdili: »Da, Jože Prosen, rojen leta 1906.« Samo tega se spomnim, da sem se prišla za izrez pri obleki, potem pa me je zagrnila tema. Zbudila sem se v bolnišnici.

V skrivališču je ostalo nekaj pušk, revolverjev in nožev. Ko sem si po moveži smrti duševno malo opomogla, sem dobila zvezo z delavnico Frica Hribernika v Jernejevi ulici. Tja sem odnesla material, v dimni cevi puško, revolverje in nože v cekarju. Na vrh sem naložila kumare. Znoj mi je tekkel po čelu, ko sem šla mimo stare cerkve, kjer je stala straža. Toda tak je bil ukaz, in treba ga je bilo izpolniti.

Kmalu nato so mi pripeljali zelo veliko tiskanega gradiva: brošure, kakih tri tisoč Smrekarjevih karikatur, Titove slike s šajkačo, nekaj arhiva in bel prašek.³ Mene pa

² Vzdevek znanega policaja prometnika, ki je pred vojno usmerjal promet pred pošto.

³ Ko je domobranska policija 22. oktobra 1943 na Dunajski cesti aretirala risarja in grafika dokumentne tehnike Vlasta Kopača, je kurirka centralne tehnike Komunistične partije Slovenije Ema Boruta-Škoporc izpraznila Kopačevo skrivališče na podstrešju pri Furlanovih v Cigaletovi in znosila gradivo v skrivališče k Mariji Prosen na Vodnikovi 13 v Siško. Bile so to predvsem miniaturne ilustrirane pesmarice revolucionarnih pesmi, zaloga grafičnih map V Kristusovem imenu, zavitki portretov maršala Tita, ki jih je Kopač malo pred aretacijo narisal s tušem na prozoren risalni papir, na ozalitni papir pa skopiral Tine Kmet v kopirnici na dvorišču železniške uprave v Ljubljani. V tem gradivu je bila tudi Kopačeva ilegalna korespondenca. Smrekarjevih karikatur ni bilo vmes. Skrivališča na Vodnikovi 13 zaradi domiselnega vhoda okupatorska in domobranska policija kljub večkratnim preiskavam, dviganju podnic in razkopavanju zidov nista odkrili. Zato je vse gradivo v skrivališču dočakalo osvoboditev Ljubljane. Devétega maja je intendant 7. korpusa Roman Golob z Marijo Prosen skrivališče

so poslali na dopust. Vedela sem, da bo dolg. Jela, ki je bila vitka in se je lahko splazila v skrivališče, je razpečala gradivo naprej. Paket je za Bežigrad odnesla Zora Grgič. Drug velik paket je odnesla pogumna Ema Boruta-Škoporc s Podjunske, lepo, nasmejana dekle. Veliko gradiva je odpeljal neki postrešek, češ, kaj mi pa morejo, saj vozim volno. Bila sem namreč pletilja. Moje ilegalno ime je bilo Mara. Delala sem v trojki.

Potem je prišla kapitulacija Italije. Pa Nemci in domobranci, naša domača »gajžla«. In Mima⁴ iz kisarne na Celovski cesti. Delala je nekje v vrhu za našo stvar, izdajala pa njim. Nekega dne leta 1944 je prvič potrkala pri meni. »Poslana sem, da nekaj pogledam v bunker,« mi je rekla, a gesla ni povedala. Takoj sem vedela, da je to ogabna, zverinska past. Rekla sem ji, da se je zmotila v vratih in da pri nas ni skrivališča. Napotila sem jo k policijskemu komisarju Hauptmanu, ki je stanoval nad mano. Odšla je ko duh. Neki sumljiv moški v drap plašču se je potem ves dan motal okrog hiše in zvečer, ko sva šli z znanko v kino, je sedel za nama. Sledil nama je tudi na poti domov. Imela sem hude slutnje.

V soboto 21. septembra 1944 sem se zjutraj odpravljala k mesarju. Ravno ko sem hotela ven, je stopil neki moški skozi vrata in rekel: »Danes imate sestanek, a ga ne bo. Z mano greste. Aretirani ste. Veliko grehov imate. Če boste povedali vse po pravici, boste kmalu rešeni.« Na obrazu mu je ves čas igral ciničen posmeh. Potem je zahteval, da vzamem s sabo kolo. Med potjo me je poskušal pripraviti do tega, da bi kaj izblebetala. Mislila sem si: moje življenje ni tako pomembno, ampak veriga, katere člen sem ... lahko gre pol Šiške. Tega pa si nikakor nisem želela nakopati na glavo. Samo to sem si želela, da bi lahko vzdržala vse muke, ki so me čakale.

Agent me je odpeljal na policijo. V sobi v drugem nadstropju je sedel za mizo komisar Jenko. Rekel je: »No, tovarišica, zelo ste ga polomili, ko ste delali za one. Če boste vse povedali, vam bodo grehi odpuščeni.« Odgovorila sem mu, da mu nimam kaj povedati in da mi je žal, da ni tu mojega moža, ki so ga ustrelili. On da bi mu že povedal, kar mu gre. Janko je pobledel in ukazal agentu, da me odpeljejo v tako imenovano podmornico⁵, češ, zvečer bo rada govorila.

Agent me je pahnil med ženske. Začutila sem smrad po stenicah, umazaniji in strjeni krvi. Neka ženska si je oblačila četrte hlačke, da bi jo manj bolelo, ko jo bodo tepili. Potem je zazvonil telefon. Jenko je klical paznika. Rekel mu je: »Danes bomo zasliševali samo Prosenovo. Je težka riba, a kaže, da je trmasta, da noče prijeti za trnek.« In paznik mi je njegove besede dobesedno ponovil.

Stisnilo me je v prsih. Tako tesnobo občuti samo, kdor jo je skusil. Ko je prišel agent, sem šla brez besed za njim. Zdelo se mi je, da hodiva dolgo, kot bi hodila na Šmarno goro. Pes, neki semenišnik z Rudnika, je že čakal na svojo žrtev. Jenko mu je ukazal, naj me vržejo na zaboj in pretepajo. »Potem boš že povedala,« je dodal. Med pretepanjem sem imela pesti stisnjene. V tem se mi je zdela skrivnost molka. Nato so me obesili za roke, zvezane za hrbtom. Onesvestila sem se. Ko sem se zavedela, sem ležala na tleh. Jože Hlebec, sicer komandant prisilne delavnice, takrat sem ga videla prvič, je z gojzarjem drsal po meni, kot bi lupil krompir. Jenko je rekel: »Vse smo poskusili ... še nečesa sem se spomnil.« Prinesel je pločevino, naložil nanjo kup papirja, ga zažgal in mi porinil levo roko v plamen. Bolečina je bila neznosna, a odločena sem bila, da ne spregovorim. Mislila sem na tovarišice, na vse, s katerimi sem skupaj delala za našo stvar.

Vrgli so me v celico na cementna tla. Zjutraj so prišli Loh, Hacin in Jenko. Hacin jima je očital, ker so me žgali na tako vidnem mestu. Potem jima je naročil, naj pokličeta zdravnika, kajti živeti moram za drugo zaslišanje, je rekel. Zdravnik je prišel, a mi ni mogel pomagati, ker ni imel s seboj priprav.

Odpeljali so me v prisilno delavnico. Tam mi je zdravnik s pinceto odstranil sežgano meso in mi pobral z zadnje plati ostanke hlačk. Pes je stal ves čas poleg, pripravljen, da me odpelje nazaj na policijo. Zdravnik se mu je odločno postavil po robu: »Tu sem jaz šef, pacientka gre v bolniško sobo.«

Roka se je začela zdraviti šele čez tri mesece. Opekline je še zmeraj vidna, mezinec je skrčen. Priznana mi je invalidnina.

Čez tri mesece so me spet odpeljali na zaslišanje. Tokrat me niso topli. Jenko je rekel, da je zdaj konec tajejstva, ker so našli slike v skrivališču. Bile so družinske slike. Prepričana sem bila, da sem jih pustila v

shrambi, zato sem mu odvrnila: »Če je to bunker, potem ste našli v njem tudi kavo in sladkor.« Potem je ustrelil z lažnim nabojem. Mislila sem, da je streljal zares, in sem se skotalila po tleh. Spet me je prevaril. Nato mi je dal v roko pero in porinil predme papir, rekoč, da je moja smrtna obsodba, ki sta jo podpisala Hacin in Loh. Tudi to je bila prevara.

Poslali so me v Ribnico. Tam sem dočakala partizane 7. korpusa. Spremljala jih je hrastniška godba na pihala. Poslali so me naprej v Ponikve, kjer naj bi počakala na osvoboditev Ljubljane. Zdaj šele sem spet začutila, kako lepo je življenje. Sprehajala sem se po travniku, nabirala petelinčke in šepetala: »Usoda, hvala ti, da lahko nabiram rožice in da me ogreva sončece.«

Devetega maja ob 9. uri zjutraj smo prišpeli v Ljubljano. Ko smo korakali čez Rudnik, je nekdo zavpil: »Poročevalec, Poročevalec!« Za hip sem pozabila, da je svoboda, in prestrašeno trznila. »Ali spiš ali kaj, saj smo vendar v zlati svobodi!« se je nasmejal muzikant Guzej.

Ustavili smo se v šoli v Mostah, kjer so nam postregli s čajem in pecivom. Naslednje jutro sem v spremstvu neke partizanke odšla na Vodnikovo. Skrivališče je bilo nedotaknjeno, vse drugo pa je bilo razdejano. Podnice so dvignili, razbili pohištvo in pokradli, kar je bilo vredno. Intendant 7. korpusa Golob je gradivo iz skrivališča prepeľjal v trgovino Manon. Ljudje so bili posebno navdušeni nad slikami našega Tita.

Ko so sodili specialnemu vodu z Jožetom Hlebcem na čelu, so me sotrpinke iz ječe opozorile, naj povem, kako je hodil po meni. Na vprašanje, ali se tega spominja, je odgovoril: »Kriv sem.«

Na sojenju policajem in paznikom iz prisilne delavnice sem pričala v prid pazniku Cofu, ki ni nikoli skoparil pri hrani. Nekoč mi je dal celo kos kruha več. To je bilo odločilno zanj. Oprostili so ga. Iz prisilne delavnice se spominjam tudi paznika Petra. Kadar je on stražil na hodniku, smo jetnice lahko hodile iz sobe v sobo. Tudi časopis je redno »pozabljal« v hodniku. Neki jetnici je

povedal, da so Mimi likvidirali na Urhu. Naši so jo odpisali. Po vojni me je poiskal in me prosil, da mu dam potrdilo oziroma izjavo o njegovem ravnanju v hodniku zapora. Napisala sem mu jo.

Neki paznik pa je vse nosil na nos Simonu in Hlebcu. Kadar je bil v službi on, nismo smele niti glasno govoriti. Tudi časopisa ni nikoli »pozabil« na hodniku. Devetega maja sem ga nepričakovano srečala. Štorčljala sem v prevelikih čevljih po Kongresnem trgu – doma mi je bilo vse pokradeno – in srečala aktivistko Nado. Nenadoma sem opazila tistega grobega paznika s trakom Osvobodilne fronte na rokavu. V meni je zavrelo. Opozorila sem Nado nanj, a mi je rekla, naj se ga lotim jaz, ker ga poznam. Strgala sem mu trak z rokava in ga oštela, kako si upa nositi to znamenje.

Tisti dan sem srečala tudi Nežko Korče. Bila je zelo zaskrbljena. Seznanili sva se v prisilni delavnici v bolniški sobi. Imela je sestro Zofko, ki je bila zelo lepo dekle in je bila tudi zaprta z nami. Spominjam se, da je pletla pulover z rumenimi in rjavimi črtami in je, če je le mogla, pritekla k sestri v bolniško sobo in ji pokazala, koliko ga je že napletla. Nežka je spraševala po svoji sestri. Nič nisem vedela o njej. V Ljubljano sem prišla z enotami 7. korpusa. Tovariši so mi priskrbeli majhen voz s konjem. Čez nekaj dni je Nežka izvedela, da je Zofka z drugimi tovarišicami odšla iz Ribnice peš proti domu. Spotoma je prisedla na kmečki voz, upajoč, da bo tako prej doma. A je nikoli več ni bilo domov. Vozniki so bili črnorokci. Iskali so jo med žrtvami na Turjaku. Domači so jo spoznali po tistem progastem rumenorjavem puloverju. Njeno truplo je bilo iznakaženo, prsa porezana, bila je zlorabljena. Bridka je bila usoda tega izredno lepega dekleta.

V bolniški sobi v prisilni delavnici je bila tudi petintridesetletna Marija Arko s štirinajstletno hčerko Marico. Pozneje smo bile zaprte tudi v skupni sobi. Obe so hudo pretepali. Celó pred nedolžnim otrokom se niso ustavili. Po vojni sem odšla v Ribnico na njihovo stanovanje. Svojim očem nisem

odprl in vse propagandno gradivo odpeljal v trgovino Manon pred glavno pošto. Tam so pesmarice, ljubljanske grafične mape V Kristusovem imenu, predvsem pa portrete maršala Tita ljudje v hipu razgrabili.

⁴ Leopoldina Mekina-Mimi

⁵ Vzdevek za najtežje celice na politični policiji v Šubičevi ulici.

mogla verjeti. Na hiši je bila plošča z napisom: Marija in Marica Arko, ustreljeni pri Sv. Ani nad Ribnico ...

Ko so na Povšetovi uredili nove celice, so me po drugem zaslišanju vrgli v eno izmed njih. Nekaj dni sem bila brez hrane. Takrat so mučili tudi Jano⁶ iz Trnovskega pristana, staro dvaindvajset ali štiriindvajset let, menda sorodnico Accettovih. Bila je noseča. Neznosno je kričala, ko so jo obešali. Splavila je. Skozi linico sem videla Psa, ki je zavijal otroka v časopisni papir. Umrli je v celici. Izkrvavela je. Do zadnjega je klicala mater in moža.

Kdo bi pozabil! Na sveti večer so pijani pridrli pred celico. Kaj vse so počeli ni mogoče opisati, preveč ostudno je. Še zdaj se vsa tresem, če le pomislim na to.

1. januarja 1982

OPOMBA

Po rokopisni izjavi povzela Stana Gerk.

* * *

Stana Ceraž-Cerič

V tej blaznici smo dočakale 1. maj 1945. Postrojili so nas pred zasliševalno celico, kamor so nas klicali po dva in dva. Ostali so morali medtem poslušati rjojenje pretepenih. Pretepati smo se morali najprej sami med seboj njim v zabavo, nato so nam jih še oni naložili. Tovariša Vita Kraigherja so mučili samega. Toplji so ga z železno palico po dlaneh in podplatih, nato je moral z ranjenimi nogami kot pes tekati po štirih ob splošnem krohotu in vpitju.

V noči od 3. na 4. maj nas je prebudilo rjojenje agentov, rožljanje z verigami in loputanje z vrati. To noč so izpraznili polovico bunkerjev, ostale jetnike pa pustili za naslednjo noč. Od tovarišic so odpeljali Malahovsko, Dolharjevo, ki sta se vse pretepele, komaj premikale, in Nedo Geržinič. Slišali smo rožljanje z verigami, v katere so jih vklenili tako močno, da so jim roke ranili do kosti, kar se je videlo pri izkopu.

Dne 5. maja 1945 ob 18. uri smo bili izpuščeni iz temnic v skupne prostore in 6. maja na svobodo.

OPOMBA

Iz izjave o razmerah v ljubljanskih policijskih zaporih, 7. avgusta 1946. Dokument je v arhivu Republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS, Rupnikov proces.

* * *

⁶ Jana je lahko Janja Jerala por. Pučelnik (Ljubljana v ilegali, IV, str. 537 in 633), ali pa gre za neznano zapornico.

Srečanja Z Nedo Geržinič

Mara Kralj

Razmere v zaporu so bile neznosne. Prostorji so bili prenapolnjeni. Taki so bili že v bivši prisilni delavnici, ki so jo spremenili v zapor. Pozneje pa so prihajali novi in novi aretiranci. Nekoč nas je bilo v majhni celici deset. O tem, da bi sedele ali celo ležale, ni bilo govora. Stale smo vso noč tesno druga ob drugi, natlačene kot sardine. V večjih sobah, v sobi A in B, na primer, je bilo tudi po 150 ljudi. Spala sem kar na mizi, saj drugje ni bilo prostora. S sestro Oly je bilo spočetka še posebno hudo. Vnele so se ji prsi, ker ni več dojila. Trpela je hude bolečine. Poleg tega je zvedela, da ji je zbolel sinek, ki ga je morala pustiti doma. Dr. Anča Tavčar-Konvalinka, tudi jetnica, ga je zdravila že pred Olyjino aretacijo, zato je napisala recept zanj in posrečilo se nam ga je iztihnopiti iz zapora.

Pri zaslišanju na policiji so me močno pretepali, zlasti po rokah, saj so vedeli, da sem slikarka.

Hčerka Tatjana je večkrat prosila, da bi me smela v zaporu obiskati. Za veliko noč so ji končno dovolili obisk. Agent, ki je bil pri obisku navzoč, je stal ob oknu in nama kazal hrbet. Tatjana mi je hitela šepetati, do kod je prodrla Rdeča armada. Oly, ki so jo medtem izpustili, ji je povedala, kaj vse mi mora sporočiti. Prinesla je tudi majhen zavitek papirja in svinčnik in mi ju spretno in neopazno izročila. Čez pol ure je morala oditi, jaz pa sem se vrnila v celico. To je bilo v Šubičevi ulici.

Pri zaslišanjih me niso nikoli soočili niti z Nedo niti z Leopoldino Mekina. Nedo sem še srečala po aretaciji. Ne vem, kako je prišlo do tega. Ali so bile celice prepolne ali pa zaradi nepazljivosti agentov. Porinili so me pač v neko celico, v njej pa je bila Neda.

Bilo je ob pol petih zjutraj na veliko noč, in sicer prav na dan, ko me je obiskala Tatjana. Ko sem se vrnila z obiska, sem izvlekla takrat tako dragocen papir in svinčnik in Nedo narisala. Kako se spominjam vsega! Stala je pri vratih, da ji je padalo na obraz skozi majhno okno vsaj malo svetlobe. Obraz je imela nepoškodovan, nogo pa hudo opečeno. Povedala mi je, da so vrgli nanjo odejo in jo z obrazom porinili k električni pečici, a se ji je posrečilo nekako obrniti, tako da ji je opeklo le nogo. Bila je mirna, zbrana, celo nasmeh je zmogla. Pogovarjali sva se. Ni in ni mogla razumeti, da gre lahko kdo iz mučilnice naravnost k maši. Menila

je, da so zapeljani. »Če bo šlo tako naprej, ne ostanem živa,« mi je rekla. Zanimalo jo je vse, kar se je dogajalo v hiši, preden so odkrili skrivališče. Povedala mi je, zakaj ni uresničila svojega sklepa, da polije petrolej po tleh in po gradivu – dejanje ji je preprečila Mimi, češ da je to neumnost.

Seveda sva bili z Nedo veseli srečnega naključja, da sva se po nekaj mesecih spet videli. Neda se mi je zdela nespremenjena. Nobene sledi duševnega zloma ni bilo opaziti na njej. Bila je pogumna in zbrana. Nič ji ni moglo vzeti vere v našo končno zmago. Rekla mi je: »Vem, da bo kmalu konec, in to osrečuje, ne vem pa, če bom sama dočkala svobodo.« Pripovedovala mi je, kako so jo mučili. Obešali so jo za roke, zvezane na hrbtu, žgali so ji noge z električno pečico. Pokazala mi je svoje uboge noge. Ponekod so bile ožgane do kosti. Rane so ji ostale do bridkega konca. Ko sva se tako pogovarjali, sva zaslišali orgelsko glasbo. V kapeli je bila maša. Neda mi je rekla: »Naši rablji so šli k maši po duhovno okrepčilo.«

Glede zagovora je bila v silno težkem položaju, saj so našli v skrivališču obilo gradiva, ki jo je zelo obremenjevalo. Tudi nekaj gradiva, ki je bilo v drvarnici na vrtu, so odkrili. Nekatera dejstva so ji kar sami našli.

Zelo si je želela priti v stik z domačimi. Nekako se ji je posrečilo. Nenadoma mi je rekla: »Oče in mati prideta po Nunski ulici.« Vzpela se mi je na ramena, se z rokama oprijela križev na oknu in napeto gledala na ulico. Čez nekaj časa se je spustila na tla. Videla je starše. Kazalo je, da ji je to veliko pomenilo. Bila je optimist, zaupala je v človeka in ni mogla razumeti izdajalcev in njihove zaslepljenosti. Bila je zbrana in je s svojim mirom vplivala na okolico. Iz nje je vel notranji mir, ki je blagodejno vplival na vse, ki smo bile z njo.

Po naši aretaciji so pred našo hišo postavili še tri zasede. Mislili so, da bodo še koga ujeli. Po naključju so zajeli nekega naročnika slike. Kurirka Tetka je najbrž opazila zasedo in se ji izmaknila. Glede Leopoldine Mekina-Mimi je vladala med zapornicami posebna psihoza. Na splošno so bile vse prepričane, da izdaja. Skoraj vsaka je vedela povedati kako podrobnost, ki jo je obremenjevala.

20. maja 1984

Izjava:

Aretirali so me 2. februarja 1945. Agent, ki je prišel pome, mi je ob aretaciji dejal, da vedo zame in za moje delo že dva meseca. Kakih štirinajst dni sem bila v preiskovalnem zaporu na policiji, potem so me poslali v prisilno delavnico, od tam pa v Žlebič na tako imenovana utrjevalna dela, kjer sem ostala do osvoboditve. Na policiji sem bila zaprta skupaj z nekaterimi tovarišicami v majhni celici, stranišču, ki je merila dva metra krat pol. Nekajkrat so porinili v našo celico tudi Nedo Geržinič. Silno so jo mučili. Pokazala nam je svoje uboge noge, ki so bile ponekod ožgane do kosti. Ob neki taki priložnosti nam je resno in nekako slovesno rekla: »Čez dva meseca bo svoboda, a jaz je ne bom učakala. Mene bodo ubili. Tista, ki pride ven, naj pove, da je Mima izdajalka.« Te besede smo razumele kot njeno poslednjo voljo, kot – nekakšno oporoko.

Povedala je tudi, da je hotela skrivališče, ko ga je policija odkrila, zažgati, a ji je Mimi to preprečila.

OPOMBA

Izjavo zapisala Stana Gerk, hrani pa jo Ada Krivic.

* * *

Fedja Šturm

Aretirali so me 3. ali 4. februarja 1945. Na Poljanskem nasipu v prisilni delavnici sem preživela več kot mesec dni z Zvitrovo poročeno Detela, Vero Kačič, Miro Puc, Miro Božič, Danico Javornik-Marion itd. Na dvorišču sem srečevala Pio Konjar poročena Vaupetič, Maro Kralj, Nino Škodlar, Mileno Bežan in druge. V sosednji sobi je bila zaprta Angelca Dolhar. Nisem si mogla misliti, kdo me je izdal, saj sem zadnje čase po direktivi vrha delala zelo malo. Od ušes do ušes pa je nezadržno šlo ime Neža.¹ Govorilo se je, da je izdala seznam zadnjih aktivistov v Ljubljani. Na srečo z njo nisem imela stikov in sem dokaj mirno čakala na zaslišanje.

Devetega marca ponoči so me odpeljali na policijo. Pahnili so me v straniščni prostor, kjer je že bilo pet ali šest tovarišic, stisnjenih v temi na tleh. Ko se je zdaniilo, sem med njimi prepoznala Nedo. Stisnila sem se k njej, da bi se lahko zaupno pomenkovali. Iz nje je privrela kratka in jasna izpoved, da že dolgo trpi na zasliševanjih in prenaša neznosne telesne muke. Pokazala mi je ra-

* * *

njen, opečen vrat in odvila obveze od kolen do stopal – njene noge so bile ena sama opeklinja. Bila je silno spremenjena. Prizadel me je pogled na njene nekdanje lepe lase. Otrpla sem od groze. Nekako je nisem mogla spraševati o ničemer. Ona pa je očitno hotela izrabiti priložnost in mi je v naglici povedala, da je pred aretacijo preživela daljši čas v skrivališču Mare Kralj, da je k njej prihajala samo ena, a zanesljiva tovarišica, ki je bila njena edina zveza z vodstvom, in pa Leopoldina Mekina, ki jo je v skrivališču nekajkrat obiskala. Nekega dne je zahtevala od Nede, da opiše vse svoje ilegalno delovanje od leta 1941, češ da ima čas.

Z Nedo sva preživeli nepozabne tri dni in tri noči. Globoko so me prevzele njene besede: »Čeprav imajo v rokah moj dnevnik,« je rekla, »ne bom nehala tajiti. Vem, da me bodo ubili, tako ali tako. Priznala pa ne bom nič.«

To je bilo najino poslednje srečanje.

25. januarja 1985

* * *

Vlasta Vagaja-Lenič

Vse važnejše dogodke v skrivališču pri Mari Kralj sem že opisala. Zdaj bom pisala o drobnih, obrobnihih stvareh, ki sem jih izbrskala iz spomina. To in prejšnje pričevanje naj bi zaokrožilo podobo tedanjih dogodkov.

Ko sem prišla k Nedi, je bilo vse gradivo že v skrivališču. Tam so bili kupi kuvert, v katerih so bila poročila obveščevalcev, listi debelejšega papirja, približne velikosti desetkrat petnajst centimetrov, in leseni zabojčki za arhiv. Na liste sva prepisovali poročila in jih vlagali v zabojčke po abecednem redu. Arhiv je zajemal vse obdobje okupacije. To vem zagotovo, saj mi je prišlo v roke poročilo o prof. Brezniku, direktorju gimnazije, ki sem jo obiskovala. Poročilo je bilo napisano v času, ko sem bila še dijakinja, izključena pa sem bila na začetku spomladi 1942. Poročilo ni bilo resnično in na Nedino zahtevo sem vpisala tudi svoj popravek. Pri tem je rekla, da bo treba po osvoboditvi marsikatero poročilo preveriti, kajti ljudem ne smemo delati krivice. Kar zadeva urejanje arhiva, naj povem, da nisva

vpisovali vsega po vrsti, kar nama je prišlo v roke, ampak je Neda vsa poročila iz ene kuverte razdelila na dva dela. Jaz sem vpisovala samo poročila terenskih obveščevalcev. Vedela sem le to, da imamo povsod svoje vrinjence, in nič drugega. Njihovih poročil nisem nikoli videla.

Z Nedo sva se veliko pogovarjali, saj sva imeli veliko časa. Zaradi slabe razsvetljave sva morali nehati delati že pred večerom. Pripovedovala mi je o sebi, o svojih prijateljih, o marsičem, o čemer mi v normalnih razmerah najbrž ne bi. Toda če si prisiljen s kom živeti štiriindvajset ur na dan na nekaj kvadratnih metrih, izgine nevidna meja, ki je med ljudmi. Toda o svojem delu ni govorila nikoli. Pri tem je veljala stroga konspiracija.

Gradiva je bilo vedno več, tako da nama je bilo že v napoto. Poleg tega je bila Neda mnenja, da že zaradi varnostnih razlogov ni dobro, da je vse gradivo na enem mestu. Začeli sva razmišljati, kam bi ga varno spravili. Najprej sva pomislili na to, da bi ga zakopali na vrtu. A sva to misel takoj opustili, saj je bil zunaj sneg, gradiva pa tudi nisva imeli s čim izolirati pred vlago. Druga zamisel je bila, da bi Mara Kralj pri Juliju Baru v Šiški sama zgradila skrivališče. Mara pravi, da o tem nič ne ve. Torej je to bila samo ena od zamisli, ki sva jih tehtali z Nedo. Konkretno se spominjam samo teh dveh, vem pa da jih je bilo več. Bila sem prepričana, da je gradivo varno spravljeno v Šiški. Šele po osvoboditvi mi je Mara povedala, da ni bilo tako.

Za skrivališče pri Mari je vedelo le nekaj ljudi, še manj jih je bilo v njem. Celotna Tetka ni nikoli zlezla vanj. Če se je morala Neda kaj pomeniti z njo, je legla na tla, tako da je imela glavo nad odprtino, Tetka pa je stala pod njo. Prva, ki naju je obiskala, je bila Nada Dolenc. Vendar je ta obisk sporen. Mara pravi, da se ne spominja, da bi Nada kdaj prišla k njej. Vse do pogovora z Maro sem bila prepričana, da je prišla k Nedi zaradi pogovora o delu in da nama je tokrat prinesla hruške s svojega vrta. Hrušk se živo spominjam, celo njihov okus še čutim v ustih. Jih je morda poslala prek Fanči? Kljub dvomom mislim, da je moj spomin tokrat zanesljivejši. Ko sem namreč srečala Nado Dolenc v zaporu, sem vedela, da je ona Astra, in Nada je vedela, da sem jaz Špelca. V zaporu nobena od nas ni govorila o svojem ilegalnem delu. Poleg tega z Nado nis-

¹ Eno izmed ilegalnih imen Mekinove.

va bili v isti sobi in, če se ne bi poznali od prej, bi šli na dvorišču druga mimo druge kot tuji.

Druga obiskovalka je bila Fanči Bernik. Na ta obisk sva se z Nedo pripravljali nekaj dni in nama je zelo popestril življenje. Skupaj naj bi praznovala novo leto. Skrivališče sva okrasili s parolami. Neda se je lotila pisanja pesmi za svoje sodelavke. Pesnila je s tako lahkoto kot bi to bilo njeno vsakdanje opravilo. Nekaj časa je premišljevala, toliko da je izbrala motiv, potem pa je pesem dobesedno stresla iz rokava. Na žalost se ne spominjam več pesmi, ki jo je posvetila meni. Takrat sem jo nekajkrat prebrala in jo odložila. Ob odhodu sem jo pustila v skrivališču. Mislila sem, da bo tam bolj varna kot pri mojih doma. Vem le, da je omenjala mojo mladost in dogodek v šoli, ki je povzročil izključitev. Pesmi je potem prepisala na rumenkast papir in jih na robu okrasila z narodnim vencem. Mislim, da je risala z barvnimi svinčniki.

Ko so pripeljali Fanči, nismo vedele, kako naj jo spravimo v skrivališče. Bila je hroma in dokaj težka. Kako se je Mari posrečilo, da jo je dvignila do dosega najinih rok, ne vem. Ko sva jo z Nedo prijeli za pod pazduho je šlo že laže, potem pa, ko se je oprla na svoje roke, je bila hitro v skrivališču. O Fanči je bilo veliko napisanega. Samo tega ali je bila članica komunistične partije ali ne, ni vedel povedati nihče. Toda glede na Nedino stališče do članstva sodim, da je bila. Neda je namreč menila, da je sprejem v partijo priznanje za požrtvovalno delo. Ko je prišla k Mari, je bilo eno njenih prvih vprašanj, če je Mara članica komunistične partije. Tako vsaj je povedala Mara. Spominjam se, da mi je Neda nekoč rekla: »Mara moramo kandidirati.« Če je torej po nekaj mesecih ugotovila, da Mara to zasluži, je očitno, da so Fanči sprejeli v partijo, saj je z njo sodelovala že zelo dolgo.

Obiskovalec v skrivališču je bil tudi Ivo Svetina, in to tik pred odhodom iz Ljubljane. Ne vem, če je bila z njim Mimi. Po njegovem odhodu me je Neda vprašala, kakšna je Mimi. Jaz sem Mimi imela rada in sem ji brezmejno zaupala. Poznala sem jo od januarja 1944. V tem smislu sem jo Nedi tudi opisala. Neda pozneje ni nikoli imela pripomb k njenemu delu. Če bi jih imela, bi se tega verjetno spomnila. Morda je bila pod vplivom mojih slavošpevov in je mnenje spremenila šele kasneje. Vsaj jaz se ne spo-

minjam, da bi dvomila o vodstvu, in si ne znam razložiti njenega nemira po mojem odhodu. Verjetno je nanjo psihično slabo vplivalo dejstvo, da je nenadoma ostala sama. Ko sem odhajala, je bila vedra in razpoložena kot vedno.

Naj opišem še dogodek, o katerem mi je pripovedovala sama in ki priča o njeni iznajdljivosti. Domobranski policiji je bila sumljiva, a niso imeli nič otipljivega za aretacijo. Zato so ji za pete obesili agenta. Takrat je živela še pri starših. Agent se je morala znebiti, če je hotela delati naprej. Tako je neko nedeljo šla k maši. Oblekla je do vratu zapeto črno obleko, spremenila pričesko, v roke vzela molitvenik in se s pobožno sklonjeno glavo napotila proti frančiškanski cerkvi. Pravi tip tercialke. Agent ji je sledil. Mislim, da je bil Borštnik. V cerkvi se je pomešala med vernice in neopazno izginila. Ko je agent opazil, da je ni več, je bila že pri Fanči. Tako se je začelo njeno ilegalno življenje na marofu.

Zakaj sem odšla domov, kjer sem bila kasneje aretirana, sem že povedala v pogovoru s tovarišico Gerkovo. Dodala pa bi še nekaj podrobnosti. Za moje pravo ime in naslov so vedeli samo Mimi, Tetka in Neda. O Nedi pravzaprav nisem prepričana, da je vedela za moj naslov. Agenti so namreč aretirali mene in sestro. Takoj ko sva prišli na policijo, sva se morali postaviti pred velika dvojna vrata z opazovalno linico. Vrata so najbrž imela vstavljena motna stekla, saj sem videla premikanje senc na drugi strani in odpiranje linice. Nekdo naju je opazoval. Potem so sestro izpustili, mene pa pahnili v celico. Tistega, ki me je prepoznal, nisem videla, domnevam pa, da je bila Mimi.

Celica, v katero so me pahnili, je bila nabito polna. Polovica jetnic je stala. Med njimi sem spoznala Alenko Benko. Imela sem pravzaprav srečo. Aretirana sem bila med zadnjimi, ko je bil položaj že precej jasen. Alenka me je takoj opozorila, da je Mimi povedala vse, kar ve. Lahko sem se pripravila na zaslišanje. Agentom se ni prav nič mudilo z mojim zaslišanjem. Mislim, da sem bila na policiji tri dni. Takrat sem tudi srečala Mimi. Pomivati sem morala hodnik. Odprla so se velika dvojna vrata ene od sob, katerih okna so gledala na Bleiweisovo cesto. Ven je prišla Mimi brez spremstva agenta, šla mimo mene in stopila skozi vrata z lino. Gledala sem jo, ona pa mene s popolnoma brezizraznimi očmi, kot da me vidi prvič.

Čeprav sva bili sami na hodniku, ni spregovorila, jaz pa tudi ne.

Zasliševal me je agent, ki se je menda pisal Šušteršič ali nekaj podobnega. Prisoten je bil tudi eden od Kobijev. Pravzaprav me sploh ni zasliševal. Z lista pred seboj je bral podatke o meni, jaz pa sem mu pritrjevala. Ves čas zaslišanja se me niso dotaknili. Pretepati in obešati so me začeli, ko je bilo zaslišanje končano. Med pretepanjem mi niso postavljali nobenih vprašanj. Ponoči so me potem odpeljali v prisilno delavnico. Čez štirinajst dni ali morda več so me znova odpeljali na policijo, da bi podpisala zapisnik. Potisnili so me v sobo, kjer so me prvič zasliševali. Iz sobe so vodila vrata v drugo sobo. Nekaj časa sem bila sama. Iz sosednje sobe so se slišali udarci in divje kričanje. Agent je spraševal: »Kje je?« Odgovor je bil: »Ne vem!« Nato zopet agent: »Ne sprašujem, kje ni, ampak, kje je!« In udarci. In spet kričanje. In tisti, ki je kričal, je bila Mimi. Njen glas sem dobro poznala, in to trdim z vso gotovostjo. Medtem je prišel agent in mi predložil zapisnik v podpis. »Tortura« v sosednji sobi pa se je nadaljevala. Zapisnika nisem prebrala, podpisala sem ga, samo da sem čimprej odšla. Ker so jetnike vodili na policijo in nazaj v prisilno delavnico samo ponoči, sem morala do noči ostati na policiji. Poslali so me na delo v kuhinjo.

Ko sem se vračala, sem šla mimo odprte celice. Pri vratih je sedela Neda in gledala na hodnik. Ker je bil agent precej za menoj, sem postala pri vratih in rekla: »Miška, kako je?« Odgovorila je. »Sedaj še kar, samo angino imam. Veš, eno osebno sem še naredila.« Ko sem odhajala iz skriivališča, je Neda prevzela še dokumentno tehniko. In še v tistem brezupnem položaju se ji je zdelo potrebno, da me o tem obvesti. Razmišljam, če bi bilo mogoče še ugotoviti, kdo je bil prejemnik tiste zadnje osebne izkaznice, ki jo je izdala naša dokumentna tehnika.

Kmalu potem so me na policiji iz navadnih celic prepeljali v posebne, ki so bile v kleti sosednje stavbe. Tudi tukaj, kot v prisilni delavnici, so prisilili jetnike, da so preteпали sojetnike. O tem je že bilo veliko napisano. Nikjer pa nisem zasledila, da bi kdo napisal, zakaj so se ujetniki uklonili temu ponižujočemu dejanju. V celici smo bile Angelca Dolhar, Eli Česnik, Stanka Ceraj in jaz. Tistega 1. maja so nas agenti razdelili. Stanko in mene kot večji in močnejši skupaj, Angelco in Eli kot manjši in drobnejši

pa skupaj. Najprej so odpeljali Stanko in mene. V sobi so mi porinili v roke gumijevko in zahtevali, da jo začnem pretepati. Ne, tega ne bom, sem rekla sama sebi, tudi če me ubijejo, ne. Stanke sem se samo rahlo dotaknila. Agent mi je vzel gumijevko iz roke in začel tako nečloveško pretepati Stanko, da sem mislila, da jo bo ubil. Nato mi je znova porinil gumijevko v roke in mi rekel: »Vidiš, tako se to dela!«

Po osvoboditvi se je o našem zadržanju v zaporu veliko govorilo. Mnogi so ga označili kot kapitulacijo pred sovražnikom. Nekatere so celo zasliševali in jih partijsko kaznovali. Mene sicer niso poklicali na zaslišanje, toda neki tovariš mi je dejal: »Pravi komunist ne prizna nič, tudi če o njem vse vedo. Raje se pusti ubiti.« Komu bi koristila naša smrt? Jaz si upam vsakomur pogledati v oči. Moje priznanje ni škodovalo nikomur in ni ga, ki bi lahko pokazal s prstom name in rekel: »Ta me je izdala.«

2. oktobra 1985

Ančka Vojska

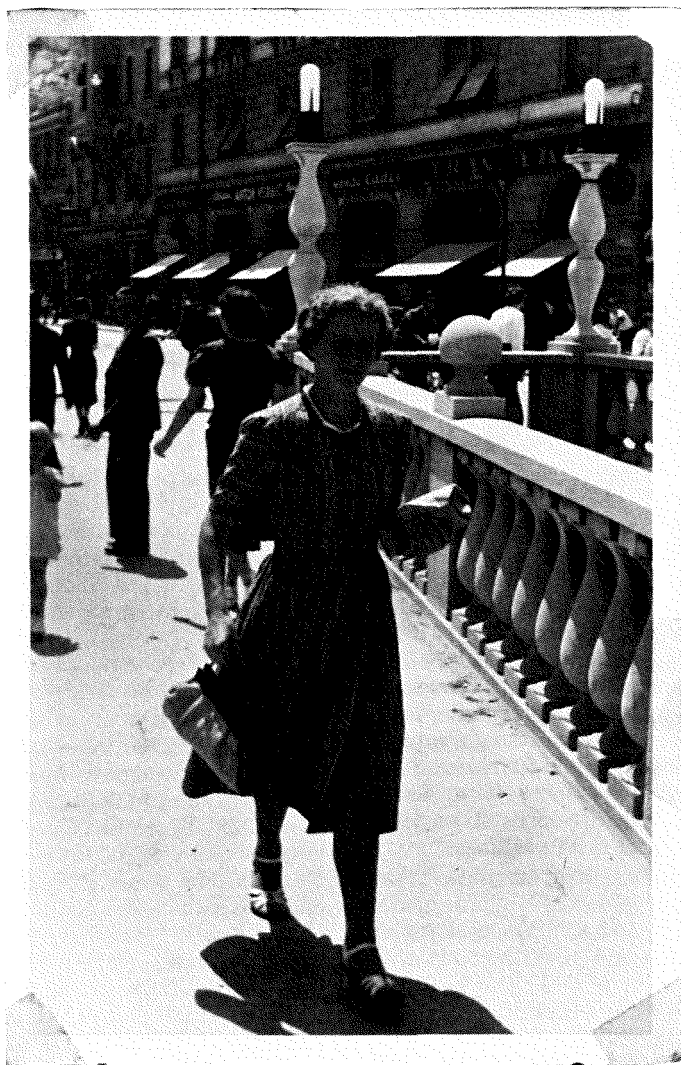
Aretirali so me doma, v Medvedovi ulici 5 b. Bila sem sama z rejenčkom – ilegalčkom Miškom, mož Filip je bil že na prisilnem delu v Postojni. Odpeljali so me na policijo in dali v celico, kjer je bila tudi Neda Geržinič. Ker se nisva poznali, je Neda molčala. Na policiji sem bila nekaj dni. Zasliševal me je neki Nemec, me pretepal in zahteval, da povem, kje je skriivališče. Nato so me položili na divan, eden se mi je usedel na hrbet, drugi pa me je tolkel. Glavo sem tiščala med rokami in si ponavljala: »Mišek, ne bom te izdala...«

17. marca 1985

Rozalija lukman-Barbka

Z Nedo Geržinič sem se seznanila s šempetrskih zaporih maja ali junija 1943. Skupaj sva bili zelo kratek čas. Bila je lepo dekletka, vitka in drobna, vedno dobre volje. V celici so bile z nama zaprte tudi žene, ki so doma pustile otroke. Bile so skrušene in zaskrbljene. Neda jih je tolažila in spodbujala. V lase si je pripela rdeč nagelj, zaplesala in nam deklamirala. Največ je govorila o svobodi. V njej je bilo toliko lepega in dobrega, da za zlo in sovraštvo ni bilo prostora.

17. novembra 1985

ANGELCA DOLHAR NA TROMOSTOVJU V LJUBLJANI.
POSNETEK JE IZ LETA 1940

MARICA MALAHOVSKY NA TROMOSTOVJU V LJUBLJANI.
POSNETEK JE IZ LETA 1940

Angelca Dolhar

Vera Stanič

Moji sestri Pavla in Angelca ter brat Jože so se že leta 1941 vključili v ilegalno delo. Angelca in Pavla, poročena Mencej, ter Jože so stanovali v Malgajevi ulici, kjer je imela Pavla pasarsko delavnico in ilegalno pirotehniko.

Angelca je bila rojena 28. marca 1910 na Reki. Oče Pavel je bil zaposlen kot ključavničarski mojster v angleški tovarni torpedov. Med prvo svetovno vojno sta morala z ženo Marijo in sedmimi otroki znova iskati delo, ker so tovarno preselili v bližino Dunaja. Oče je umrl leta 1918 za tuberkulozo, mati pa se je vrnila v rojstno Ljubljano in dobila zasilno stanovanje v najrevnejši hiši na Karlovški cesti, kjer so stanovali ostareli ljudje. Potem je končno dobila dovoljenje za prodajo na stojnici na živilskem trgu, našla pa si je tudi občasno delo, saj je obvladala italijanski in nemški jezik. Otroci so ji pomagali, kolikor so mogli. Za študij seveda ni bilo možnosti. Le najstarejši brat Štefan je študiral strojno v Pragi.

Angelca je z meščanske šole pri Sv. Jakobu šla v uk v trgovino Soss, kjer je bila do leta 1937 prodajalka. Potem sva od sorodnikov prevzeli majhno trgovino z modnimi dodatki v prehodu pod nebotičnikom. Posojilo zanjo sva odplačevali prav do leta 1941.

Obe sestri, Angelca in Pavla, sta bili organizirani in imeli vsaka svoje naloge po direktivah Osvobodilne fronte. Med okupacijo sta me večkrat obiskovali. Posebno rada je pri meni ostajala Angelca, ki se je nenehno bala, da bo izdana, tako kot je bil izdan brat Jože. Brata Jožeta so italijanske oblasti obsodile na dvajset let ječe in ga poslale v Alessandrio. Po razpadu Italije je odšel k partizanom.

Pavla in Angelca sta živeli v skupnem gospodinjstvu. Pavla je bila vdova z dvema otrokoma, Angelca, ki je bila samska, pa ji je pomagala pri vzgoji in skrbela za otroka. Vse tri smo bile ves čas zelo povezane. Angelca je čedalje pogosteje ostajala pri nas na Gerbičevi 22. V začetku 1944 je bila Pavla izdana. Zvedela je, da je na seznamu črne roke, določena za likvidacijo. Nemudoma je odšla k partizanom. Vzela sem njene otroke. Poslej sem skrbela za pet otrok – sama sem namreč imela tri – in z Angelco sva se še bolj zblížali. Krog sodelavcev se je vedno bolj ožil in nevarnost izdajstva je bila vse večja.

1910–1945

V najini trgovini na Beethovnovi je imela Angelca sestanke Osvobodilne fronte. Tam je skrivala tovariše, ki so se pripravljali na odhod v partizane. Trgovina je imela dve sobici, zato so tovariši tam lahko tudi prenočevali, dokler niso dobili ilegalnih dokumentov za odhod iz Ljubljane. Pozneje, ko je bila nevarnost, da jo odkrijejo, večja, sem tovariše prenočevala in skrivala jaz.

V mojem stanovanju je imela Angelca več sestankov z Leopoldino Mekina-Mimi in drugimi. Pogostejše nas je Mekinova obiskovala proti koncu leta 1944.

Policija je hotela aretirati Angelco novembra 1944. Iskali so jo ponoči pri nas. Na srečo je bila elektrika izklopljena, tako da so stanovanje preiskovali z baterijo. Druga srečna okoliščina je bila, da je vseh pet otrok imelo ošpice. Angelca se je skrila k njim pod odejo. Niso je našli. Šestnajstega januarja 1945 pa so jo čakali zunaj. Hišo so osvetlili z reflektorji in jo obkolili. Prišla je šele po deveti uri zvečer. Takoj so jo aretirali. Tudi mene in moža so hoteli odpeljati, a so si premislili, češ »da smo le našli to ptičko«.

Angelca je bila zaprta v samici, tako da dolgo nismo imeli vesti o njej. Takrat je bilo aretiranih tudi veliko drugih aktivistov.

Konec marca se je oglasila neka tovarišica iz Rožne doline in me obvestila, da je Angelca s še štirimi zapornicami v njeni hiši, kjer pospravljajo stanovanje njenega brata. Stanovanje so zaplenili za nekega policijskega komisarja. Šla sem tja z otroki. Vojaki so me spustili v kuhinjo. Tako sem se srečala z Angelco, Brecljevo in Bidovčvo. Bile so zelo lačne, zato sem odhitela domov in jim prinesla hrano. Angelca mi je naročila, naj posredujem obvestila za Kersnikovo in Snežniško ulico, vendar sem pozabila kam.

Medtem je vseh pet otrok stalo ob hišni ograji in zvesto čakalo, da jih vidi njihova tetka Ina – tako so jo klicali. Iz zapore jim je poslala dva brezrokavnika, ki ju je spletla zanje. Naslednji dan, ko so se vrnile v zapor, so jih zaprli v samice in začelo se je mučenje.

Aprila 1945 so me obvestili o skupnem sestanku sorodnikov zaprtih aktivistk pri dr. Deklevi na Bleiweisovi cesti poleg policije. Tam so bili Anka Tuma, žena dr. Mesesnela, tašča Antona Preinfalka Ivana Goliarjeva in oče Nede Geržinič. Posvetovali smo se, kako pomagati, da bi jim rešili življenje. Odločili smo se, da se obrnemo na

škofa Rožmana. Pavla se je že pred vojno dobro poznala z dr. Snojem, profesorjem na teološki fakulteti. Bil je tudi boter njenemu sinu Pavlu. Šla sem torej k njemu in z njegovim posredovanjem sva z Goliarjevo prišli k škofu, ki naju je sprejel kar med vrati. Prosili sva ga, naj doseže, da bi človeško ravnali z zaporniki v prisilni delavnici. »Se bom pozanimal,« je bilo vse, kar je obljubil. Še isto noč so sestavili seznam tistih, ki so jih nameravali ubiti. Angelca, Neda in Marica so bile med njimi. Kmalu po vojni sem srečala dr. Snoja. Bil je zelo prizadet, ker je bilo njegovo posredovanje neuspešno. Posredovala sem še enkrat, in sicer prek Eme Šmuc, Angelčine znanke, ki je imela točilnico Rio v Ljubljani. Bila je menda v dobrih odnosih s Hacinom. Obljubila mi je pomoč, a ko sem prišla po odgovor, je bila ogorčena. »Saj je vendar komunistka!« mi je rekla. »Hacin pravi, da so zanj še vislice predobere.«

Ker sta bila Pavlina sinova brez obleke in perila, sem odšla na policijo, da bi mi izročili ključke Pavlinega stanovanja v Malgaževi, ki je bilo izropano in zaprto, a sem upala, da bom v njem le še našla kaj zanju. Tako sem s petimi otroki prikorakala na policijo in na stopnišču srečala Angelco. Gnali so jo na zaslišanje. Govoriti seveda nisva mogli, a videla sem jo le. To je bilo najino zadnje srečanje.

V prisilno delavnico sem Angelci lahko pošiljala le hrano, pošte pa paznik, ki nama je pomagal, ni hotel sprejeti.

Domači smo upali, da jo bodo poslali s transportom v Nemčijo in da se bo tako rešila smrti.

Prve dni po vojni sva s sestro Pavlo pozivedovali o usodi Angelce. Pozneje se je oglasil Anton Preinfalk in nas obvestil, da so našo Angelco ubili na Turjaku in da so tam našli tudi druge žrtve.

16. februarja 1985

Pavla Mencej

V začetku leta 1944 sem bila izdana, zato sem takoj odšla k Ivu Svetini in mu povedala, da so me iskali. Odredil je, da moram takoj odpotovati na Primorsko. Še isti dan mi je Leopoldina Mekina-Mimi prinesla legitimacijo, vendar me je posvarila, naj preverim, če je še veljavna – legitimacije so namreč nenehno spreminjali. S kelihom in ci-

borijem, to smo delali v naši delavnici, sem šla na škofijo in jih prosila, naj mi ju blagoslovijo in izdajo o tem potrdilo, češ da grem na Primorsko po hrano za otroke. Na škofiji so mi ustregli. Ko sem se vračala domov, sem na Taboru srečala nekega znanca duhovnika. Zapletla sva se v pogovor in povedala sem mu, da bi šla rada na Primorsko po hrano za otroke in da imam legitimacijo, za katero sem plačala 1500 lir, da pa nisem prepričana, če je še veljavna. Duhovnik je potegnil iz žepa svojo legitimacijo, ki jo je pravkar dobil, in začela sva ju primerjati. Na moje veliko veselje sva ugotovila, da sta enaki. Proti večeru sem se sestala z Miro Tomšič-Vlasto. Obvestila me je, da moram s Primorske odpotovati v Alessandrio, kjer je prišlo do spora med našimi interniranci. Zanje mi je dala nekaj pošte in precej denarja. Ukazala mi je tudi, naj vse svoje organizacijske zadeve in skladišče intendantce izročim Mekinovi. Bila sem zoper to, a tak je bil ukaz. Proti večeru se je Mekinova oglasila pri nas. Pokazala sem ji, kje na podstrešju je skrit eksploziv. Sestra Angelca je to plačala z življenjem. Aretirali so jo 16. januarja 1945. Ker tistega večera nisem imela pri sebi ključev delavnice, Mekinovi nisem mogla pokazati, kje je skrivališče. Povedala pa sem ji, kje je. Pozneje so ga iskali, a zaman.

2. junija 1969

* * *

Stana Ceraj-Cerič

Od ženskih jetnic v prisilni delavnici so jih v tistih dneh zaprli v samice enajst, in sicer v dve skupini: po sedem in po štiri. V skupini sedmih je bila Marica Malahovsky, v skupini štirih pa Angelca Dolhar – rekle smo ji Špelca.

Kriki, pretepi, neprespane noči, porog, ponižanje, lakota – tako je bilo naše življenje v zazidanih celicah brez zraka in svetlobe v vlažni kleti. Šele tu sem se поблиže seznanila z Angelco Dolhar, čeprav sva se spoznali že leta 1942, ko sem prvič prišla v njeno trgovnico na sestanek. Pozneje sva se pri ilegalnem delu še večkrat srečali. Bila je tiha, odločna, predana. Vedela sem, da dela za Slovensko narodno pomoč, bila pa je tudi kurirka. Odločno dekle. V zaporu je bila neuklonljiva. Pripovedovala je, kje vse je hodila, kakšne ljudi je srečevala, kakšni so bili njeni vtisi, ko se je vračala iz tujega

sveta; bežno je omenila tudi svojo trdo mladost. V vsem njenem pripovedovanju je bilo čutiti, da veliko pričakuje od bodočnosti, ki bo naša . . . Kako lepo bo, ko nas pridejo osvobodit partizani . . .

Pričakovale smo 1. maj s strahom in veseljem hkrati, vedoč, da ga bo večina naše dežele praznovala v svobodi, me pa v samica. In res, to je bil dan maščevanja naših rabljev za vse njihove poraze in strah, ki jih je preganjal. Pobesneli so. Tistega dne smo prišli na vrsto vsi . . .

Četrtega maja 1945 ob 2. uri zjutraj je Špelco poklical paznik z naročilom, naj si vzame odejo, porcijo in žlico. Rekla je: »Ali še ne bo konec trpljenja . . . Zbogom!« To je bilo vse. Zapustila nas je za zmeraj, mirna in tiha kot vedno.

OPOMBA

Obletnica tujraškega pokola, Naša žena, Ljubljana 1946. Prispevek je jezikovno popravljen.

* * *

FOTOGRAFIJA RUPNIKOVEGA KABINETA, POSNETA 11. APRILA 1944, IMA NA HRBTNI STRANI POSVETILO: »DRAGI IN PRIDNI SODELAVKI GDČ. MARICI MALAHOVSKY V SPOMIN. RUPNIK.« NA FOTOGRAFIJI SO: JANKO KREGAR, ŠEF INFORMACIJSKEGA URADA POKRAJINSKE UPRAVE, ALEKSANDER KUHARIČ, DR. NUŠA SAVNIK-KUKMAN, LEV RUPNIK, ELA VIDIC (SEDI), MARICA MALAHOVSKY (TRETJA Z DESNE), RENEE PODHORSKY, DR. MILAN BANO, TAJNIK SEKRETARIATA POKRAJINSKE UPRAVE

Marica Malahovsky

Marica Malahovsky je bila rojena aprila 1903 v Gosposki ulici v Ljubljani. Oče Rudolf je bil strojnik, mati Frančiška gospodinja. Da bi družino s petimi otroki laže preživeli, so oddajali študentom sobo. Ded Marice Malahovsky je leta 1848 pribežal iz Lvova v Ukrajini. V Ljubljani je imel delavnico za glasbila. Bil je strokovnjak za orgle.

Marica je bila najstarejša hči. Družini je pomagala s tipkanjem. Končala je administrativno šolo in so jo povsod, kjer je delala, cenili kot dobro pisarniško delavko. Septembra 1943 je postala tajnica generala Rupnika na pokrajinski upravi. Marica je bila že od leta 1941 vključena v Varnostno-obveščevalno službo Osvobodilne fronte.

Delovala pa je takole: pri tipkanju Rupnikovih besedil je uporabljala kopirni karbonski papir le enkrat. Nato ga je oddala kurirju Osvobodilne fronte, verjetno Andreju Gorjupu, ki je bil uslužbenec na finančnem oddelku vladne palače.

Hilda in njen mož Marjan Prosen sta bila učitelja v Javorjah nad Litijo. Marica jima je pomagala, da sta z otrokom prestopila nemško mejo. Marjan Prosen se je kot begunec začasno zaposlil v Mestni vrtnarji kot ročni delavec. Ko so Marico januarja 1945 zaprli, je zanjo skrbela sestra Hilda, mati jima je namreč umrla novembra 1944. Ohranjenih je 6 sporočil Marice Malahovsky iz policijskih zaporov. V njih je prosila sestro, naj napiše prošnjo oziroma njen koncept, da bi jo poslali s kakim transportom v Nemčijo; prošnjo bi potem poslala sama prek pravnika Jenkotu na policijo. O tem odloča Kobi, je sporočala. Obvestila je prenašal policaj Kek. Zadnje pismo ima datum 27. februarja 1945.

OPOMBA

Po podatkih Hilde in Marjana Prosenja zapisala Ada Krivec 2. februarja 1985.

* * *

Inž. Rudi Malahovsky

Svojo sestro Marico sem navadno klical Mica. Bila je prvorojenka. Za njo smo bili še štrije otroci, tri dekleta in jaz, najmlajši. Elizabeto je v rani mladosti pobrala španska, Verica, ki je obiskovala šolo za medicinske sestre v Beogradu, je umrla za pljučnico, stara osemnajst let, sestra Hilda je postala učiteljica in jaz inženir kemije. Živelimo na Povšetovi, nasproti splošne bolnišnice. Oče je bil zaposlen kot strojnik v tedanji

1903–1945

elektrarni. Zame je bila Marica druga mama. Ker je bila najstarejša, je morala že zgodaj v službo, da je pomagala staršem in nam, da smo se lahko pretolkli do boljšega in lažjega kruha, kot ga je imel oče. Z Marico sva se dobro razumela. Bila sva podobnih veselih nravi, oba vneti za šport, pravo nasprotje sestre Hilde, ki je bila mirnejša in brez razumevanja za najina nagnjenja. Marica me je denarno podpirala v srednji šoli in na univerzi in tako odvzela staršem del bremena. Spominjam se je kot večne strojepiske. Pisala je v službi, pisala je doma, skratka, pisalni stroj jo je spremljal povsod, ji dajal kruha in bil končno tudi usoden zanj. Ne spominjam se vseh njenih služb, vem le, da je delala na Higienškem zavodu, v nekem uradu na bivšem Ambroževem trgu, v upravi tovarne Šumi, na banovini in končno kot tajnica Leona Rupnika. Novembra 1944, kmalu potem, ko smo pokopali mamo, mi je povedala, da se je Rupnik nekega večera v gledališču pozanimal pri podrejenih, ali so jo res zaprli. Svetoval sem ji, naj nemudoma pobegne iz Ljubljane, saj so gotovo nekaj zavohali. Jezila se je, češ da jo Radio Svobodna Jugoslavija spravlja v neprijeten položaj, saj grozi Rupniku in vsem v njegovi bližini razen njej. Januarja 1945 so Marico zaprli. Poskušali smo vse mogoče in nemogoče, da bi jo rešili. Prek raznih kanalov smo ponudili dr. Lovru Hacinu visoko denarno nagrado, če jo pošljejo iz bivše prisilne delavnice v Ljubljani naprej v internacijo. Zaman. Hacin je izjavil, naj nam povedo, da je ne bomo nikdar več videli.

OPOMBA
Iz spominov. Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, II., 2. knjiga.

* * *

Stana Ceraž-Cerič

Marica Malahovsky je bila v samici kamen spotike. Zakleli so se, da ji bodo uničili živce. Vsakič, ko so se odprla vrata, smo slišale: tista tamle je pa Rupnikova tajnica. Zavedala se je svojega težkega položaja in je često rekla: »Mene bodo ubili.« Prihajali so radovedni agentje, policajji, stražarji in vsa golazen in pasli oči na njej, Rupnikovi tajnici. Pogosto je bila pobita, pa potem spet mirna. Govorila je: Ko boste svobodni, jim povejte, kaj so počeli z nami, ne smejo uiti kazni... Malahovska je delala skupaj s Kantetom. Osvobodilni fronti je priskrbela kopije aktov iz Rupnikove pisarne.

OPOMBA

Iz spominov. Naša žena, maja 1946. Prispevek je jezikovno popravljen.

* * *

Anton Preinfalk

Leta 1943 je moja sestra Breda Preinfalk po neznani poti občasno dobila uporabljene karbonske papirje, da je razvozlala oziroma prebrala njih vsebino. Pri njenem delu sem ji vedno pomagal. Besedila so bila pisana v nemščini in jih je menda narekoval general Rupnik. Kadar je bil karbonski papir uporabljen samo enkrat, je bilo s pomočjo zrcala lahko prebrati besedilo in ga prevesti. Veliko težje je šlo, če sta se prekrivali dve besedili ali celo več. Tipkarica pač ni utegnila vedno sproti zamenjavati karbonskega papirja. Besedila so se nanašala na razna povelja ali ugotovitve stanja. Prevedena besedila je sestra oddajala na določene javke. Te karbonske papirje je najbrž posredovala Marica Malahovsky.

29. julija 1985

* * *

Draga Ravnik

Leta 1942 sem bila dodeljena upravi dravske banovine, prej pa sem delala v glavni pisarni iste ustanove. Z menoj vred so bili dodeljeni tudi marica Malahovsky in še nekaj drugih uslužbencev. Marica je zelo dobro govorila nemško. Da je sodelavka Osvobodilne fronte, tega ni slutil nihče. Po ukinitvi tega oddelka, po kapitulaciji Italije, smo se vrnili na svoja prejšnja delovna mesta. Ne vem, kdaj je Marica Malahovsky postala Rupnikova tajnica, niti se ne spominjam, od kod je prišla na bansko upravo. Ko sem zvedela za imena turjaških žrtev, med njimi je bila tudi Marica, sem bila silno začudena. Zares dobro je prikrivala svoje nevarno in odgovorno delo za Osvobodilno fronto. Kdaj je bila aretirana, tudi ne vem. Po italijanski okupaciji sploh nisva imeli več stikov, čeprav sva delali v isti stavbi. Domnevam pa, da je bila najbrž aprila 1945, ko je bil za poživitev delovanja Osvobodilne fronte na komisariatu predviden širši sestanek zastopnikov posameznih oddelkov. Sklican je bil zato, ker je manjkalo zelo veliko ljudi oziroma aktivistov Osvobodilne fronte. Vendar do sestanka zaradi ponovnih aretacij ni prišlo. Tedaj je bil aretiran tudi Rudi Smrdu, ki me je o tem sestanku obvestil.

29. julija 1985

* * *

SEZNAM POLITIČNIH ZAPORNIC V LJUBLJANSKIH ZAPORIH
Z DNE 28. APRILA 1945*

Tedensko poročilo
policijskih zaporov v Ljubljani, dne 28. 4. 1945

Politični jetniki
Ženske:

Tek. št.	Priimek in ime	Ime očeta	Rojstno leto	Datum aret.	Vzrok aret.	Kdo je izvršil aretacijo in komu je na razpolago
1.	Bon Franciška	Janez	1907	3. 8.	politika	Potočnik
2.	Lavrič Franciška	Franc	1920	28. 8.	politika	iz bolnice
3.	Bradač Zofija	Marija	1927	19. 9.	politika	Krušič
4.	Prosen Marija	Matija	1912	26. 8.	politika	Pestotnik
5.	Andrejčič Marija	Jožef	1901	10. 10.	politika	St. Jakob
6.	Gaspari Vida	Maks	1913	5. 11.	politika	Mihelič
7.	Brolih Darinka	Ivan	1924	6. 11.	politika	Borštnik
8.	Dolničar Draga	Marija	1923	6. 11.	politika	Borštnik
9.	Hrastar Vida	Albin	1926	6. 11.	politika	Borštnik
10.	Macarol Danica	Lovro	1919	7. 11.	politika	Tumpej
11.	Marušič Marija	Jožef	1919	9. 11.	politika	Bevc
12.	Fefer Franja	Anton	1910	17. 11.	politika	Treglec
13.	Marentič Vera	Janko	1911	17. 11.	politika	Potočnik
14.	Rakušček Lidija	Jakob	1922	17. 11.	politika	Krušič
15.	Ravnika Ivana	Andrej	1892	21. 11.	politika	iz sodišča
16.	Sever Franciška	Jernej	1925	22. 11.	politika	ref. 11
17.	Sever Marija	Jernej	1924	23. 11.	politika	Potočnik
18.	Peklaj Kristina	Franc	1913	24. 11.	politika	Jenko
19.	Velkavrh Anica	Franc	1923	24. 11.	politika	Jenko
20.	Osvald Ana	Franc	1903	1. 12.	politika	Jenko
21.	Sušteršič Angela	Jakob	1917	8. 12.	politika	Mihelič
22.	Brajnik Ana	Gašper	1896	11. 12.	politika	Cerar
23.	Popov Valerija	Nikola	1927	11. 12.	politika	Bonačič
24.	Koder Anica	Ivan	1925	11. 12.	politika	Kregar
25.	Sodnikar Jožefa	Janez	1921	13. 12.	politika	Borštnik
26.	Sodnikar Marija	Janez	1916	13. 12.	politika	Zadnikar
27.	Flander Alberta	Jožef	1891	14. 12.	politika	Palčič
28.	Benčan Cecilija	Franc	1891	15. 12.	politika	Pirc
29.	Lipuzič Marija	Franc	1898	16. 12.	politika	Korun
30.	Muc Josipina	Jožef	1882	29. 12.	politika	Mihelič
31.	Skapin Metoda	Luka	1896	29. 12.	politika	Lesar
32.	Rakušček Angela	Jakob	1908	5. 1.	politika	Krušič
33.	Bojko Pavla	Ivan	1897	5. 1.	politika	Palčič
34.	Kržan Julka	Peter	1910	5. 1.	politika	Palčič
35.	Mesojedec Milka	Franc	1922	5. 1.	politika	Pevec
36.	Vrbič Marija	Miha	1899	8. 1.	politika	Pevec
37.	Korenčan Milica	Alojz	1923	8. 1.	politika	Pirc
38.	Lovšin Neža	Peter	1924	8. 1.	politika	Pevec
39.	Zobec Marija	Janez	1927	8. 1.	politika	Pevec
40.	Kozin Franciška	Alojz	1924	8. 1.	politika	Pevec
41.	Stupica Ivana	Martin	1925	8. 1.	politika	Pevec
42.	Pečnik Marija	Josip	1905	8. 1.	politika	Pevec
43.	Grm Marija	Franc	1904	9. 1.	politika	Kregar

* Po dosedanjih ugotovitvah naj bi bilo ob zadnjem vdoru aretiranih več kot 300 aktivistov, vendar število še ni dokončno. Seznam političnih zapornic z dne 28. aprila 1945, ki ga objavljamo, je nepopoln. Niso navedene jetnice, zaprte v bunkerjih prisilne delavnice, mnogo jetnikov in jetnic pa je bilo že odposlanih v internacijo ali pa so bili na poti v Ribnico, Sodražico ter na Ljubelj. V seznamu večina datumov aretacij ni točna. Mogoče so to datumi zaslišanj. Na to opozarja Milena Babič-Weis. Seznama moških jetnikov nismo dobile. Dokument je v arhivu Republiškega sekretariata za notranje zadeve SR Slovenije.

Tek. št.	Priimek in ime	Ime očeta	Rojstno leto	Datum aret.	Vzrok aret.	Kdo je izvršil aretacijo in komu je na razpolago
44.	Dostal Jelena	Franc	1910	9. 1.	politika	Kregar
45.	Ferjančič Ivana	Miha	1908	9. 1.	politika	Fašun
46.	Štefančič Franja	Peter	1911	9. 1.	politika	Palčič
47.	Žerjal Marija	Anton	1917	10. 1.	politika	Pirc
48.	Černe Pavla	Franc	1896	10. 1.	politika	Tumpej
49.	Molk Valerija	Franc	1912	11. 1.	politika	Mihelič
50.	Hacin Marija	Alojz	1900	11. 1.	politika	Mihelič
51.	Ravnikar Danica	Anton	1913	11. 1.	politika	Mihelič
52.	Repič Terezija	Konrad	1875	12. 1.	politika	Palčič
53.	De Toni Ivana	Janez	1902	15. 1.	politika	Godec
54.	Klemenčič Marija	Milan	1912	16. 1.	politika	Rant
55.	Medveš Draga	p. Franc	1911	17. 1.	politika	dež. agent
56.	Ditrich Marija	Martin	1900	18. 1.	politika	Rant
57.	Šiška Fani	Franc	1920	18. 1.	politika	Rant
58.	Korče Zofija	p. Ivan	1911	19. 1.	politika	Tumpej
59.	Sajdohar Rada	Janko	1918	23. 1.	politika	Mihelič
60.	Brenčič Štefanija	Rafael	1900	23. 1.	politika	Mihelič
61.	Marinšek Antonija	p. Franc	1911	23. 1.	politika	Rant
62.	Novak Cirila	Franc	1916	23. 1.	politika	iz sodišča
63.	Piškur Franciška	Franc	1904	23. 1.	politika	Gostinčar
64.	Pregelj Ivana	Amalija	1911	15. 1.	politika	Kobi
65.	Kavčič Milica	Franc	1909	25. 1.	politika	Kobi
66.	Macarol Francka	Franc	1907	25. 1.	politika	Kobi
67.	Jelovnik Angela	Ivan	1922	27. 1.	politika	Česnik
68.	Venk Franciška	Marija	1890	28. 1.	politika	Bauchinger
69.	Sajovic Julka	Ivan	1888	31. 3.	politika	Toman
70.	Kocjan Magda	p. Anton	1917	1. 2.	politika	Stamenković
71.	Kralj Marija	Karel	1909	1. 2.	politika	Stamenković
72.	Lavrič Štefka	Josip	1914	1. 2.	politika	Stamenković
73.	Sadar Terezija	Franc	1922	1. 2.	politika	Pajk
74.	Zwiter Marija	Martin	1910	1. 2.	politika	Vrščaj
75.	Steiner Cita	Nanko	1916	3. 2.	politika	Stamenković
76.	Novak Eiserka	Nikolaj	1924	3. 2.	politika	Stamenković
77.	Prosen Štefanija	Jožef	1913	3. 2.	politika	Stamenković
78.	Dolenc Nada	Viktor	1911	3. 2.	politika	Rigler
79.	Čuk Irena	Franc	1898	5. 2.	politika	Borštnik
80.	Perović Heda	Anton	1921	6. 2.	politika	Tumpej
81.	Šubic Valerija	Franc	1922	8. 2.	politika	Potočnik
82.	Marinšek Kristina	Jožef	1914	10. 2.	politika	Boršič
83.	Fugina Jana	Janez	1906	11. 2.	politika	Horvat
84.	Laharnar Marija	Edmund	1898	12. 2.	politika	Mihelič
85.	Rožem Emilija	Jožef	1908	13. 2.	politika	Pevec
86.	Fajdiga Ana	Anton	1909	28. 2.	politika	Lazar
87.	Parovelj Marija	p. Franc	1916	7. 2.	politika	Ulčar
88.	Kovač Avgusta	Avgust	1911	10. 3.	politika	Pust
89.	Ilc Marija	Janez	1918	13. 3.	politika	Korošec
90.	Kompare Marija	Janez	1896	13. 3.	politika	Korošec
91.	Klun Angela	Janez	1901	13. 3.	politika	Korošec
92.	Marolt Marija	Janez	1925	13. 3.	politika	Korošec
93.	Heinrihar Marija	p. Franc	1897	14. 2.	politika	Pevec
94.	Škodlar Ivana	Ferdinand	1905	23. 2.	politika	Kobi
95.	Kastelic Zofija	p. Jože	1930	27. 3.	politika	Godec
96.	Hartman Jospina	Valentin	1903	29. 3.	politika	Eiletz
97.	Škodnik Marija	Anton	1892	6. 4.	politika	Korošec
98.	Gornik Marija	Franc	1927	6. 4.	politika	Korošec
99.	Krže Dana-Peterlin	Filip	1917	6. 4.	politika	Korošec
100.	Pugelj Ivana	p. Jakob	1906	7. 4.	politika	Koželj
101.	Pugelj Kristina	Janez	1924	7. 4.	politika	Koželj
102.	Ferkulj Terezija	Jakob	1894	7. 4.	politika	Koželj
103.	Pugelj Marija	Anton	1882	7. 4.	politika	Koželj
104.	Selan Marija	p. Anton	1903	7. 4.	politika	Ulčar
105.	Erhovnic Karmen	p. Anton	1896	8. 4.	politika	Korošec
106.	Tratnik Albina	Franciška	1925	9. 4.	politika	Godec
107.	Zalaznik Veronika	Amalija	1922	10. 4.	politika	Bevc
108.	Hudales Draga	Jože	1911	10. 4.	politika	Klobovs

Tek. št.	Priimek in ime	Ime očeta	Rojstno leto	Datum aret.	Vzrok aret.	Kdo je izvršil aretacijo in komu je na razpolago
109.	Hudales Nada	Jože	1909	10. 4.	politika	Klobovs
110.	Pate Jožefa	Janez	1925	10. 4.	politika	Klobovs
111.	Zaletel Milena	Jernej	1926	10. 4.	politika	Klobovs
112.	Mlakar Alojzija	p. Matija	1914	10. 4.	politika	Klobovs
113.	Grilc Julka	Janez	1910	10. 4.	politika	Klobovs
114.	Arnšek Josipina	p. Pavel	1904	10. 4.	politika	Klobovs
115.	Pate Julijana	Janez	1904	10. 4.	politika	Klobovs
116.	Strainer Ana	Janez	1922	10. 4.	politika	Klobovs
117.	Škala Marija	p. Jurij	1894	11. 4.	politika	Pajk
118.	Čeh Zora	p. Stasije	1913	11. 4.	politika	Pajk
119.	Kržan Boža	Anton	1920	11. 4.	politika	Pajk
120.	Mršak Antonija	p. Matija	1889	11. 4.	politika	Pajk
121.	Lovš Angela	Marija	1925	11. 4.	politika	Pust
122.	Zavrl Anka	Jože	1926	11. 4.	politika	Pust
123.	Zaletel Milena	Anton	1894	12. 4.	politika	Koritnik
124.	Eniko Cecilija	Ciril	1925	12. 4.	politika	Voršič
125.	Pugelj Alojzija	Alojzij	1925	15. 4.	politika	Koželj
126.	Kren Vera	p. Anton	1916	17. 4.	politika	Jenko
127.	Nartnik Helena	Franc	1923	17. 4.	politika	Pirc
128.	Prebil Julka	p. Janez	1919	17. 4.	politika	Pirc
128.	Kastelic Ivanka	Anton	1923	17. 4.	politika	Pirc
130.	Curk Marija	Pavel	1927	17. 4.	politika	Boršnik
131.	Ipavec helena	Rafael	1925	18. 4.	politika	Pirc
132.	Demšar Marija	p. Ignac	1919	19. 4.	politika	Jenko
133.	Bombač Ana	Andrej	1926	20. 4.	politika	Peršnik
134.	Sodnik Marija	p. Anton	1889	20. 4.	politika	Peršnik
135.	Maček Pavla	Janez	1925	21. 4.	politika	Žvan
136.	Selan Danijela	Andrej	1928	21. 4.	politika	Žvan
137.	Hönn Anica	p. Jurij	1899	24. 4.	politika	Korošec
138.	Šturm Feodora	Franc	1917	24. 4.	politika	Pajk
139.	Zimaku Despina	Milan	1928	27. 4.	politika	Duscha
140.	Skuvarda Stela	Georg	1908	27. 4.	politika	Duscha
141.	Skuvarda Marija	georg	1932	27. 4.	politika	Duscha
142.	Papadopulo Erpina	Sava	1926	27. 4.	politika	Duscha
143.	Skorda Despina	Georg	1926	27. 4.	politika	Duscha
144.	Kadalaki Marija	Niko	1922	27. 4.	politika	Duscha
145.	Kadalaki Kica	Apostolus	1943	27. 4.	politika	Duscha
146.	Savidu Kirjakita	Anastaius	1915	27. 4.	politika	Duscha
147.	Lazaridis Marija	Mihail	1915	27. 4.	politika	Duscha
148.	Savidu Antonija	Georg	1940	27. 4.	politika	Duscha
149.	Zavarum Marija	Vasilij	1888	27. 4.	politika	Duscha
150.	Geni Marija	Ilias	1927	27. 4.	politika	Duscha
151.	Vasiliki Teodosia	Sava	1925	27. 4.	politika	Duscha
152.	Aglaia Rali	Apostolus	1924	27. 4.	politika	Duscha
153.	Aglaia Bebi	Dimitrij	1945	27. 4.	politika	Duscha
154.	Kanjidu Domna	Nikota	1927	27. 4.	politika	Duscha
155.	Papadopulo Niki	Dimitrij	1923	27. 4.	politika	Duscha
156.	Savidu Anastasia	Panajutis	1895	27. 4.	politika	Duscha
157.	Gogu Stela	Georg	1926	27. 4.	politika	Duscha
158.	Gogu Bebi	Vasilij	1945	27. 4.	politika	Duscha
159.	Žlender Ana	p. Karel	1904	28. 4.	politika	Abram
160.	Laoajne helena	Janez	1921	28. 4.	politika	Simon

Breznik Matevž
Glavni stražmojster P. Z.

V kletnih prostorih prisilne delavnice

Anton Preinfalk

Radijski orkester, ki so ga po odhodu Marije Vilfan na svobodno ozemlje tvorili prof. Ludvik Gabrovšek, prof. Milena Bežan, prof. Danilo Golob, prof. Janko Branc in jaz, je kljub težavam deloval neovirano naprej. Poleg vesti Radia London in Radia Moskva smo posebno skrbno spremljali oddaje Radia Slobodna Jugoslavija. Te vesti sem zbiral, pretipkoval in spet oddajal na razne javke. Vključevali smo še druge vesti iz Ljubljane. Tako smo se nekoč dokopali do nemškega načrta o preselitvi Slovencev v barakarska naselja v Ukrajini. Občasna navodila sem prejemal od Mire Tomšič-Vlaste, potem od Vladimirja Svetine-Iva in nazadnje od inž. Viktorja Suškoviča. Konec leta 1944 so se začeli tudi za radijske vesti Osvobodilne fronte težki časi in javke so postajale vse manj zanesljive. Začeli smo misliti na radijsko zvezo s svobodnim ozemljem. Tako je prišlo do edinega sestanka s sekretarko Leopoldino Mekina-Mimi, ki sta se ga poleg mene udeležila še inž. Suškovič in inž. Branc, ki je razpolagal s potrebnimi napravami. Nadaljnji dogodki so to preprečili. Prišlo je namreč do silnega vdora politične policije v vodstvene vrste Osvobodilne fronte.

Dne 1. februarja 1945 sva se s sosedom Brancem znašla v zaporih bivše prisilne delavnice na Poljanskem nasipu. To je bil prehodni zapor. Vanj so nenehno prihajali novi jetniki, iz njega so jih vodili na zaslišanje, tu so čakali na Transporte v taborišča. Od vsepovsod so se tu križale najrazličnejše vesti in novice. Seznanil sem se z bratoma Tumo, Knezom, Ravbarjem in drugimi. V zaupnih pogovorih smo razčlenjevali, kako je moglo priti do vdora v skrivališče. Prišli smo do sklepa, da je izdano samo to, kar je vedela oziroma odkrila Mimi. Medtem smo seveda »odslužili« zaslišanja s pretepanjem in mučenjem na policiji na Bleiweisovi cesti, kjer je zdaj mestna uprava za notranje zadeve. Sledila je večdnevna samica v mrzli zimi, potem pa negotovost v rednih zaporih. Zagotovo je bilo samo to, da transporti v nemška taborišča smrti niso več vozili. Zato pa smo zvedeli, da so v kletnih prostorih policijske zgodbe specialni prostori s posebno krutimi metodami mučenja. Videli smo obešenje dr. Vladimirja Kanteta, 24. februarja 1945 ...

Zapisano
22. januarja 1985

Poročila s front so bila zelo razveseljiva in so zbujala veliko upanja na skorajšnji konec morije. V pripravah na obrambo Ljubljane smo morali v Trnovem kopati jarke. Nekega dne so leteče trdnjave tako prestrašile stražarje in jetnike, da sem ostal sam in se za krajši čas oglasil doma na Staretovi ulici. Bombardiranje mesta je seveda tudi med zaporniki zbudilo precej skrbi za svojece. Tu in tam nam je uspelo dobiti od njih kako pošto.

Neko nedeljo, ko smo na dvorišču prežračevali slamnjače, sva se prvič in zadnjič tiho pozdravila s Šuškovičem. Na enem izmed »obhodov« sem na veliko začudenje ugotovil, da ima v naši bližini Mimi urejeno in toplo celico. Nisem mogel ugotoviti, zakaj je bila celica odprta, morda so jo pospravljali. To je med nami spodbudilo pogovor o tem in nekdo je pripomnil, da kot epileptična bolnica ne bi smela dobiti tako odgovorne funkcije. Nekateri okoliščine so nakazovale, da je bila že prej poslana od gestapa, da razkrije delo Osvobodilne fronte, druge spet, da je po zajetju povsem klonila. Nerazjasnjeno je ostalo, zakaj je policija tako hitro in v tako močni zasedbi odkrila skrivališče pri Mari Kralj.

Četrtega aprila sta pretresla zapore vest in veselje, da je pobegnil dr. Hugo Skala. Drobnemu, kot je bil, se je posrečilo zviti se med rešetkami specialnih zaporov v prisilni delavnici in kljub vsem stražam uteči v vihar ni noči. Zato so okna takoj zazidali. Pustili so samo ozko lino, in še to so zakrili z desko. Kmalu po tem, ne vem ob kakšni priložnosti, smo preživeli večer posebnega razpoloženja – s pogovori, recitacijami, jaz pa sem odigral slepo šahovsko partijo.

To je bil pravi poslovljni večer, ne da bi vedeli, da je zares. Takoj nato so nas izbrane odgnali v specialne kletne prostore. V moški večji celici z lesenim pogradom smo se znašli dr. Boris Tuma, Ignac Krištof, Rudolf Ravbar, Rudolf Kurnik, dr. Andrej Grassele, ki je bil tam že prej, inž. Rihard Sever in jaz. V drugi podobni celici pa so bili nagneten inž. Zoran Tuma, Karel Kurnik, Anton Knez, inž. Janko Branc, Martin Gorišek, inž. Bojko in morda še kdo.

Jetniki smo bili predmet, nad katerim so se izzivljali okrutni sadisti kvizlinške poli-

tične policije, pa ne brez vednosti in navodil vodstva. O ilegalni Osvobodilni fronti so zvedeli več, kot so si kdaj mislili, tako da je šlo samo za izzivljanje in maščevanje poražencev in obupancev. Dobro so se zavedali, da so jim dnevi šteti in da bo za izdajstvo treba položiti račune slovenskemu narodu in njegovi zgodovini.

Morali smo vstati na nenaden pisk piškalke, poslušati nočna mučenja, bili smo pod stalnimi nadzorstvom in kaznovani za vsako nerodnost, ob vodeni hrani in nočeh brez spanja. Med visokimi obiski so nas razkazovali in nas poniževali s tekom po štirih po dolgem hodniku, medtem ko so po nas padali udarci s pendreki, ko so nas zasramovali in žalili. Nekako smo se znašli. Treba se je bilo, na primer, dobro prilagoditi in izrabiti vse možnosti za izhode v umivalnico in stranišče, poiskati dele časopisa in kak čik, kajti imeli smo dva strastna kadilca. Dnevi si niso bili enaki in tudi dnevni režim ne. Zato smo lahko na dolgih »sprehodih« po celici že govorili o tem, kako bo po osvoboditvi in razčiščevali razna teoretična vprašanja. Govorili smo o marsičem. Krištof nam je opisal, kako se je kot avstrijski vojak bojeval v Bosni, da je bil že dvakrat aretiran, 23. januarja 1945 od nemškega sodišča obsojen na smrt, 4. februarja pa pomiloščen na petnajst let ječe. Odigrali smo celo šahovski turnir. Skupno smo laže prenašali zlo, kar pa ne pomeni, da ni vsakogar kdaj pa kdaj stisnila skrb ali zla slutnja...

Trinajstega aprila zvečer nam je eden izmed »pepejevcev«¹ razkazoval oznake visokega partizanskega oficirja in zahteval zanj nekaj perila. Kdo neki je? Ob prvi priložnosti sem se zmuznil proti umivalnici in v njej zagledal kolega sošolca dr. Vita Kraigherja, brez očal. Odtlej je orgija mučenj še bolj podivjala, vendar od njega ni bilo slišati glasu. Dne 21. aprila ponoči je moral Grassele z vsemi stvarmi na zaslišanje, vendar se ni več vrnil. Povedal nam je bil, da ga poskušajo rešiti iz zapora, po osvoboditvi pa smo zvedeli, da so ga »na poskusu pobega« pri Cukrarni ustrelili. K meni je prišel tudi gestapo. Zlepa ali zgrda so hoteli zvedeti, kje imamo radijsko oddajno postajo. To so hoteli zvedeti tudi od Branca. Pozneje sem od njega od njega zvedel, da so mu doma dvignili celo pod, da bi jo našli, in mu veliko naprav odnesli.

Tako so se približali majski dnevi. Za 1. maj smo morali v imenu Stalina drug drugega tepsti, a ker nam je šlo slabo od rok, so pepejevci to dobro nadoknadili. Potem je zavladal nerazumljiv mir in zvedeli smo, da je bil razglašen tako imenovani slovenski parlament in objavljena amnestija, kot so se hvalili nekateri mučitelji. Sledil je čuden nemir in imeli smo vtis, da se morda pripravljajo na odhod. To je vznemirilo tudi nas. Čeprav smo bili pripravljeni na vse, je nenaden prihod oboroženih pepejevcev kmalu po polnoči 4. maja 1945 zlovešče napovedal zadnje dejanje. Po odbiranju tovarišev sem v celici naenkrat ostal sam. Prisluškoval sem rožljanju in oddaljujočemu se ropotu. Le malo je ostalo v meni upanja, da ne bo prišlo do najhujšega.

Naslednji dan so nas odpeljali v redne zapore, kjer smo se žalostno preštevali. Še isto dopoldne je z brzostrelko pridrvel pepevec, ki smo mu rekli Konjska smrt, in nekaj iskal po poslopju. Ni nam bilo lahko pri srcu. Potem je odvihral, a so ga menda prav zaradi te zamude zajeli partizani. Dne 6. maja so nas izpustili in sosed je naju z Brancem s kolesljem odpeljal domov na Teslovo ulico. Med potjo smo srečevali kmečke vozove z bežečimi in zapeljanimi kmeti in njihovimi družinami. Do končne osvoboditve 9. maja se je slišalo še veliko streljanja, zato pa je bila tisti dan radost večja, čeprav za premnoge ni mogla biti neskalsjena.

Zelo malo je bilo doslej storjeno, da bi bila v zadevi »Mimi« razrešena dilema, ali gre za tragično krivdo ali izdajo. Kakor da so nekatere stvari še po toliko desetletjih nedotakljive. Zgodovina bo razčistila ta vprašanja, Velika večina tistih, ki bi bili najbolj upravičeni terjati odgovor, pa tega, žal, ne bo zvedela.

* * *

¹ Pripadniki kvizlinške okupacijske politične policije, tako imenovane PP.

Spomini na člane okrožne tehnike Komunistične partije Slovenije

Rozalija Lukman-Barbka

Spomladi 1942 sta bili aretirani Slavica Žagar in Meta Sitar, ki sta delali v ilegalni dokumentni tehniki. Določili so me, da prevzamem njune posle, obenem pa mi je vodja centralne tehnike v Ljubljani Milan Škerlavaj-Petrač naložil zvezo z legalno tiskarno bratov Tuma v Zeleni jami. Zvezo sem vzdrževala z Zoranom Tumom vse do svoje aretacije aprila 1943.

Bratje Tuma so tiskali za nas predvsem zahtevnejše tiske, ki jih naše ilegalne tiskarne niso mogle izdelati. In sicer razne dokumente, osebne izkaznice, potne liste, prepustnice, živilske izkaznice, partizanski denar – bone. Kasneje, ko so bile naše ilegalne tiskarne izdane, pa so tiskali tudi letake in drugo literaturo. ZORAN TUMA je za dokumentno tehniko izdeloval tudi štampljke, vtisnjene v gumo. Natisnili so tudi ček za milijon lir, ki ga je s ponarejenimi dokumenti v Poštni hranilnici vnovčil član Varnostno-obveščevalne službe za Osvobodilno fronto. Poleti 1942 je izdelal tudi štampljke za politična vodstva in razne partizanske enote. Klišeje, ki jih je izdelal Zlatko Močnik-Dukat, sem mu nosila iz naše ilegalne cinkografije.

Ko sem s tiskom odhajala iz tiskarne, je Zoran Tuma skoraj vedno šel pred mano do Zaloške ceste, da bi se tako lahko izognila morebitnim blokadam, ki so jih Italijani delali po posameznih ulicah.

Zorana Tumo sem zelo cenila. Bil je pošten, sposoben in zelo natančen. Nikoli ni odklonil dela. Niti enkrat se ni zgodilo, da dela do določenega roka ne bi končal. Nikdar ni predložil nobenega računa o porabljenem papirju in drugih gmotnih stroških, ki pa so bili precejšnji. Bratom Tuma pripada velik del zaslug za uspešno delovanje tehnike v Ljubljani.

Ko sem po italijanski kapitulaciji prišla iz zapora, sem se sestala z njim, preden sem odšla v partizane. Povedal mi je, da je po moji aretaciji noč za nočjo čakal, kdaj ga bodo prišli aretirati. Bal se je, da bom med mučenjem klonila in povedala o njegovem delovanju. Podaril mi je knjigo Iz mojega življenja, ki jo je napisal njegov oče Henrik Tuma. V posvetilo mi je napisal Aškerčeve verze:

Od kod greš?
Iz Brežic – iz boja.
Odprta Ti koča je moja.

ki so bili ubiti na Turjaku
4. maja 1945

Takrat sem ga videla zadnjič, vsega namakega in vedrega.

Ko sem delala v tehniki sem se spoznala z vodjem gradbene ekipe zidarjem Martinom Goriškom-Venceljem. S svojo ekipo je v Ljubljani zgradil veliko skrivališče in bunkerjev za ilegalne tiskarne, cinkografijo, ciklostilne tehnike, skladišča, tehnični material in orožje ter za bivanje ilegalcev.

MARTIN GORIŠEK-VENCELJ je bil izredno iznajdljiv. Ogledal si je stanovanje oziroma hišo, ki je bila predvidena za skrivališče in določil mesto. Včasih je bila to klet ali delavnica ali pa je prezidal sobe. Najvažnejše je bilo, kako je vzdal premični vhod v skrivališče. Ta ni smel biti opazen in sumljiv. Nobenega od številnih skrivališč, ki jih je naredil, niso našli, razen tistih, ki so bila izdana. Večkrat sem ga videla na vozu, ko so prevažali gradbeni material, samo z očmi sva se pozdravila. Bolje sva se seznanila, ko je zgradil skrivališče za cinkografijo pri Borisu Racetu v Adamič-Lundrovi ulici, v katerem sem krajši čas prebila tudi jaz. Bil je človek jelekne volje. Doma je imel ženo in dva otroke. Živel je zelo skromno, saj je bil ves čas vojne aktivist in kot tak brez službe in rednih dohodkov. Spomladi 1945 je bil po izdaji Leopoldine Mekina aretiran. Jetniki so pripovedovali, da kljub mučenju ni priznal svojega dela. Soočili so ga z Mekinovo, ki ga je bremenila. Zagnal se je vanjo. Posledice so bile strašne. Od mučenja okrvavljena celica. Ubili so ga na Turjaku.

Dne 11. novembra 1943 so Nemci večino jetnikov izpustili in le manjše število so jih odpeljali v nemška taborišča. Med izpuščenimi sem bila tudi jaz. Rekli so nam, da moramo po odhodu s sodišča na policiji dvigniti osebne dokumente. Strah me je bilo iti na policijo, saj bi me tam kdo lahko spoznal in bi me spet zadržali. Zato sem odšla k Valeriji Šubic-Bredi. Z njo sva, preden so me zaprli, skupaj ilegalno delali. Prvo noč sem prespala pri njej. Želela sem si čimprej oditi k partizanom. Na ulico si nisem upala, saj sem bila brez dokumentov. Zato tudi nisem imela stanovanja. Breda je sporočila Mekinovi, v kakšni stiski sem in da želim dokumente. LEOPOLDINA MEKINA-MIMI mi je nekajkrat napovedala srečanje pri Gubčevih na Tavčarjevi cesti, vendar sem jo vsakokrat zaman čakala. Legitimacijo sem dobila šele februarja 1944. Odšla sem v partizane.

Na Primorskem sem bila sprva tajnica poverjenišva centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Primorsko, Gorenjsko in Koroško, potem sem nekaj časa pomagala v novo organizirani pokrajinski tehniki, katere vodja je bil Lukman Ciril-Anjo. Anju sem povedala, da me je njegova naslednica Mekinova cele tri mesece pustila čakati na dokumente in da je celo ni bilo na sestanke, ki jih je napovedala sama. Odvrnil mi je, da je sicer ne pozna dobro, ker je z njo imel stike le kratek čas, ko ji je po nalogu Mire Tomšič-Vlaste predajal posle tehnike v Ljubljani, da pa nanj ni naredila vtisa, da bi bila sposobna voditi tako zahtevno delo. Še več, bil je osebno prizadet, da so delo tako pomembnega sektorja s tako razvejeno dejavnostjo zaupali osebi, ki je bila začetnica. Ko mu je eden od sodelavcev tehnike rekel, zakaj mu je pripeljal to žensko, je Anjo to povedal Miri Tomšič-Vlasti in obenem navedel tudi svoje pomisleke. Ta pa ga je zavrnila, da Mekinovo podcenjuje zato, ker je ženska, in naj ne misli, da samo moški lahko vodijo tehniko. Posle je Mekinovi predajal pol meseca, ona pa se je Vlasti pritožila, da ji je posle prehitro in premalo natančno predal. Vlasta je to Anju očitala, toda on jo je zavrnil, da je abecede tehnike v tako kratkem času ne more naučiti.

17. november 1985

* * *

Ostoje Tuma

... Prvi koraki so bili še negotovi, tipajoči, vendar smo vsi čutili, da nekdo že vodi in premišljeno uravnava ter povezuje vse nitke v trden voz. Kar hitro in vse pogostejše smo začeli dobivati naloge in naloge s področja tiskarstva. Štirje bratje smo razpotali v družinskem podjetju s specialnimi tiskarskimi stroji in pomožno opremo, ki nam je omogočala, da smo prevzeli vsa dela, od najbolj preprostih propagandnih letakov do vrednostnic za Osvobodilno fronto in partizansko poveljstvo, ponarejanja okupatorjevih dokumentnih listin in živilskih kart. Priložnostno delo ni dolgo trajalo. Kmalu so se naloge tako razširile, da je bilo treba misliti na sistematično in načrtno delo, zato smo morali vse urediti tako, da smo lahko delali vsaj kolikor toliko varno, ne samo za nas, pač pa tudi za Osvobodilno fronto. Morali smo upoštevati popolno konspiracijo, tudi med našimi delavci, saj so bili

med njimi nekateri kasnejši organizatorji protikomunističnih akcij. Uredili smo si zato priročno, dobro skrito skrivališče za dnevno uporabo in še drugo, večje, nadvse varno za trajno hrambo važnejših izdelkov oziroma za arhivske izvode. To zaklonišče je bilo tako dobro prikrito pod podom tiskarne, da ga policijski agenti kljub kasnejši izdaji niso odkrili, čeprav so pri iskanju razdrli in podrli vse, kar je bilo količkaj sumljivo. Na vso srečo za to skrivališče ni vedel nihče razen nas štirih bratov. Računali smo, da bo vsaj eden od nas preživel morebitno katastrofo. Žal so kasnejši dogodki to potrdili. Vse gradivo v skrivališču je ostalo nepoškodovano in ga je kmalu po vojni prevzel zgodovinski muzej narodnoosvobodilnega boja. Bilo ga je za nekaj zabojev, od bakelitnih matric za štipiljke do arhivskih primerkov tiskovin in vrednotnic.

Varnost je zahtevala skrbno pripravo, zato smo večkrat poizkusili tihi alarm, dokler nismo v pičli minuti poskrili ali uničili vseh sledov ilegalnega dela. Hitreje ni šlo. Nekoč nam je to prišlo prav, saj se je nepričakovano na dvorišču pred tiskarno nastanila nemška patrola. Na vso srečo ne zaradi nas. Delo in naloge smo si tudi med seboj razdelili tako, da bi čimbolj zavarovali družino, če bi nas okupator odkril, po naključju ali pa s pomočjo svojih tipalk, ki so žal segale tudi v vrste Osvobodilne fronte kljub skrbni izbiri kadrov.

Tako je najmlajši in še neoženjeni brat Zoran, ki je bil najbolj neutruđen, prevzel poleg tehničnega dela še nevarno nalogo, da je vzdrževal zvezo z okrožnim odborom Osvobodilne fronte. Drugi smo, vsaj na začetku, interno opravljali naročila centralne tehnike komunistične partije, ki jo je najdlje vodil ilegalce Petrač. Postopoma je spričo čedalje več zahtev vsak od bratov dobil svoje posebno področje dela, pa še sestro Anko smo morali pritegniti. Z Zoronom sva tako sčasoma delala le še za centralno tehniko, Boris kot jurist je bil tožilec v komisiji za registriranje in ugotavljanje vojnih zločincev, Brane pa je prevzel skrb za dobavo hrane in opreme za ilegalce in njihove otroke. Pri sestri Anki je bilo večkrat kar zajetno skladišče hrane in razne robe, kar je bilo treba ustrezno razdeliti v pripravne zaboje in poslati naprej. Pri Anki je našla toplo zatočišče tudi Šentjurčeva dveletna Marjetka, večkrat pa je dobil streho nad glavo tudi kak ilegalce, v glavnem ilegalka Mimi. Ta

nas je, žal, na koncu vse izdala gestapu, pri tem pa jo je še sama staknila pri zloglasnih pepejcvih. Kako in zakaj, to je še danes skrivnost.

Med brati smo se strogo držali načela: zanimaj se samo za svoje delo! Če nič ne veš, ne moreš nič izdati, saj noben človek ne more vedeti, kako bo prenesel gestapovske prefinjene metode mučenja – bo vzdržal ali bo klonil. Zato se nismo nikdar pogovarjali, kaj kdo dela, kam hodi, kakšne zveze ima in podobno. Zdi se mi pravi trobezljaj, kdor zagotavlja, da »ne bi nikdar nikogar izdal«. Zato brez pridržka občudujem vse, ki so vzdržali telesne in duševne muke po zaporih in drugod. Še danes me obliva kurja polt, če pomislim, da so pepejenci dvakrat odkrili dve kurirki, ki sta vzdrževali zvezo med okrajnim odborom Osvobodilne fronte in nami, a sta obe vzdržali nečloveško gestapovsko proceduro. Hvala vama, ilegalki Barbka¹ in Rožica², saj sta prevzeli nase tudi muke, ki so bile namenjene nam. Junaško je pretrpel ves nacistični sadizem tudi grafik ilegalec Miklavž, ki nam je izdeloval in dobavljal črkovni material in klišeje. Raje je odnesel naša imena v grob, kakor da bi klonil. Žal za veliko stvari, ki sta jih opravljala brata Zoran in Boris, ne vem. Oba so pepejenci umorili v gozdičku za Turjakom v noči od 4. na 5. maja 1945, samo pet dni pred zlomom nacizma. Z njima leži v grobu marsikatera skrivnost iz ilegalnih časov.

OPOMBA

Kako so tiskali bone v ljubljanski ilegali leta 1942, revija Borec junij 1969. Prispevek je bil jezikovno popravljen.

* * *

Anton Preinfalk

Člani družine Tuma so od srede 1941 do februarja 1945, ko so bili aretirani, s svojo tiskarno omogočili, da je bila najboljakovostna baza Osvobodilne fronte v Ljubljani Pod Ježami 9 v Mostah. Inženir Zoran je bil glavni organizator del v tiskarni, njegova sodelavca Ostoje in dr. Boris, ki je bil tudi tožilec za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, Branimir pa je bil organizator specialnega okrožnega intendantskega dela. Kot »črnoborzijanec« je hrano in obleke za ilegalce nabavljal tudi pri Nemcih. Tiskarna je imela stike predvsem z Milanom Škerlavajem-Petračem in kurirko Barbko, od 1943 pa z Leopoldino Mekina-Mimi. Sestra Anka je skrbela za skladišče in imela v varstvu Marjetko. V

tiskarni niso natisnili samo velikih količin letakov in propagandnega gradiva, italijanskih in nemških tiskovin, obrazcev in živilskih kart, ampak tudi cele serije zahtevnih večbarvnih obveznic oziroma bonov, vse po osnutkih znanih arhitektov.

Ob vdoru politične policije januarja 1945 so najprej zaprli Branimirja, skupaj s prof. Brancem in Preinfalkom, čez nekaj dni pa še Zorana, Borisa in Ostoja. Po zaslišanju so jih nagnetli v skupne prostore v drugem nadstropju prisilne delavnice – vseh je gotovo bilo okoli 160. Branimirja in Ostoja so pozneje s transportom odpeljali v Tržič, kjer jih niso sprejeli, potem pa na Jezersko, kjer so kopali järke. Borisa in Zorana pa so odgnali na Turjak in ju ubili. Branimir se je že 9. maja vrnil v Ljubljano. Dne 18. maja je identificiral oba brata. Boris je bil ustreljen v tilnik in ne hudo iznakažen. Medtem ko je bil Zoran pobit s puškinim kopitom. Naslednji dan je bil pogreb turjaških žrtev.

Bratje Tuma so bili Nedini mali strici po mamini strani. V zaporu se niso srečali. O Leopoldini Mekini meni Branimir, da je začela izdajati verjetno šele, ko so jo zajeli v skrivališču pri Mari Kralj.

V tako vsestranski ilegalni postojanki je bil prispevek Tumovih pri delovanju Oslobojilne fronte neprecenljiv. S propagandnim gradivom so aktivisti lahko pravilno informirali prebivalstvo mesta ter mu utrjevali zavest v najhujših časih, s ponarejenimi okupatorjevimi obrazci in listinami so se lahko zanesljivo gibali in delovali, s ponarejenimi živilskimi kartami in skladišče živil in oblačil pa so premnogim zagotovili obstoj in življenje, medtem ko so obveznice glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet leta 1942 pomenile prvo finančno osnovo narodnoosvobodilnega boja. Okupator se je dobro zavedal pomembnosti tiskarn, tehnik in skladišč za ilegalno delovanje Oslobojilne fronte, zato jih je vztrajno iskal in žal mnoge tudi razdejal. Po čudnem naključju je tako prav proti koncu prišla na vrsto tudi dragocena postojanka Tumovih.

Prvo priznanje so Tumovi prejeli šele leta 1981, ko so Branimirju kot še edino živega člana družine izročili družinsko plaketo ilegalca. Dne 3. maja 1979 je dr. Vela Tuma, vdova po dr. Borisu, objavila v Delu v rub-

riki Pomembni datumi, vest, v kateri ogorčeno ugotavlja, »kako površno beležite obletnico 4. maja 1945, to je dan, ko je bilo v zgodnjih jutranjih urah umorjeno 26 borcev za našo pravično stvar«. Pri tem se sklicuje na datum, imena in število žrtev.

OPOMBA

Zapisano po pripovedovanju Branimirja Tume, 6. junija 1985

* * *

dr. Vela Tuma

Dne 2. aprila 1945, bila je velika noč, sva šli s svakinjo Ando, Ostojevo ženo v prisilno delavnico. Rečeno je bilo, da bodo priporniki na dvorišču in da se bomo smele z njimi pogovarjati. Med policaji so bili tudi taki, ki so bili naklonjeni našim ljudem. Pustili so nas precej časa, da smo se nemočno pogovarjali. Med priporniki sem poznala Franca Bara, Vita Sevnika in dr. Vilka Rupnika. Drugih se ne spominjam. Eden od obiskovalcev (ne vem kdo) je imel s seboj fotoaparat in tako so nastale fotografije, ki jih še hranim. V skupini na prvi fotografiji je tretji od leve dr. Vilko Rupnik, zdravnik iz Šiške, četrti, peti, šesti in sedmi pa Brane, Ostoja, Boris in Zoran Tuma. Spredaj sedita Franc Bar in Vito Sevnik. Drugih ne poznam. Na drugi fotografiji so vsi štirje bratje: Zoran, Ostoja, Brane in Boris Tuma.

Naslednji dan, 3. aprila 1945 popoldne, sem zvedela, da priporniki čistijo dvorišče prisilne delavnice. Takoj sem se peljala tja s kolesom, ker sem izrabila vsako priliko, da se srečam s svojim možem. Žene pripornikov smo se vedno – po narečenem pravilu – obveščale, če smo zvedele, kje se nahajajo naši možje. Tako so, na primer, hodili priporniki po bombardiranju Ljubljane na Mirje pospravljat ruševine. In že smo tekale tja, da vidimo naše drage, jim prinašale hrano in vse, kar so potrebovali.

Dne 3. aprila 1945 sem se zadnjič srečala z možem na dvorišču prisilne delavnice. Naslednjega dne, 4. aprila 1945, ko sem spet prišla, ga ni bilo več, pa tudi njegovega brata Zorana ne. Nasproti mi je prišel svak Brane in mi povedal, da je ponoči pobegnil iz samice dr. Hugo Skala. Takoj zjutraj so mojega moža Borisa, njegovega brata Zorana in še nekaj pripornikov, da bi bili bolje zastraženi, premestili v kletne celice. Tam so ostali do 4. maja 1945, ko so jih peljali na Turjak in pobili.

28. novembra 1985

¹ Rozalija Menih

² Rožica Štok

* * *

Aktivisti Osvobodilne fronte o nekaterih še nepojasnjenih dogodkih

Marija Babič-Vidic

Med narodnoosvobodilnim bojem sem ilegalno delala v Ljubljani, sprva po mladinski oziroma skojevski liniji, nato pa v centralni in ciklostilni tehniki. Bila sem trikrat aretirana, zaprta v različnih zaporih in poslana v internacijo.

Zgodaj poleti 1941, verjetno junija, sem kot skojevka opravila v Ljubljani tečaj prve pomoči skupaj s sestrami Žagar, Hedo Leskošek in drugimi. Vodila ga je sestrčna Žagarjevih. Nato sem se povezala v borbeno skojevsko skupino v Centru. Septembra 1941 sem bila zaradi dela v tej skupini aretirana, zaprta na sodišču v Ljubljani in čez nekaj tednov izpuščena. Pozno jeseni so me povezali s centralno tehniko v Ljubljani. V njej sem delala do 3. junija 1942, ko sem bila spet aretirana. Iz zapora v belgijski kasarni so me avgusta 1942 poslali najprej v koncentracijsko taborišče Monigo pri Trevisu. Skupaj z okrog sto internirankami sem bila aprila 1943 odpeljana iz taborišča Visco pri Udinah nazaj v Ljubljano v belgijsko kasarno in izpuščena.

Takoj po vrnitvi sem se ponovno povezala.

Leta 1944 so glavno breme osvobodilnega boja v Ljubljani nosile ženske, tudi v ciklostilni tehniki, kjer sem delala od vrnitve iz taborišča neprekinjeno do zadnje aretacije 15. oktobra 1944. To je bilo delo manjših skupin, trdno povezanih med seboj. Njihovi člani so se med seboj poznali v glavnem samo po ilegalnih imenih. Včasih pa je bilo to delo samo enega človeka po raznih koticah Ljubljane. Gibali smo se samo toliko, kolikor je zahtevalo ilegalno delo. Prenočevali smo v ilegalnih stanovanjih, ki smo jih menjavali. Tudi tisti, ki smo še imeli legalne dokumente. Nikoli nisem šla na cesto brez obremenilnega gradiva, pošte, paketa ali podobnega.

Skrb za varnost gibanja in za lastno varnost, kar je bistvo konspiracije, nam je narokovala veliko pazljivost in previdnost. Tako sem konec poletja 1944 opazila, da mi sledijo. Za seboj sem nenehno imela rep, kot smo takrat rekli zasledovalcem. O tem sem obvestila Leopoldino Mekina-Mimi, s katero sem takrat imela stalno zvezo, včasih kar vsak dan. Mimi sem poznala od poletja 1943, ko nam jo je v ciklostilni tehniki pri Selanu v Kosezah predstavil Ciril Lukman-Anjo kot svojo naslednico. Rekla sem ji, da se bojim vdora, in jo prosila, naj me razreši

*v zvezi z vdorom gestapa
in slovenske politične policije
v organizacijo Osvobodilne fronte
spomladi 1945*

dosedanjega dela oziroma mi omogoči odhod v partizane. Odvrnila mi je, da moram delo, za katerega sem bila določena, opravljati do konca vojne. Za moje opozorilo se ni zmenila, celo narobe, ostro mi je zabičala, da me bo, če se bom hotela umakniti, doletela kazen.

Znašla sem se v hudi stiski. Mimi je bila tedaj moja edina zveza navzgor. Začela sem si iskati skrivališče. Z velikimi težavami sem ga našla, a se kljub zasledovanju nisem mogla odločiti za umik.

Aktivisti smo se tedaj počutili kot preganjana divjad. Aretacije so bile vedno številnejše. Tudi pri Mimi sem opazila veliko nervozo. Na kratkotrajnih sestankih, imenovali smo jih kontakti, je pogosto jemala tablete. Takratne občutke najbolje izraža moja velika želja, da bi Ljubljano bombardirali, saj bi to policiji vsaj malo zmedlo sledove.

Od poletja 1944 sem pisala matrice za ilegalni tisk po rokopisih, ki mi jih je do svojega odhoda v partizane dostavljala kurirka ciklostilne tehnike Francka Lavrih-Krista. Stanovala je na Gasilski cesti. Potem ko se je umaknila, je njeno delo prevzela Leopolda Mekina-Mimi.

Nekako v istem času, ko sem opazila, da me zasledujejo, mi je Mimi naročila, naj napišem članek za ilegalni tisk o delu žensk v narodnoosvobodilnem boju. Branila sem se, da ne znam pisati člankov in da tudi dela žensk ne poznam dovolj dobro. Ker je vztrajala, sem članek le napisala in ji ga oddala. Njegova nadaljnja usoda mi ni znana.

Poleti 1944 je bil ustanovljen partijski biro tehnike v Ljubljani. Poleg Mimi so bili njegovi člani: ilegalcec Jaka Polutnik-Miklavž, vodja ciklostilne tehnike, politična policija ga je ubila jeseni 1944; Milena Zor-Jež, njegova pomočnica, umrla je po vojni; Francka Lavrih-Krista, kurirka ciklostilne tehnike, ki je kmalu odšla v partizane in tam umrla za hudo boleznijo; Simona, njenega pravega imena in funkcije nisem poznala, in jaz. Med Mimi in Simono je bilo čutiti napetost. Simona¹ je potem prenehala hoditi na sestanke biroja in je nikdar več nisem videla.

V začetku jeseni 1944 je bila odkrita ena od še delujočih ciklostilnih tehnik – nekatere tehnike so zaradi konspiracije mirovale. Aretirali so Jaka Polutnika-Miklavža, Mile-

no Zor-Jež in še nekatere. V kratkem času je bilo odkritih tudi več javk.

Politična policija me je aretirala 15. oktobra 1944. Bilo je sončno nedeljsko popoldne. Ulice so bile polne ljudi, ki zaradi žice niso mogli zapustiti mesta. Vračala sem se z obiska pri Vrhovnikovih na Aškerčevi cesti. Po odhodu Majde Vrhovnik-Lojzke v partizane sem nosila njenim staršem in bratu v branje ilegalno literaturo. Pri sebi sem imela v časopisni papir zaviti paket literature, med drugim ciklostilno brošuro o vojnih zločincih. Pred Figovcem na Gosposvetski cesti sem srečala znanki in ju pozdravila. Tedaj sta stopila k meni policist v uniformi in agent v civilni obleki, rekoč: »Aretirani ste!« Odvedla sta me peš do policijske postaje na Dunajski, zdaj Titovi cesti. Postaja je bila pri železnem mostu, namenjenem za prehod pešcev čez železniško progo. Stal je približno tam, kjer je zdaj železniški nadvoz. Agent me je pustil v sobi uniformiranih policistov, ki so mi dovolili oditi na stranišče. Tam mi je uspelo uničiti paket z literaturo. Da ne bi opazili, sem v časopisni papir zavila ilustrirano revijo Domobranec, ki je visela na žeblju. Po vojni sem zvedela, da so na policijo klicali Majdinega brata Milana Vrhovnika, in ga spraševali, kaj sem delala pri njih. Vendar ga niso zadržali.

Potem me je agent, ki me je aretiral, odpeljal na politično policijo na Bleiweisovi cesti. Že na stopnicah so me sprejeli z besedami: »Delali ste v tiskarni.«

Na zaslišanjih so mi opisali, kje vse sem hodila zadnje čase, kako sem bila oblečena itd. Trdili so, da sem pisala članke za ilegalni tisk, in zahtevali, da povem, kje imam skrit arhiv. To me je začudilo, saj sem napisala samo en članek in zanj je vedela edino le Mimi, za arhiv pa poleg nje samo še moja mama. Po vojni mi je mama povedala, da so stanovanje in drvarnico nekajkrat temeljito preiskali, a arhiva niso našli. Bil je spravljen na balkonu in mama ga je zažgala prvo noč po moji aretaciji. Poleg arhiva ciklostirane ilegalne literature sem imela tudi tehnične pripomočke za svoje delo in okrog sto fotografij z vojaške parade na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem, ki naj bi jih po Miminem naročilu naslednji dan opremila z napisi na hrbtni strani.

¹ Jela Lipša, Ljubljana v ilegali IV, 2. knjiga, Ljubljana 1970, str. 448.

Prva preiskava, ki so jo opravili pri nas doma na dan moje aretacije, zaradi srečnega naključja ni bila natančna. Na obisku pri moji mami je bil namreč njen znanec, stavebenik Misson, ki sta ga agenta dobro poznala, saj sta bila prijatelja njegovih sinov in stalna gosta v njegovi hiši za sodno palačo.

Naslednjega dne zjutraj so v našem stanovanju postavili zasedo. V predsobi je en teden noč in dan dežural agent politične policije. Aretirali so tudi naša podnajemnika, neko trgovko in nekega študenta, štajerskega begunca, a so ju čez nekaj dni izpustili. Jaz ju sploh nisem poznala, saj nisem prenočevala doma, pa tudi drugače sem redko prihajala domov.

Čez čas so aretirali tudi mojo mamo. Skupaj so naju zasliševali o mojem delu in grozili, da jo bodo poslali v taborišče. Meni so rekli, da so jo poslali, vendar sem pozneje zvedela, da so jo izpustili, in to po posredovanju Missona.

Moj zasliševalec, referent Krepfl, me je najprej več dni poskušal prepričati o pravilnosti politike ehrlichovcev in Straže v viharju. Povedal mi je, da so v Beogradu že partizani in Rdeča armada, da pa v Slovenijo ne bodo prišli, ker jo bodo zasedli Angleži, še prej pa nas bodo oni vse pobili. Dejal mi je, da jim gestapo, od katerega so se veliko naučili, prepušča samo tako majhne ribe, kot sem jaz, in da smo neumni, ker ščitimo Mimi, ki je gestapovka, le da jim je gestapo noče izročiti. Njegovo glavno prizadevanje je bilo odkriti Leopoldino Mekina-Mimi. Poznali so njeno ilegalno ime, približno dejavnost in približen opis. Pokazali so mi veliko fotografij žensk srednjih let, vendar je med njimi ni bilo. Pokazali so mi tudi veliko aretiranih, med katerimi naj bi prepoznala Mimi. Seveda sem poznala pravo Mimino ime in vedela tudi za njen naslov. Nekoč mi je to povsem po nepotrebnem povedala, čemur sem se zelo čudila, saj je bilo povsem v nasprotju s konspiracijo.

Skoraj dva meseca sem bila v zaporih politične policije. Referent Krepfl mi je ob vsaki priložnosti s patetičnim glasom dejal: »Za Miklavžovo se bosta videla z Miklavžem na reki Stiks.«

Iz samice na policiji so me nekoč v novembru za en dan premestili v skupne zapore v prisilni delavnici. Poprej mi je Krepfl zabičal, naj iz zavora nikakor ne poskušam poslati kakega sporočila. Takoj ko sem se razgledala po zaporu in ko so mi

znanke povedale, da obstaja prek kuhinje zanesljiva zveza, sem skrivaj na pogrado napisala pismo za Mimi z opozorilom, kaj je policiji znanega o njej. Ko sem zjutraj pismo izročila Mileni Zor-Jež, da ga posreduje naprej, je prišel pome v zapor uniformiran policist z nalogo, da me pri priči odvede na zaslišanje na policijo. Zasumila sem, da je med zapornicami konfidentka, ki je kaj javila o mojem početju. Preden sem odšla, se mi je posrečilo neopazno naročiti Mileni Zor, naj pismo takoj uniči. Na policiji so me agenti pričakali z vprašanjem, kaj sem pisala v pismu, ki da so ga že prestregli. Zanikala sem, da sem pisala kako pismo, a so mi odvrnili, da tako ali tako ni važno, ker da ga že imajo.

Nekaj časa sem bila zaprta v celici skupaj z Mileno Babič in Ksenijo Bačić. Med bivanjem v policijskih zaporih na Bleiweisovi cesti sem opazila, da so aretirali veliko ljudi, ki so bili povezani s ciklostilno tehniko, in to večidel že pred mojo aretacijo. Kasneje so bile množične aretacije ljudi, ki so delali za Slovensko narodno pomoč, nazadnje so prišli na vrsto tisti, ki so delali na železnici. Večkrat so pripeljali poln tovornjak aretirancev in zasliševanja so se vrstila noč za nočjo. Po hodnikih so se razlegali kriki mučenih ljudi.

Nazadnje, pred odhodom v Ravensbrück, so me za kak teden prestavili v posebne kletne prostore v prisilni delavnici, kjer sem bila skupaj s Ferjančičevo. V Ravensbrück so me poslali s skupino zapornic iz skupnih zaporov prisilne delavnice. Med vožnjo se nam je pridružila še manjša skupina zapornic iz Begunj. Esesovec, ki je spremljal naš transport, nam je pokazal dokument, ki ga je predal komandi taborišča. V njem je bilo za vsako zapornico navedeno, koliko časa mora ostati v koncentracijskem taborišču. Meni je bila odmerjena najvišja kazen – devetintrideset let.

V naši skupini je bilo nekaj manj kot petdeset žensk različnih starosti. V pičlih štirih mesecih, kolikor smo bile v taborišču, jih je umrla približno tretjina.

V koncentracijskem taborišču Ravensbrück so me nekega dne februarja 1945 poklicali v glavno taboriščno pisarno. Po več urah čakanja mi je pisarniška delavka jetnica, za katero sem vedela, da pripada odpor- niškemu gibanju v taborišču, povedala, da bi me morali poslati na zaslišanje v Ljubljano, vendar so dobili obvestilo, da so želez-

niške proge porušene. Poslali so me nazaj na blok, to je v mojo barako.

14. septembra 1985

OPOMBA

To je le del izjave...

* * *

Pia Vavpetič

Za Slovensko narodno pomoč sem delala eno leto. Poleti 1943 mi je dala Haná² drugo nalogo. Postala sem propagandistka pri Antifašistični fronti žensk. Imela sem sestanke z ženskami v Šiški, in to s tremi skupinami, pa na Kodeljevem in na Starem trgu s skupino deklet iz opernega zbora, v kateri je bila tudi Vanda Zihlerl. Nekaj časa sem na željo Marice Čepe-Eve vodila skupino mladincev za Bežigradom. Ves čas pa sem skrbela tudi za naš teren. Organizirala sem tečaj prve pomoči za naše ženske. Vodila ga je dr. Zalokarjeva v svoji hiši nasproti domobranske vojašnice. Tečaj sem obiskovala tudi jaz.

Septembra 1943 sem bila imenovana za članico rajonskega partijskega komiteja Poljane. Sekretarka je bila Ančka Boruta-Mihela, nazadnje pa Nada Dolenc. V komiteju sem bila odgovorna za Antifašistično fronto žensk za propagando in za vodstvo treh ali štirih celic. Povezana sem bila s sekretarko Rožco Štok. Sestanke komiteja smo imele vsak teden, kontakte s sekretarko pa vsak dan, ponavlja kar na ulici ali v cerkvi. Z mestnega odbora Osvobodilne fronte sta hodili na naše sestanke Iva Rakar in Marica Čepe-Eva. Skrbela sem za propagando, zato sem hodila na sestanke, ki jih je vodila Mira Tomšič-Vlasta, pozneje pa Marica Dekleva. Sama sem vodila propagandne skupine navzdol. V eni izmed njih je bila Lora Kernc, v drugi kiparka Douganova, v tretji Albreht, mož z dolgo sivo brado, ki je stanoval za Šentjakobsko cerkvijo, pa Zorka Šlebinger in neki Ercog. Celične sestanke smo imeli na davkariji, v Mahrovi hiši, nekje v Zeleni jami, na koncu Rožne doline v neki drvarnici na dvorišču, v neki krojačnici v Olupovi hiši in še kje.

Osebnost sem srečala Mekinovo, meni znano pod imenom Mimi, samo enkrat, in to spomladi na sestanku Antifašistične

fronte žensk v Šiški v hiši z arkadami na Celovški cesti nasproti stare cerkve. Sestanek je bil v prvem nadstropju v nekakšni spalnici in sem ga kot članica mestnega odbora Antifašistične fronte žensk vodila jaz. Zapomnila sem si jo, ker me je ves čas, ko sem govorila, opazovala z mrzlimi očmi, tako da sem postala negotova in sem se začela spraveševati, ali morda ne govorim kaj narobe.

Leta 1944, približnega datuma se ne spominjam več, je bila aretirana sekretarka Mihela. Njeno delo je prevzela prof. Nada Dolenc. Delo je bilo čedalje težje zaradi čedalje pogostejših aretacij. Ljudje so govorili, da imajo na policiji spiske članov Osvobodilne fronte. Tega nisem verjela, saj sem vedela, da je bila konspiracija stroga in obvezna. Toda kako sem bila presenečena, ko sem Nado prosila, da mi preskrbi odhod v partizane, ona pa mi je na naslednjem sestanku rekla, da moram napisati tele podatke: splošne podatke o sebi, vsa svoja dosedanja ilegalna imena in vse naloge v Osvobodilni fronti in komunistični partiji. Bila sem hudo ogorčena in sem ji to tudi povedala. Mar naj si napišem smrtno obsodbo, in to zdaj, ko po kmetih mobilizirajo v partizane vse po vrsti, če so za nas ali ne, sem ji rekla. In dodala, da bi moje delo od leta 1941 lahko poznali, zato ne bom napisala nič. Dala mi je prav, toda ko sva se čez nekaj dni spet sestali, mi je rekla, da moram to napisati, drugače bom dobila partijski ukor. Tako da so zahtevali najvišji. Kaj sem hotela? Napisala sem. Toda imela sem srečo, da Nada ni vzela listka s seboj. Ker ni šla naravnost domov, se je bala, da bi se ji med potjo utegnili kaj pripetiti, in če bi našli ta listek pri njej, bi zame zagotovo ne bilo dobro. Čez nekaj dni mi je sporočila, da ne morem več ven, da je prepozno.

Potem smo le še vegetirale. Še smo se sestajale, a bolj poredko. Zdi se mi, da je bilo 20. januarja, ko mi je Fedja Šturm prišla povedat, da so zaprli Zorko Šlebinger, s katero sva skupaj delali od spomladi 1942 pri Slovenski narodni pomoči, pozneje pa je bila tudi v eni od celic, ki sem jih vodila. Fedja mi je priporočila, naj se skrijem. Toda kam? Aretirat so me prišli 22. januarja 1945 okrog 10. ure zvečer. Prvo vprašanje je bilo, od kod poznam Zorko Šlebinger. To je bila agentova napaka. Rekla sem mu, da jo poznam še iz mladosti in da sva na začetku vojne nosili pakete zapornikom, ker so se nama smilili. Drugega ne vem nič, sem mu

² Ada Dequal

zatrčila, zanimajo me samo knjige, umetnost, politika pa da mi je bila vedno zoprna. Da sem humanist in polna svetobolja, sem še dodala. Na policiji moj zasliševalec – kasneje sem zvedela, da se piše Rant in da je iz Kranja – s tem ni bil zadovoljen. Hotel je imena in konkretna dejanja. Odgovorila sem mu, da ne poznam nikogar in da si bom, če me bodo topli in mučili, ime kar izmislila, da pa od tega seveda ne bodo imeli nič. Na to mi je odvrnil, da smo zelo neumni, mi mali, ki se damo mučiti, medtem ko naši vrhovi izdajajo brez mučenja in še celo pišejo o vašem delu in delu Osvobodilne fronte. Takrat tega nisem verjela. Prepričana sem bila, da govori to le zato, da bi mi vzel pogum. Potem me je za nekaj časa zapustil. Ves čas sem imela zavezane oči, zato sem le čutila, da so ljudje odhajali iz sobe.

Ko se je zasliševalec vrnil, mi je odvezal oči in me odpeljal v neki prostor, kjer pa ni bilo moje cule, zato sem zahtevala svojo prtljago nazaj. Spremljal me je po posameznih prostorih in v neki pisarni, kjer je bilo nagnetenih precej znanih ljudi – med njimi ginekolog dr. Pavšič, dr. Žvanut, prodajalke iz papirnice Bonač, Anica Dolhar – sem jo zagledala. Zrušila sem se nanjo. Čez čas sem vprašala dekleta, kaj bodo naredili z nami. Odvrnile so mi, da nas bodo najbrž pred jutrom odpeljali na Poljanski nasip v umobolnico. Vprašala sem jih, če nas bodo tam preiskali. V hlačah sem namreč imela skrito našo literaturo, in to zame vsekakor ne bi bilo dobro, saj sem na zaslišanju trdila, da nimam nič z Osvobodilno fronto. Anica Dolhar mi je svetovala, da je bolje, če jo zažgem v peči, ki je stala v pisarni. In res smo jo zažgale. Dekleta so me obkrožile, jaz pa sem iz hlač potegnila papir in ga stlačila v peč. Najbrž je pogorel ves, saj zavoljo tega nisem imela težav.

V temnem zasneženem jutru, preden se je končala policijska ura, so nas peš odgnali čez mesto do prisilne delavnice. Namestili so me v sobo številka 95, kjer se nas je gnetlo okrog 100 sotrpink. Nekateri so me poznale, a samo pod ilegalnimi imeni. Pa so me klicale: »O Tatjana (ali pa Ljona), ti si tudi prišla!« Prosila sem jih, naj me ne kličejo s temi imeni, zakaj bala sem se, da je med nami tudi kaka izdajalka. Toda poučile so me, kdo je izdajalka. Še isti večer so me potem odpeljali na policijo v Šubičevi, in potem v enem mesecu, kolikor časa sem bila v prisilni delavnici, še sedemkrat. Tam sem

se sama prepričala, da je le res, kar so govorile o izdaji.

Enkrat so me medili kar štiri dni v celici, pravzaprav v stranišču, ne da bi me kdo zaslišal. Javila sem se za pospravljanje, da bi se vsaj malo razgibala in ogrela. Pospravljala sem manjšo pisarno, v kateri je bila pod oknom povprek postavljena pisalna miza, na drugi strani pa otomana. Pometla sem tla in skozi okno strepla manjši preprogi. Toda ko sem ju hotela spet položiti pod pisalno mizo in pred otomano, jo je neki agent, ki je imel postrani usta kot od kakega krča, brnil proč. Pa sem ga vprašala, če jo lahko vzamem za naša stranišča, kjer je ledeno mraz in moramo sedeti ali ležati kar na cementu. V odgovor je nekaj zamrmral, paznik pa mi je dal še drugo preprogo, rekoč, da ni treba, da jo ima tista naša izdajalka, ki tukaj prenočuje.

Ko sem bila spet klicana na zaslišanje, me je zasliševalec zadržal na hodniku, kot da zasliševalnica še ni prazna. Stala sva ob steni, ko je agent pripeljal mimo mene Leopoldino Mekina-Mimi. Premerila me je od nog do glave, zasliševalec pa me je pozorno opazoval. Potem me je vprašal, ali jo poznam. Odgovorila sem, da ne, pač pa da se mi zdi znana, morda je kje prodajalka? Odgovoril je, da je bila res prodajalka. Kaže, da se me tudi ona ni spomnila. Še sreča, da ni dobila mojega življenjepisa. Na eno mojih zadnjih zaslišanj, preden so me odpeljali s transportom, je prišel tudi esesovski agent Duscha. Vprašal je Ranta, tako se je pisal moj zasliševalec, ali sem kaj priznala. Odgovoril mu je, da nič konkretnega in da čvekam same neumnosti.

8. aprila 1985

Marija Kamnikar

Leta 1941 sem vzela na stanovanje ilegalca Milana, vodjo šesterice vosovcev. Devet mesecev je stanoval pri meni, imel sestanke, preizkušal orožje. Bila sem tudi njegova kurirka. Prenašala sem orožje. Istega leta sta se pri meni sestajala Martin Gorišek-Venceelj in Milan Škerlavaj-Petrač, funkcionarja centralne tehnike. Ko je Petrač odšel v partizane, so imeli sestanke njegovi namestniki. Eno leto je bila pri meni javka centralne tehnike. Raznašala sem literaturo. Pri meni je prenočeval tudi Gorišek, ko je bil v ilegali, in še mnogi, katerih

imen ne vem. V času racij so se funkcionarji centralne tehnike zadrževali pri meni cele dneve. Kuhala sem jim. Poleg njih so imeli pri meni sestanke tudi ulični in kvartni odbori. V stanovanju sem vedno imela več pušk in pištol, na oknih pa so v cvetličnih lončkih »cvetele« bombe. Moje delo za Osvobodilno fronto je prenehalo 11. novembra 1944, ko me je po izdajstvu Leopoldine Mekina-Mimi, funkcionarke centralne tehnike, aretirala politična policija. Zaprta sem bila do osvoboditve.

15. januarja 1953

* * *

Marija Jurjevec

Marca 1943 so po nalogu tovariša Pleška v moji sobi uredili skrivališče, ki pa nam zaradi slabega sosedstva ni veliko koristilo. Od mojega prvega zavora do januarja 1944 sem se preživljala samo z mesečno podporo Osvobodilne fronte. Januarja 1944 sem po nalogu Osvobodilne fronte dobila tridnevno tedensko zaposlitev v hotelu Miklič v Ljubljani, kjer sem ostala do druge aretacije, to je do 29. januarja 1945. Izdala me je vodja centralne tehnike Leopoldina Mekina-Mimi. Izdano je bilo tudi skrivališče v moji sobi, tako da so zaplenili vse dragocene ilegalno gradivo. Bilo ga je okrog šest zabojev. Pri soočenju z izdajalko se mi je posrečilo prepričati pepejevce, da ne vem nič in da nikogar ne poznam. Po treh tednih zavora in večkratnih zaslišanjih sem bila s transportom poslana na Koroško, vendar so nas zaradi bližajočega se konca vojne poslali nazaj v Ljubljano in nato naprej v Ribnico in Žlebič na kazensko delo. Tam sem ostala do 4. maja 1945. Po osvoboditvi sem se vrnila v Ljubljano.

24. januarja 1953

* * *

Ciril Sitar

Ko sem se septembra 1943 vrnil iz italijanske internacije, kjer sem bil povezan z Vitom Globočnikom, Venturinijem, Azmanom, Kristofom, inž. Štularjem, Mesojedcem, uradnikom na mitnici v Št. Vidu, in drugimi vidnimi aktivisti, sem po nalogu

Osvobodilne fronte nekaj časa miroval, nato pa sem se spet vključil v delo.

Po nalogu tovariša Beblerja sem se na terenu povezal s tovarišem Skublom z Ilirske 28. Obnovil sem zveze z Valerijo Šubic-Bredo. Povezava z njo je bila najtrajnejša, najtrdnejša in najbolj zanesljiva, a tudi iskreno tovariška. Zveze sem imel tudi z Guličevimi³ iz Tavčarjeve ulice 4, kjer sem prejemal literaturo. Nabiral sem denarne prispevke za našo stvar in pomagal preganjencem. Da bi dobili denar za interniranje in ilegalce, smo v moji tiskarni Grafika natisnili za okrog tri milijone lir ponarejenih vstopnic za kino.

Poleti 1944 sem bil povezan z Leopoldino Mekina-Mimi, ki me je na domu obiskala trikrat. Po njenem nalogu sem naredil nekaj štampiljk. Pravega zaupanja vanjo nisem imel, nekako me je odbijala. Zato tudi tiskovin kljub njenemu prigovarjanju nisem natisnil. Moj dvom o njeni iskrenosti je bil, kot se je pokazalo, upravičen. Ko je politična policija v njenem dnevniku našla poleg večjega zneska zabeleženo moje ime, so me aretirali. Tokrat tretjič. Nikakor mi ne gre v glavo, zakaj so ji zaupali tako pomembno nalogo. Njen obraz je odseval neko skrito brutalnost in zakrknjenost. Obsojen sem bil na zaplembo premoženja, ki se je deloma izvršila, in prisilno delo. Ker transportov v Nemčijo ni bilo več, so me odgnali na prisilno delo v Ribnico. Tam sem dočkal osvoboditev. Domov sem se vrnil 15. maja 1945.

Da sem okupacijsko dobo prestal sorazmerno dobro, se imam največ zahvaliti svoji oglušlosti od rojstva. Zaradi nje sem se lahko izgovarjal na nevednost. Le Rupnikova policija mi je očitala, da sem politična baraba, saj so me nekateri detektivi, Kociperjevi pristaši, poznali iz internacije in so vedeli, s kom sem se največ družil.

Do sedaj o svojem delu nisem govoril, čeprav so v zvezi z njim takoj po osvoboditvi pisali netočnosti. Veliko ljudi lahko priča o mojem delu, materialni dokazi o tem pa so ohranjeni v Ilirski ulici. Za moje aktivno delovanje v gibanju ve, recimo, Vida Tomšič. Z marksizmom sem se seznanil, ko sem kot stavec delal pri Rdečem praporu⁴ in se

³ Družina Gulič iz Tavčarjeve ulice 4 je v letu 1943 in tudi pozneje v svoji knjigovoznici opravljala vsa knjigovška dela za centralno tehniko Komunistične partije Slovenije.

⁴ Ilegalno glasilo Komunistične partije Slovenije od leta 1932 do 1944.

redno udeleževal sestankov z Etbinom Kristanom. Kljub naglušnosti sem ga zaradi njegovega temperametnega govora zelo dobro razumel. Tudi kot samostojen obrtnik sem pozneje ostal zvest idejam, ki sem jih vzел za svoje v mladosti. Bil sem hribovski pastir s Trojan. Zrasel sem v trdih življenjskih preizkušnjah. Največ sem se izobraževal pravzaprav sam. Zato se moje delo med okupacijo ni moglo usmeriti drugam kot v narodnoosvobodilni boj.

Sem nosilec spomenice. Že v prvem letu vojne sem postavil na kocko svoje življenje: podjetje, družino, svojo varnost. Tudi vsa moja družina je delala za narodnoosvobodilno gibanje.

15. maja 1947

Valerija Šubic-Breda

Nede Geržinič pred vojno nisem osebno poznala. Bila je že študentka pravne fakultete v Ljubljani, ko sem končala nižjo gimnazijo. Prvič sem jo srečala konec leta 1941 ali na začetku 1942 pri družini Terezije Lušin-Teje v Stiški 1. V isti hiši je živela tudi Neda s starši in Hreščakova družina. Pri Lušinovih smo bili mladi kot doma. Neda je bila že takrat lepa mladenka, polna življenja in zanosnega poleta, urejena, vsestransko razgledana in že oblikovana osebnost. Ponovno sem jo srečala v policijskih zaporih na Bleiweisovi oziroma Šubičevi.

Oktober 1943 sta odšla iz Ljubljane centralni tehnik Ciril Lukman-Anjo in Milan Trobec, ki je delal za našo dokumentno tehniko. Mesto centralne tehničarke je prevzela Leopoldina Mekina-Mimi. Tovariš Anjo me je seznanil z njo. Ves čas sem delala v tehniki, a v manjšem obsegu, bila sem namreč visoko noseča in že precej kompromitirana. Z Mekinovo sva se dobro razumeli. Večkrat mi je celo potožila, da jo boli glava in da ima vročino.

Konec leta, 24. decembra, sem ilegalno rodila v sanatoriju Emoni. Preživljala sem nepopisno hude čase tudi zaradi moževe smrti. Za moje stanovanje je vedela samo Mekinova. Štirinajst dni po porodu sta me prišla aretirat na stanovanje agenta politične policije. Ležala sem v postelji z visoko vročino in negibna zaradi išiasa. Eden izmed agentov je bil moj znanec iz dijaških let. Tako sta me pustila doma. Naslednjega dne sem s pomočjo domačih s sinom odšla

od doma. Za novo stanovanje ni vedel nihče. Večidel dneva sem ostajala v stanovanju, le v večernih urah sem odhajala na stanke. Delala sem pretežno v stanovanju. Vse leto 1944 sem vzdrževala zveze s sodelavci iz leta 1942. Medtem me je policija iskala še enkrat. Zaprlji so neko Srbkinjo, ki mi je pomagala pri administrativnem delu, a ker je imela hrvaške dokumente, so jo izpustili. Ker se je na policiji dobro držala in se zagovarjala, je ostalo moje ilegalno stanovanje še nadalje prikrito.

Za delo v tehniki sem leta 1944 pridobila Kranjčanko Nadjo Fajdiga – Ljoljo, ki je bila tudi izdana. V dokaz svoje zanesljivosti in aktivnosti na Gorenjskem je morala predložiti potrdilo partijskega okrožnega komiteja za Gorenjsko. To je bilo zanjo usodno. Iz zaporov v prisilni delavnici so jo odpeljali v Begunje. Vendar je ostala živa. V bunkerju je novembra 1944 poleg Leopoldine Mekina-Mimi delala kot bodoča tehničarka Milojka Virant-Vanja (Marija). Zadnjič sva se srečali okrog novega leta 1945. Tedaj sem ji izročila večjo vsoto denarja, prispevek tiskarja Cirila Sitarja starejšega za Osvobodilno fronto. Denar, ki ga je nato dala Mekinovi, je bil bremenilni dokaz zoper Sitarja. Virantovi se je posrečilo ostati na svobodi.

Zdaj tudi zvečer nisem mogla več na cesto. Hotela sem z otrokom k očetovi sestri Josipini, ki je služila v Trstu že od prve svetovne vojne. Mekinova mi je dopovedovala, da je to nemogoče, da so tržaške javke odkrite, da pa lahko seveda grem, če hočem pasti gestapu v roke. Ostala sem torej v Ljubljani. Januarja 1945 je prišlo do največje izdaje v Ljubljani, kar jih pomnim med osvobodilno vojno. Izdani so bili sodelavci, skrivališča, ljubljanske in zunanje javke. Izdan je bil naš zidar skrivališč Martin Gorišek-Vencelj, nabavni sektor z Anico Dolhar-Špelco, varnostnoobveščevalna služba z Nedo Geržinič in moja nekdanjo sošolko Alenko Benko-Vero, dr. Hugo Skala-Slavko in drugi.

To so pripovedovali zaporniki v prisilni delavnici, kamor so me pripeljali po aretaciji in zaslišanju na policiji. Jetniki so dolžili za izdajo Mekinovo. Z mojimi sodelavci Nevo, Alenko, Vencijem, dr. Neubergerjem me niso soočili. Dobro so se držali. Prav tako tiskar Sitar. Aretirali pa so me v stanovanju, za katero je vedela samo Mimi, niti njena kurirka ne. Agent mi je dejal, da me je izdala neka Mekinova: »Pojdite tja,

tam jo boste našli, ona bi vam lahko veliko povedala.« Tako sem iz agentovih ust izvedela, da je zaprta. Prepričana pa sem bila, da me s temi besedami preizkušajo. Zaničala sem, da se pozna. Prepričana sem bila o njeni trdnosti in predanosti. Moj odnos z Mekinovo se je namreč zaostрил šele čisto na koncu, pred aretacijami.

Leopoldina Mekina-Mimi je na vsak način hotela vzpostaviti stik s tiskarjem Sitarjem, vendar ta v to ni privolil, ker je ves čas delal z mario. Odklanjal je vsako novo zvezo, čeprav z vodilnimi osebami. Toda končno je le privolil, da sem jo pripeljala na njegovo stanovanje v Ilirski ulici, ne pa tudi v tiskarno. Sitar je bil od rojstva gluhi in je govoril zelo počasi. V letih, ko sva delala skupaj, sva se navadila drug na drugega in sva se sporazumevala z mimiko ust. Kaj je govoril z Mekinovo, ne vem, vem pa, da je pogovor beležila na papir. Želela je predvsem privolitev, da bi tiskal vstopnice – verjetno ponarejene – za kino, katerih izkupiček bi šel za Osvobodilno fronto. Več o tem mi ni znano, saj sem med njunim pogovorom odšla iz sobe. Vrnila sem se, ko sta končala pomenek. Mekinova je hotela papirje spraviti v svojo veliko torbico z dvojnim dnom. Jaz pa sem jih pograbila, stekla z njimi v kuhinjo in jih vrgla v ogenj. Še zdaj ne vem, zakaj sem takrat ravnala tako. Zaradi tega sva se z Mimi vpričo Sitarja nepopisno sporekli. Vendar naju Sitar ni slišal. Sklicevala sem se na konspiracijo, da se ji na cesti lahko kaj zgodi, ona pa s polno torbico zapiskov. Najin dober odnos se je popolnoma skrhal, ko je na zmenku, ki sva ga imeli na tivoljskem sankališču, na vsak način hotela zvedeti naslov stanovanja Helence Rupnik-Mojce, poročene z Linetom Žagarjem. Helenca je ušla iz nemškega taborišča. Po strahotnem trpljenju, zakopana je bila v premog na železniškem vagonu, je ob podpori železničarjev prišla v Ljubljano in odšla domov v stanovanje na Parmovi ulici. Na hiši, kjer je bilo tudi skrivališče, je zdaj spominska plošča. Nekoč sem prišla v to stanovanje k njeni sorodnici, da bi tam prenočila, pa me je od zadaj znenada objela Helenca. Kakšno presenečenje je bilo to, saj nihče ni vedel, da se je vrnila.

Ker sem želela Helenci Rupnik priskrbeti novo varnejše stanovanje, sem o tem pripovedovala Mekinovi, ki sem ji povsem zaupala. Vendar ji nisem dala naslova stanovanja na Parmovi, čeprav je Mimi želela

iti tja, da bi tam prenočevala in se spoznala z Rupnikovo. Zakaj sem ravnala tako, ne vem. Helenca je živa dočakala svobodo prav v tem stanovanju. Leopoldina Mekina-Mimi mi je takrat zagrozila, da bom po vojni odgovarjala na najvišjem forumu zaradi nediscipline.

Odpeljala pa sem jo na stanovanje Dolencev in Koleziji, kjer je dvakrat prespala. Nikolaja in Juto Dolenc sem srečala v zaporu v prisilni delavnici. Takrat mi je bilo žal, da so se odnosi med mano in Leopoldino Mekina skrhal. Srečanje v Tivoliju je bila najino zadnje.

Aretirali so me ponoči 6. februarja 1945. Odpeljali so me na policijo na Bleiweisovo v drugo nadstropje. Zapisnik o mojem delu v Osvobodilni fronti so mi pokazali takoj, ko sem stopila v zaslisevalno sobo. Tajila sem in zaničala vse. Potem so me soočili z Leopoldino Mekina-Mimi. Bila je vredna pomilovanja, neurejena, z zmrušenimi lasmi, razgaljena, z odpeto jopico, napol obuta v gojzarje. Zdelo se mi je, kot da je pijana. Zibala se je sem in tja in težko dihala. Njene oči so bile utrujene, kalne. Tako je videti človek po prestanem hudem epileptičnem napadu – tako sem o njej razmišljala šele veliko pozneje.

Mekinova mi je momljajoč rekla: »Breda, saj nima smisla, kar vse povej, saj vse vedo...«. Zasmejala se je. Nato so jo odpeljali.

Spoznanje je bilo kruto, razočaranje velikansko. Tako sem se začela zagovarjati drugače. Rekla sem, da me doma ljubkavalno kličejo Bela, in ne Breda. Mekinova na srečo ni imela konkretnih dokazov o meni. Mojih starih zvez ni poznala. Samo domnevala je lahko, s kom sem imela stike. Dolžili so me mogočih in nemogočih zvez – z Lidijo Šentjuro, Vido Tomšič, Edvardom Kardeljem. Ljudje, ki bi o tem lahko veliko povedali, so molčali. Raje so šli mučeni v smrt, kakor da bi izdali. Zaslisevali so me tudi sošolci mojega moža.

Po zaslišanju so me odvedli po hodniku in me pahnili skozi vrata v temno celico. Padla sem na nekaj mehkega, živega, gmo-to, ki je zarjula kot ranjena žival. Padla sem na Nedo Geržinčič, na njeno do kosti ožganogo nogo. Ko sva si opomogli od šoka in se prepoznali, mi je rekla, da Mima izdaja. Povedala sem ji, da sem že bila soočena z njo. Neda mi je pojasnila, da obveščevalce zasli-

šujeta brata Kobi. Mene so dodelili v nadaljnje zaslišanje tako imenovani sokolski liniji, v kateri so obravnavali manj zahtevne primere. Zasliševalec je bil Tumej. Ker nisem bila obveščevalka, se z Nedo ob tem srečanju nisva pogovarjali o delu. Kljub veliki, boleči rani na nogi je bila vedra, optimistična in polna spodbudnih besed.

Do danes je minilo že štirideset dolgih razgibanih let, a še vedno so mi živo v spominu Nedine tople besede o nas in našem času. Govorila je nekako takole: da lahko vzdržimo vsa ta trpljenja in mučenja, se moramo zahvaliti idealom, h katerim se zahtekamo v svojih žalostnih in srečnih urah življenja... spadamo v novo generacijo, generacijo strogega realizma in naturalizma, ki je spoštuječe tolerantna... ki zna še vedno častiti vse, kar je obdano z lepoto, svobodo misli in vesti... spoštujemo vsakogar, ki je pošten, iskren v svojih občutjih in nagnjenjih, če zna to na pošten način, odkrito predložiti svojemu sočloveku in če pozna širino – tudi pri soljudeh te ali one celine... Njene misli o smrti so bile pretresljive: »Vi boste preživeli, mene bodo pa ubili, to dobro vem,« je rekla. Ob teh grenkih besedah se je spomnila Gorkega: »Smrt je podobna – starinarici, ki hodi okrog vogala in spravlja v svojo umazano malho vse preživelo, gnilo, nepotrebno in včasih izmakne tudi kaj zdravega, krepkega. Jaz ne bom preživela,« je še dodala.

Segli sva si v roke, ko so me odpeljali v zapore prisilne delavnice. Tam sva se v samici ponovno srečali. In še enkrat, 5. aprila 1945. Tisto noč je na našem hodniku dežural agent Kobi. V noč so odmevali kriki pretepenih in mučenih jetnic. Tudi mene je pretepel v celici in zahteval, da z elektrodammi v rokah sežem v korito, napolnjeno z vodo. Tega nisem hotela storiti, zato sem morala kot žaba skakati po dolgem hodniku. Potem mi je vrgel metlo, rekoč, da naj pometem dolg hodnik med samicami. Z druge strani hodnika se mi je približevala jetnica, prav tako z metlo v rokah. Bila je Neda. No, go je imela debelo povito. S težavo se je premikala. Bila je urejeno oblečena. Bližale sva se druga drugi, ko je pozvonil telefon. Kobi je moral v poseben prostor, midve pa sva hiteli pometati, da bi si prišli čim bliže. Nedi se je posrečilo reči mi: »Poglej skozi linico v celico, druga ali tretja na desni strani hodnika, kjer sem pometala.« Tedaj se je vrnil Kobi, grobo nagnal Nedo v njeno celico,

meni pa ukazal pomesti hodnik do konca. Ko je spet odšel v sobo s telefonom, sem pogledala skozi okroglo kukalno linico, kakor mi je rekla Neda. V razsvetljeni sobici je na kavču sedela Leopoldina Mekina-Mimi. Poleg nje je gorela električna pečica.

To je bilo moje poslednje srečanje z Nedo Geržinič.

V zaporu smo oblikovali pravi kolektiv. Odnosi med nami so bili iskreni, tovariški. Do zadnjega sem ostala v prisilni delavnici. Prve dni maja, 1. ali 2. ali 3. maja, so nas okrog štirideset spustili iz zapora. Politična policija si je prizadevala, da bi nas spet prijela, vendar smo se razbežali. Del tovarišic in tovarišev so odpeljali proti Ribnici. Izmed njih so osemindvajsetim namenili mučeniško smrt na Turjaku. Med njimi je bila tudi naša Neda.

10. novembra 1985

Mihaela Hojkar

Leta 1941 sem bila izvoljena v prvi Osvobodilni odbor železničarske zadrage, ki ga je vodil Milan Škerlavaj-Petrač. V tem odboru sem delala do aretacije februarja 1945. Delala sem tudi v kvartnem odboru Tabor, rajonih Poljane in Moste, največ po liniji Slovenske narodne pomoči. Povezana sem bila s Helo Skulj, Mileno Žigon-Petjo, Jelico Vazac, Milico Kavčič, Vido Janežič-Lučko itd.

Aretirana sem bila 16. februarja 1945 po izdajstvu Leopoldine Mekina-Mimi. Po mesecu neuspešnih zasliševanj so me odpeljali na prisilno delo v Žlebič. Transport je krenil iz Ljubljane 28. aprila, a sem med potjo pobegnila in se skrila. Takoj ko sem bila na svobodi, sem se kot ilegalka spet vključila v delo Osvobodilne fronte. Organizirala sem rajon Poljane do prihoda Štefke Kump in rajon Center ter bila načelnica propagandnega odseka upravnega odbora Naproze Ljubljana.

V policijskih zaporih je bilo veliko mojih znank, ki so me sprejele z vprašanjem: Ali je tudi tebe izdala Neža? To je Leopoldina Mekina. Me te nismo izdale, so mi zatrjevale vse po vrsti. Z Leopoldino sva bili zaposleni v železničarski nabavni zadrugi polnih sedemnajst let. Močno sem se čudila, da ji je bila zaupana tako pomembna naloga. V zadrugi z nami ni bila povezana. Vedela sem, da je odšla iz službe, a sem domnevala, da

dela kje v tehniki, ker je bila dobra stroje-piska. Bila je epileptik. Večkrat je imela napad v pisarni, pa tudi na cesti. Zaradi bolezni je bila zelo zagrenjena. Zdravljenje ji ni pomagalo. Da dela kje v tehniki, sem domnevala zato, ker mi je v nekem naključnem srečanju na cesti – tedaj je bila še v ilegali, rekla, naj v zadrugi organiziramo, da bodo odnesli razmnoževalni stroj, ki ga rabi tehnika. Ker ji nismo povsem zaupali, sem se izgovorila, da nimamo nikogar, ki bi to storil.

Po naročilu Hele Skulj sem morala na srečanje z njo v Tobačno ulico, vendar se nisva sestali. Pozneje sem zvedela, da je takrat že bila aretirana. V svojem zapisniku, sestavljenem na policiji, ki sem ga brala po osvoboditvi, me je nekajkrat omenila v zvezi z organizacijo Antifašistične fronte žensk, kot moje zveze pa je navedla Rozi Ribičič, prof. Bačarja in druge.

OPOMBA

Iz življenja Mihelce Hojkar, rojene Klemenčič. Gradivo za Slo-venke v narodnoosvobodilnem boju, 27. januarja 1953, fasc. I. mapa 3, IZDG.

* * *

Nina Škodlar

Aretirali so me 5. februarja 1945. Policijske celice, v katerih so ljudje čakali na zaslišanje, so bile prepolne. Nenadoma so se odprla vrata in v našo celico so pahnili Štefko Lavrih, kurirko Leopoldine Mekina-Mimi. Bila je vsa razmršena, pretresena, nenehno je ponavljala: »Prasice, prasice!« Soočili so jo z Mekinovo, ki je menda rekla policistom: Kar tepite jo, bo že povedala.

Z Mimi me niso nikoli soočili. Zaprta sem bila v prisilni delavnici, na zasliševanje pa so me vodili na policijo. Priznala sem samo to, da sem se v Tivoliju seznanila z neko gospo, ki me je nagovorila, naj kaj zberem in prinesem za internirance. Dejansko pa sem imela zveze po liniji Slovenske narodne pomoči z Ivanko Repič, vendar njenega imena med zaslišanji nisem omenila. Kazali so mi tudi fotografije raznih žensk.

V prisilni delavnici sem nekaj časa ležala z Marijo Ivančič. V sobi nas je bilo kakih 40, v drugi, večji, pa nad 100.

Januarja 1945, torej preden so me zaprli, je prišla k meni na Miklošičevo Leopoldina Mekina. Zahtevala je, naj ji dam spisek z imeni vseh, ki so z mano povezani pri delu za Osvobodilno fronto. Teh je bilo kar pre-

cej. Povezana sem bila s člani na okrožnem uradu za socialno zavarovanje, v rajonu Center pa z delavkami po liniji Slovenske narodne pomoči. Takrat sem videla Mekinovo prvič in zadnjič na svobodi. Odločno sem odbila, da bi ji dala seznam. Njena zahteva se mi je zdela nadvse nenavadna in predvsem nevarna. Kmalu nato mi je Hela Skulj ali Štefka Kump naročila, naj preneham delati po obveščevalni liniji.

Leopoldina Mekina-Mimi je imela v zaporu posebno sobo in posebno oskrbo. Soba so ji hodile pospravljat in čistit zapornice. Ko smo se po osvoboditvi bivše zapornice spet srečale, mi je Stana Cerič-Ceraj povedala, da so pri pospravljanju dobile zapornice v Mimini sobi notes, kamor si je delala beležke . . .

5. februarja 1985

* * *

Milena Sušnik

Moje stanovanje je bilo od leta 1941 na razpolago Osvobodilni fronti. Najprej so se pri meni sestajali člani izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Večkrat na teden so bili pri meni Kidrič, Rus, Fajfar, Vidmar, Kocbek in drugi. Ko so ti maja 1942 odšli na osvobojeno ozemlje, so se sestajali pri meni Lidija Šentjurs, Vlado Krivic, Mira Tomšič-Vlasta, Franc Kimovec-Žiga, Konrad Javoršek, Mica Černigoj, inž. Fatur in drugi. Če je bilo nujno, so pri meni ilegalci tudi prenočevali in se hranili.

Oktober 1943 sem šla kot delegatka na kongres Antifašistične fronte žensk v Dobrnič na osvobojeno ozemlje. Dasi sem se zavedala nevarne in tvegane poti, sem bila ponosna, da mi je vodstvo zaupalo to nalogo. Kongres je napravil name nepopisen vtis. Vse življenje sem se zavzemala za osvoboditev in neodvisnost žensk, in glej, osvobodilni boj je iz politično brezpravnih bitij ustvaril samostojne in samozavestne ženske.

Leta 1945, tik pred osvoboditvijo, me je izdala Mima. K meni jo je pripeljal Ivo Svetina. Potem se je kaka dva meseca pri meni sestajala s Helo Skulj. Policija me je iskala 6. februarja 1945, vendar me ni bilo doma. Oplenili so stanovanje, da so ostale le gole stene. Neki policijski stražnik, naš sodelavec, me je prek aktivistke Marije Rezelj-Lucije opozoril, da me iščejo po mestu s sli-

ko, ki so jo našli v mojem stanovanju. Do osvoboditve sem živela v Ljubljani v strogi ilegali.

OPOMBA

Iz spominov • Slovenke v narodnoosvobodilnem boju II, 2. knjiga.

Anica Sotlar-Frida

Ko je decembra 1944 odšel Ivo Svetina, mi je dal zvezo z Leopoldino Mekina. Prej je nisem poznala. Ko sem se 16. decembra 1944 vrnila domov na ilegalno stanovanje na Marmontovi 41, me je na moje veliko presenečenje čakala v moji sobici Mekina. Sama ji naslova nisem povedala. Prišla je, da se dogovorimo, da v bodoče prevzamem skrb za osem do deset osnovnih organizacij partije, vendar mi o tem ni povedala podrobnosti. Ko me je 4. februarja 1945 aretirali bivši sošolec Pernuš, so me na policiji takoj vprašali, kdo je bil pri meni 16. decembra 1944. Predložili so mi kar spisek vseh celic z imeni članov.

18. marca 1985

Vera Hutař

Spomladi 1944 sem po liniji Antifašistične fronte žensk hodila na sestanke k nekdanjima sošolkama Nadi in Smilji Sugjić na Mestnem trgu. Tam sem julija srečala Leopoldino Mekina. S sestanka sva se skupaj vračali domov. Kar takoj mi je povedala, da je zelo zaposlena, da ima strogo zaupno delo in da je s časom precej na tesnem. Čudila sem se, da mi tako zaupa, in se spraševala, zakaj?

Potem mi je povedala, da me dobro pozna, da ve, da sem Sterletova – to je družina moje mame, pri kateri sem živela od otroških let. Njena družina in moji domači so, tako mi je rekla, pred prvo svetovno vojno in med njo, vse do prihoda Italijanov, stanovali v isti hiši v Trstu. Nadaljevala je, da je stanovala v Šiški na Celovski cesti v Vodnikovih kisarni in da me je velikokrat srečala na cesti ali v železniški nabavni zadrugi, kjer je bila zaposlena in kamor sem prihajala s starim očetom.

Razložila mi je, da je trenutno v Ljubljani zelo malo aktivistov, s katerimi bi lahko delala. Odločno mi je predlagala, naj opustim vse druge sestanke in zveze in naj delam samo zanje, ker mi zaupa zaradi starega poznanstva, pa tudi zato, ker sem skojevka in ker sem že bila v zaporu. Takoj mi je tudi rekla, da me predlaga za kandidatko komunistične partije.

Povedala mi je tudi, da ne stanuje doma

v Šiški in da ima več ilegalnih imen. Njeno pravo ime naj pozabim, je rekla, odslej je zame le Neža.

Bila je v veliki zadregi, kje najti primeren in varen prostor za sestanke mestnega komiteja partijskega (ali okrožnega), zato me je prosila, da ji ga najdem, če imam kako možnost za to. Spomnila sem se, da so taki sestanki že bili v pisarni odvetnika dr. Mirona Bleiweisa, kjer sem delala. Leopoldina se je tega zelo razveselila.

Od takrat je bila Neža z menoj v stalni zvezi. Kadar je potrebovala mojo pomoč, mi je telefonirala v pisarno za zmenek. Dogovorili sva se, da bo, kadar bodo imele partijske sestanke, prišla po ključ od pisarne Danica Gulič iz Tavčarjeve ulice, po končanem sestanku pa ga bo vrgla v poštni nabiralnik. Sestanki so bili zmerom popoldne in sproti sem obveščala dr. Bleiweisa, naj takrat ne hodi v pisarno.

Izbrala me je, tako je rekla, za posebne naloge. Takrat še nisem vedela, kaj to pomeni. Iz vsake moje pripovedi je znala izluščiti jedro in uporabiti podatke. Ko sem ji povedala, da sem v letih 1941 in 1942 delala za centralno tehniko, da sem pisala matrice za Slovenski poročevalec in Radio vestnik, se je tega zelo razveselila. Kar takoj me je poslala v neko stanovanje z naročilom.

Vedno je hitela, nikdar ni počivala. Zdelo se je, da je neuničljiva. Kar mimogrede mi je dala navodila, kako naj se vedem, oblačim. Priporočala mi je, naj si pobarvam lase. Tudi šminkam naj se, in to diskretno, da ne bom preveč opazna, mi je svetovala. Skratka, želela je, da spremenim svojo zunanost, kolikor je le mogoče.

Najino delo je bilo zelo zaupno. Nihče ni opazil, da z Nežo sodelujeva in da se sestajava. Za to je vedela samo Danica Gulič. Nenadoma pa se je vse podrlo. Dvajsetega septembra 1944 mi je Danica sporočila iz prisilne delavnice, naj se umaknem. Ko je dobila obvestilo, naj prevzame ključ za popoldanski sestanek, jo je aretirala policija. Bila je izdana. V njeni denarnici so našli listek z naročilom: Pojdi po ključ k uradnici dr. Bleiweisa. V tistem trenutku nisem mogla drugače, kot da sem telefonirala na interno kliniko dr. Karlu Lušickemu in ga prosila, da me sprejme v bolniško oskrbo. Razumel je in me sprejel. Po poldrugem mesecu sem iz bolnišnice odšla k staršem v Medvode.

OPOMBA

Iz rokopisa, ki ga hrani avtorica.

Pripis:

Med mojim delovanjem z Leopoldino Mekina-Nežo se je zgodilo še marsikaj, česar v tem zapisu ni. Omenim naj le, da z Nežo po obvestilu, naj se umaknem, nisem imela več zveze. Nada Sugjić in Danica Gulić sta izjavili, da sta med zaslišanjem na policiji slišali moj ime, vendar sem prepričana, da me Neža ni izdala, saj mojega pravega imena sploh ni poznala. Poznala me je namreč le kot Sterletovo. Verjetno je policija odkrila moje podatke šele potem, ko se nisem javila na poziv, ki so mi ga poslali. Medtem ko sem bila v bolnišnici, so me prišli iskat na dom, vendar preiskave niso naredili. Najbrž zato ne, ker bi morali vdreti v stanovanje.

3. marca 1985

* * *

Leopoldina Mekina je bila rojena v Trstu leta 1907. Oče je bil železničar, mati gospodinja, imela je še brata in sestro. Stanovali so v železničarskem bloku na Via Amici. Šolala se je v Trstu, in ko je bila stara trinajst let, je okrog leta 1918 z družino prbežala v Slovenijo. Stanovala je z materjo na Celovski cesti. V hiši je bila kisarna. Zdaj te hiše ni več. Šolo je končala zelo mlada, okrog leta 1924 ali 1925. Zaposlena je bila kot administratorica v železničarski zadrugi.

Avgusta 1944 sem hotela k partizanom. Z medicincem Levom Adamičem in še z dr. Slavkom Prevcem sem se dogovorila za skupen odhod. V skupini odvetniških uradnic, ki jih je vodila Aca Stanovnik, sem končala sanitetni tečaj, ki ga je vodil dr. Vlado Vojska. Leopoldina Mekina me ni pustila iz Ljubljane z izgovorom, da me nujno potrebuje in da bova pozneje skupaj odšli k partizanom. V letih 1941–1942 sem delala v tehniki, vendar me Neža nikoli ni imela za kurirko. Samo enkrat me je poslala z nekim naročilom za tehniko. Z Danico Gulić iz Tavčarjeve ulice, ki je k meni hodila po ključ od pisarne za sestanke, je bila zaprta tudi Kati Vrhovec iz Šiške, ki mi je sporočila, naj grem v ilegalo, ker omenjajo moje ime.

Pred leti sem slišala, da je sestra Leopoldine Mekina-Neže, ki še živi v Ljubljani, zahtevala njeno rehabilitacijo. Kako se piše, ne vem. Mati je pred leti umrla. Sama nimam več stikov z njimi.

OPOMBA

Zapisała Ada Krivic, 10. marca 1985

SPOMINSKO PRIČEVANJE

Na spomeniku aktivistom, ki so jih ubili 4. maja 1945 v gozdu Veliko smrečje na Turjaku (deset minut hoda od glavne ceste), so zapisani:

ČOP TONČEK	MEKINA LEOPOLDINA
DOLHAR ANGELA	MESESNEL DR. FRANC
GERŽINIČ NEDA	NEUBERGER DR. MAVRICIJ
GORIŠEK MARTIN	NOSAK LEOPOLD
KAMNIKAR VIKTOR	POLC NIKOLAJ
KAPLAN FRANC	PRIJATELJ MILKA
KNEZ ANTON	RAVBAR RUDOLF
KRAIGHER DR. VITO	SEVER INŽ. RIHARD
KRIŠTOF IGNAC	ŠUŠKOVIČ INŽ. VIKTOR
KURNIK KAREL	TOMŠIČ DR. STANKO
KURNIK RUDOLF	TUMA DR. BORIS
MALAHOVSKI MARICA	TUMA INŽ. ZORAN

DVE NEZNANI ŽENSKI

OPOMBA

V zgodovinskih zapisih o Turjaku so omenjeni še TONE KNEZ, RUDOLF KUŽNIK, FRANC ŠVE-
GELJ in kot neznani ženski ZOFKA KORŽE in NADA ROBEŽNIK

VI

ANTON VODNIK
MUČENICI

EKSHUMACIJA ŽRTEV NA TURJAKU
POGREB NA ŽALAH

POTONKE V SPOMIN

d miz vstanite, svatje,
ozrite v tuje se nebo!
Nad poljem in vasjo
oblaki prhutajo
kot ranjeni golobje,
obrizgani s krvjo.

Zbegani kot plašna jata
vršé čez stolp in hrib,
da šibé se žita zlata
in zadnji gost odhaja
nemo skozi vrata –
brez venca in sijaja.

V biserni sinjini šip
nenadoma
škrlatno potemnijo
kot v večerni vodi
sence gomazečih rib.

Kot volčje jagode
so črne mi zenice.

Stopim v mrak temnice,
kjer ti rablji iztaknili
oči so žive, tople, rjave,
ti žgali, trgali in bili
prerahle prsi, milo lice,
zameglili sanj daljave –
potem ti je v gomili
zasula prst nosnice...

Kako nekoč so srkale
kostanjev, lipov vonj
in sončni sladki veter,
ki je pihal čez gorice,
kot lahnó brneči zvon.

Zdaj z mano spiš, sestríca,
v zemljé poslednji globočini
kot na žametni blazini.
Lepo je v tej vsemirski školjki,
v prosojni višnjevi lupini,
ki za valom jo obliava val
v zvezdnati votlini...
Spomin je daljna bliskavica.
Obraz ti mesec je svetel,
srcé ti je zveneč kristal,
čeprav v dlaneh
že davno ti trohni cvetlica...

5. maj 1947

Anton Vodnik

ANTON VODNIK: MUČENICI

Pesnik Anton Vodnik je 5. maja 1947, ob drugi obletnici smrti, posvetil Nedi Geržinič pesem Mučenici in jo poslal njeni materi s svojim podpisom. Pesem je objavljena v zbirki Kri v plamenih, ki jo je izdal Slovenski knjižni zavod leta 1951, uredila pa Filip Kalan in Cene Vipotnik. To pesem omenja tudi Edvard Kocbek v svojem Dnevniku iz leta 1952, objavila ga je Nova revija leta 1984, ko govori o svoji hčerki Lučki. Za ženski dan je v šoli deklamirala Vodnikovo pesem Mučenici. Zanimivo je, da je Lučka deklamirala prav to pesem, sama je namreč kot otrok ilegalček doživela eno najtežjih usod, saj so jo domobranci z zvijačo ugrabili njeni rejnici in jo imeli do osvoboditve zaprto v kletih pri nunah v Lichtenturnu. Vse življenje, umrla je že pred leti, je čutila posledice preživetih grozot v teh letih. Podatki so vzeti iz gradiva za knjigo o Otrocih ilegalčkih.

MRTVA NEDA ...

Ekshumacija žrtev na Turjaku

dr. Janko Lavrič

Dne 10. maja se je Slovenska komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev kot odsek SNOS oziroma vlade preselila z osvobojenega ozemlja v Ljubljano. Že prve dni se je pri njej javil Silvo Šivic v družbi z Antonom Preinfalkom, ki sta bila člana Mestne komisije za ugotavljanje zločinov pri okrožnem odboru Osvobodilne fronte v Ljubljani; prijavila sta, da so ljudje, ki so bili na prisilnem delu v Ribnici, domov grede zvedeli, da je bil najden v okolici Turjaka svež grob ljudi, ki so bili verjetno pripeljani iz Ljubljane in ubiti nekaj dni pred osvoboditvijo. Predsednik komisije Fedor Košir je imenoval za preiskavo posebno komisijo, v kateri sta bila člana dr. Franc Hribar, univerzitetni profesor in predstojnik Patološko-anatomskega inštituta Medicinske fakultete v Ljubljani, in Čoro Škodlar, uslužbenec Ministrstva za prosveto v Ljubljani; za vodjo komisije je imenoval pisca teh vrstic kot člana komisije, za zapisnikarico pa Ivo Nosanovo.

Komisija se je podala takoj na Turjak in tam poslovala dva dneva 15. in 16. maja. Po zaslišanju kmetice Ane Hočevnar in poštari- ce Pavle Peterlin je ugotovila tole:

Noč od 3. na 4. maj 1945 je bila zelo nemirna. Po cesti skozi Turjak so švigali avtomobili sem in tja, posebno živahen promet pa je bil proti jutru. Po 4. uri zjutraj so ljudje zaslišali, da so se avtomobili ustavili na cesti prav v bližini Turjaka in gozdiča, ki se imenuje Veliko smrečje. Tako Hočevnarjeva kakor Peterlinova sta skriti za oknom in za zaveso zasledovali potek dogodkov. Kmalu po 5. uri zjutraj so domobranci ustrelili v bližini glavne ceste nekega moškega (pozneje se je ugotovilo, da je bil to eden od bratov Tuma), druge so imeli zvezane in močno zastražene. Ubitega moškega sta dva domobranca prijela in ga vlekla v gozd, kamor so gnali tudi druge. Čez nekaj časa so potem ljudje zaslišali več strelav, nato so se domobranci vrnili, sedli v avtomobile in se odpeljali proti Ljubljani.

Ko se je vse umirilo, so domačini po sledovih krvi ubitega moškega zasledovali in odkrili grob, v katerem so bila zakopana trupla ustreljenih. Grob je bil izravnán, na njem je bilo zakurjeno, tako nihče ne bi mogel slutiti, da je to grob, ampak bi mislil, da je sveže pogorišče.

Pomagala sta nam domačina delavec Bruno Zagorc in kmet Anton s Turjaka. Po-

15. in 16. maja 1945

kazala sta prostor, kjer so se domobranci ustavili in ubili prvo žrtev; to sta potrdili tudi priči Hočevarjeva in Peterlinova. Prostor je nekako 150 metrov oddaljen od zadnje hiše na Turjaku, in to tam, kjer se odcepi steza in vstric z njo poljska pot, ki vodi od glavne ceste Škofljica-Kočevje v gozd Veliko Smrečje. Že 20 korakov od ceste smo našli večjo mlako strjene krvi. Domačini so nas nato peljali po poljski in gozdni poti do groba. Ta je bil v črnem gozdu z iglastim drevjem. V gozdu je veliko okroglih jas, kjer so včasih delavci žgali apno in kuhali oglje, svet pa nato izravnavali. Zemlja nad grobom je bila podobna eni teh jas in je tedaj morala biti tudi tu včasih apnenica ali oglarska kopa. V bližini smo našli več praznih tulcev od italijanske puške. Sledovi strelav na bližnjem drevju so pokazali, da so žrtve pri umoru morale klečati, kar se je dalo sklepati po višini. Komisija je našla tudi veliko mlak krvi različne velikosti.

Začeli smo kopati in že po kakih 15 cm prišli do trupel; bila so torej zelo slabo zakopana, tako da bi jih živali lahko odkopale. Ko smo grob odkrili, je bilo videti, da ni več kakor 4 do 5 trupel; pri nadaljnjem kopanju pa se je ugotovilo, da je bilo v zemljo stlačениh 13 moških trupel in eno žensko. Mrličje je bilo treba izvleči iz groba, a ni bilo pri roki vrvi. Zato je nekdo svetoval, da bi si lahko pomagali s srobotom; res sva ga šla dva urezati kakih sto metrov stran od groba. To je bilo usodno, kajti našla sva mesto, ki se nama je zdelo zelo sumljivo in je kazalo vse znake drugega groba.

Nadaljevali smo delo pri prvem grobu in izvlekli iz njega žrtve. Pri vseh smo našli sledove krvi na zapetjih, kar je kazalo, da so bili ljudje zvezani: nekateri so bili zvezani še v grobu. Vsi so bili izmaličeni in pretepeni, trupla so bila polna podplutb. Ta je imel iztaknjeno oko, druga žrtev je imela roko v mavčni obvezi, tretji je bil golorok in brez suknjica. Žrtve so bile tako iznakažene, da jih ni bilo mogoče prepoznati, posebno še, ker so bile pokrite s krvjo in z zemljo. Tako ni bilo mogoče prepoznati nikogar, po sledovih pa se je lahko ugotovilo, da trupla niso bila dolgo časa v zemlji, saj ni bilo nobenega zadaha.

Dobro sem poznal dr. Vita Kraigherja, s katerim sva se v partizanih velikokrat pogovarjala, saj je tožilčevo delo bilo precej podobno delu članov komisije za ugotavljanje zločinov. Sodeloval sem pri izvlačenju

trupla, oblečenega v angleško vojaško srajco. Prepoznati ga nisem mogel, pozneje, ko so truplo umili, so ugotovili, da je to truplo dr. Vita Kraigherja.

Ker ljudi nismo mogli identificirati, pri sebi niso imeli nobenih izkaznic, smo sklenili, da trupla odpeljejo na pokopališče v Ljubljano, kjer naj žrtve umijejo, da jih bo mogoče prepoznati.

Ko smo bili gotovi s prvim grobom, smo se lotili dela tam, kjer smo sumili, da je drugi grob. Po natančnem pregledu okrog groba smo našli dve večji mlaki strjene krvi in več praznih tulcev od brzostrelk, kar je naš sum še bolj potrdilo. Jama, v kateri je bil grob, je bila spretno zamaskirana in bi je nihče ne našel, če bi ne bilo suma. Zato smo začeli kopati, in ne zaman; v jami smo našli 12 iznakaženih trupel, od katerih so bile 4 ženska in 8 moških. Treba je potrditi, da je kazalo, da se je storiščem zelo mudilo, sledovi mučenja pa so bili občutnejši kakor pri truplih v prvi jami. Sploh je kazalo, da so bili ljudje umorjeni v naglici, saj so nekateri bili še zvezani, dve ženski sta imeli razbiti lobanji, drugi pa so bili streljani. Po zadahu je bilo mogoče sklepati, da so bile žrtve v tem grobu prej umorjene, lahko pa je ta občutek bil zaradi drugačne zemlje.

Domačini so istega dne našli nekako 2 km stran še tretji grob, v katerem sta bili zakopani dve ženski in en moški; vsi znaki so kazali, da so bili ti zakopani isto jutro kakor žrtve iz prvega groba, to je v jutru 4. maja 1945. Od le-teh je bila prepoznana samo Marica Arko, po domače Logarjeva iz Ribnice.

Trupla žrtve so na Žalah umili in ljudje, posebno svojci, so prepoznali iz prvega groba tele:

Tonček Čop, pravnik z Jesenic; Martin Gorišek, zidar, Ljubljana; Viktor Kamnikar, obrtnik, Ljubljana; Franc Kaplan iz Velikih Poljan; dr. Vito Kraigher, javni tožilec Slovenije; dr. Franc Mesesnel, konservator, Ljubljana; dr. Mavricij Neuberger, zdravnik, Ljubljana; Milka Prijatelj iz Velikih Poljan; inž. Rihard Sever, teh. urednik, Ljubljana; Viktor Švegelj, Šentvid nad Ljubljano; dr. Boris Tuma, industrialec, Ljubljana; inž. Zoran Tuma, industrialec, Ljubljana; dva moška nista bila prepoznana.

V drugem grobu so bili zakopani:

Angela Dolhar, poslovodja, Ljubljana; Neda Geržinič, diplomirana pravnica,

Ljubljana; Anton Knez, tiskar, Ljubljana; Ignac Krištof, uslužbenec, Ljubljana; Karel Kurnik, zas. uradnik, Ljubljana; Rudolf Kurnik, zas. uradnik, Ljubljana; Marica Malahovsky, uradnica, Ljubljana; Nikola Polc, ključavničar, Ljubljana; Rudolf Ravbar, pravnik, Ljubljana; inž. Viktor Šuško-
vič, gozd. inženir, Ljubljana; dr. Stanko Tomšič, odvetnik, Ljubljana; neznano žensko truplo, verjetno Mekina.

Žrtvam, ki niso bile identificirane, smo odvzeli in shranili koščke oblek, razen tega pa so bili natančno opisani znaki na truplu, npr. plombirani in na novo vstavljeni zobje ipd.

Kdo so bili storilci? Kdo je odgovoren za te umore?

Po pričevanju verodostojnih prič in po zagovoru dr. Lovra Hacina, so bili storilci iz specialnega voda policijskega zbora, ki ga je vodil zloglasni poročnik Jože Hlebec. Vse na Turjaku ubite žrtve so bile zaprte v bivši prisilni delavnici na Poljanah v Ljubljani, kjer so bili policijski zapori. Ker so zavezniške vojske v Nemčiji napredovale, naših ljudi ni bilo mogoče več pošiljati v nemška taborišča, zato so si izbrali nov satanski način mučenja: zaprli so jih v majhne celice, imenovane bunkerje, kjer so okna zazidali tako, da je bila odprtina le za dlan velika in še ta pokrita z deskami. Na živžg policista so morali ljudje po hrano, vstajati in iti spat. Kadar se je policistu zdelo, je zaživžgal in ljudje so morali vstati. Domobranci iz vse Slovenije so hodili gledat zapornike. Najhuje je bilo pri zaslišanjih, kjer so svoje žrtve pretepali. Ljudje so med pretepanjem glasno tarnali in rjovedi, zaporniki pa so morali to poslušati.

Upravnik policije v Ljubljani je bil tedaj dr. Lovro Hacin, vodja politične policije je bil pravnik Marko Loh, vodja nemške policije je bil esesovec Duscha.

Hacin je v svojem zagovoru izjavil, da so on, Duscha in Loh nekako 14 dni pred osvoboditvijo sestavili seznam posebno nevarnih oseb, ki so jih dali pod specialno stražo. Vsi ti ljudje so bili ubiti na Turjaku.

Po njegovi izjavi so smeli domobranci likvidirati samo tiste ljudi, za katere sta dala dovoljenje Duscha ali Hacin; ker je bil Duscha 3. oziroma 4. maja 1945 verjetno že izven Slovenije, odgovarja tedaj za zločin na Turjaku Lovro Hacin.¹

Prav je, da se ob dvajsetletnici osvoboditve spomnimo tudi turjaških žrtev, saj so za svobodo žrtvovali svoja življenja.

OPOMBA

Po zapiskih iz Državnega arhiva in izpiskih iz sodnih spisov. V spomin turjaškim žrtvam, Ob otvoritvi spominskega parka borcev in talcev, Ljubljana, Delo, 7. maja 1965.

* * *

Čoro Škodlar

V Črnomlju sem bil dodeljen h komisiji za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorja in njegovih pomagačev. Po izvolitvi prve svobodne slovenske vlade v Ajdovščini nas je bilo kakih dvajset članov raznih oddelkov posameznih odsekov določenih za takojšnjo pot v Ljubljano. Če me spomin ne vara, sem že naslednji dan peljal na Turjak skupino, da bi ugotovila, kjer so grobovi poslednjih žrtev pobesnelih izdajalcev, preden so pobegnili čez mejo. Na Turjaku sem se pri prvih hišah ob odcepu proti vasi pozanimal za približen kraj, kjer bi utegnili zverinski morilci opraviti svoj zločin. Ljudje so bili preplašeni, skraja nezaupljivi, vendar so nam pokazali smer, kjer je po njihovem bil množičen grob s trupli najplemenitejših aktivistov borbene Ljubljane in z drugimi žrtvami. Z zločinom na Turjaku so hoteli belogardisti prav na tem kraju simbolizirati svoj iznemogeli bes zaradi vojaškega poraza v napadu na Turjaški grad leta 1943. Domačini so nas napotili proti robu bližnjega gozda kakih tristo metrov južno od odcepa ceste v vas. Tam smo zagledali nekaj kvadratnih metrov obsežno, nizko gomilo sveže nametane zemlje in dračja. Tudi domačini so pomagali z odkopavanjem. Zemlje je bilo morda le za meter globoko. Odkrili smo trupla, kakih sedmih oseb, morda več. Med njimi, mislim, sta bili dve ženski trupli, od katerih sem prepoznal Nedo Geržinič. Po obrazih pomorjenih, posebno dr. Vita Kraigherja in dr. Franceta Mesesnela, se je dalo sklepati, da žrtve niso bile streljane, temveč zverinsko pobite s puškinimi kopiti ali koli. Obraz Vita Kraigherja je bil poln ran, grozljiv je bil pogled na Mesesnelovo obličje. Poleg številnih poškodb po vsem obrazu mu je bila spodnja čeljust dobesedno odbita, vendar je bil kljub vsem ranam zgornji del obraza še toliko ohranjen,

¹ Duscha je bil 3. maja še v Ljubljani na tako imenovani taborski skupščini.

da je bila spoznavna značilna klasična lepota njegove fiziognomije. Ne spominjam se, ali sem pri odkopavanju teh, med poslednjimi žrtvami bežečih belogardistov napravil kaj fotografskih posnetkov. Če sem jih, sem jih oddal skupaj z nekaj tisoč partizanskimi posnetki Muzeju narodne revolucije, ne da bi si poprej preskrbel dokumentarne kopije. Tudi se ne spominjam, da bi bil o izkopavanju napisal uradno poročilo, kajti z nadaljnjo ekshumacijo, ugotavljanjem identitete žrtev, popisom zločina in pokopom so imele opravka druge komisije.

10. januarja 1985

* * *

Rozalija Lukman-Barbka

Dne 10. maja 1945 smo prišli iz Ajdovščine v osvobodeno Ljubljano. Nastanili smo se v hotelu Union. Kmalu nato me je poiskala Eva Neuberger, hči dr. Mavricija Neubergerja, ki je bil eden prvih organizatorjev partizanske sanitete. Spomladi 1942 so v njegovi hiši v Vilharjevi ulici zgradili bunker, skrivališče, v katerem so se zadrževali poleg Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča tudi drugi vodstveni člani gibanja v Ljubljani. Dr. Neuberger je bil zaradi tega bunkerja aretiran že aprila 1943 in izpuščen oktobra istega leta. Ponovno ga je politična policija aretirala februarja 1945.

Eva mi je povedala, da so zvedeli, da so večjo skupino zapornikov, med njimi tudi njenega očeta, odpeljali neznano kam. Prosila je, naj posredujem, da bi jih partizani poskušali poiskati. To sem povedala Lidiji Šentjurc, ki je bila sekretarka centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, da bi ukrepala naprej. Vendar smo kmalu nato zvedeli za strahoten zločin na Turjaku.

Žrtve so pripeljali v Ljubljano. Šla sem na Žale, kjer sem zvedela, da je nekaj krst z žrtvami še v kletnih prostorih. Prišla sem v manjšo dvorano, v kateri je ležalo približno deset odprtih krst. Med njimi sem najprej spoznala Nedo Geržinič, in to po njeni krzneni jopi, pa Angelco Dolhar, ki je imela še z žico zvezane roke, po plašču sem spoznala Zorana Tumo. Na drugi strani dvorane je ležal dr. France Mesesnel. Drugih žrtev nisem prepoznala.

Ne morem povedati, kako mi je bilo hudo.

Ob truplih, izmaličenih od zverinskega mučenja, me je grozljivo presunilo spozna-

nje, kako drago je bila plačana komaj dosežena svoboda.

17. novembra 1985

* * *

Ančka Vovk-Sitar

Turjaške žrtve so prepeljali na Žale 10. maja, kjer so ležali v krstah v veliki veži. Ves čas do pokopa so ugotavljali, kdo so. Ančka je prosila, naj odpro krste, ker bi rada poslednjič videla svojo prijateljico Nedo Geržinič. V prvi vrsti je bil Kamnikar¹, v drugi Čop². Odprli so še nekaj krst, preden so prišli do Nede. Vse žrtve so bile strahotno iznakažene.

OPOMBA

Iz spominov, Ljubljana v ilegali, I. str. 539.

* * *

Vera Hreščak-Bebler

Nedo sem poslednjič videla v Ljubljani 10. maja na Žalah, med turjaškimi žrtvami. Spoznala sem jo po njenih čevljih. Spomin na njenega očeta, ki je brezumno krožil okrog odprte krste, je med mojimi najhujšimi spomini iz vojne.

Minilo je štirideset let, ne da bi zbledel spomin nanjo, ki sem jo po zmagi od vseh najbolj čakala. Njej, najlepši med nami, je usoda namenila najtežji delež, in ona ga je junáško sprejela.

Mila, draga, bila sem pri tebi na Žalah, kjer si ležala, edino dekle med tovariši. Sledovi tvojega trpljenja so zatemneli ves blišč zmage in svobode. Kako okrutna cena je bila zanjo. Žalost, žalost pada kot blagodejni dež na tvoje ubogo telo, na tvoje srce, ki ni poznalo sovraštva.

30. julija 1985

* * *

Branimir Tuma

V transportu so me odpeljali iz policijskih zaporov iz Ljubljane na Jezersko, kjer smo kopali jarke. Že 9. maja sem bil zopet v Ljubljani. 18. maja so me poklicali, da bi identificiral svoja brata Borisa in Zorana na Žalah. Bila sta ustreljena in le malo iznakažena. 19. maja sem bil na pogrebu turjaških žrtev.

15. januarja 1985

* * *

Mara Kralj

Na Turjaku je bila v hiši, kjer je bil štab, tudi pošta. Poštarica nam je povedala, da je prišel ponoči neki transport iz Ljubljane. Slišala je strašno vpitje. Kaže, da sta brata Tuma poskušala pobegniti, a sta oba dobila strel v glavo. Pozneje se je videlo, da edino onadva nista bila pobita. Druge žrtve, med njimi tudi Nedo, so pobili s koli ali s puškimi kopiti. Šli smo pogledat kraj morije. Tla so bila vsa razrita in poškropljena s krvjo. Na drevesni veji sem opazila očala. Tu je končalo svojo tragično pot dvajset turjaških žrtev. Iznakažena trupla so zagreblji v Volčjo jamo. Že na Turjaku smo javili Ozni. Ko je bila ekshumacija žrtev, so me poklicali, da bi identificirala Nedo. Prepoznala sem jo po tigrastem ovratniku na plašču, ki ji ga je sešil Mavrič.

20. maja 1984

* * *

Fedja Šturm

Tiste dni so visele na Batovi palači povečane fotografije iznakaženih žrtev z Urha in Turjaka. Nedo sem na sliki spoznala samo po ovratniku na plašču, vse drugo je bilo nespoznavno ...

25. januarja 1985

* * *

Nina Škodlar

Ko smo se iz Velikih Lašč vračale proti Ljubljani, smo se dogovorile, da se bomo držale skupaj, da bomo bolj varne. Robežnikova iz gostilne v Kozarjah in še neka druga ženska sta prisedli na neki voz. Končali sta kot žrtvi na Turjaku.

5. januarja 1985

* * *

Inž. Rudolf Malahovsky

Dne 7. maja je neki kmet s Turjaka sporočil, da so beli pobili nekaj ljudi iz Ljubljane v bližnjem gozdu. Zaslutili smo, da so žrtve verjetno zaporniki iz prisilne delavnice

v Ljubljani. Nekaj svojcev nas je odšlo na Turjak. V bližnjem gozdu nam je kup patronov iz brzostrelke pričal, da mora biti v bližini skrit grob. Odgrnil sem kup listja in nekaj prstov zemlje in pokazala se je modra smučarska obleka. Bila je prav na vrhu, z razbito glavo in s strelom v trebuh, bosa, s sledovi lisic na rokah, moja sestra Marica. Skupaj s petnajstimi sotrpini iz ljubljanskih zaporov je bila zakopana v Volčji jami, da bi ostal zločin za vedno prikrit.

* * *

Vera Stanič

Anton Preinfalk je prišel povedat, da so ubili sestro Angelco. Sestra Pavla, poročena Mencej, je prišla v Ljubljano iz partizanov 9. maja in je takoj odšla na Turjak, kjer je našla ubito Angelco Dolhar.

9. junija 1985

* * *

Marijan Prosen

Sem svak ubite Marice Malahovsky. Dne 7. maja je prišel stražar z bloka na naše stanovanje in povedal, da ga je prišel neki kmet obvestit o poboju v Volčji jami. Odhiti sem na Žale. Tam so zahtevali za prekop žrtev žganje. Od Šivica sem dobil nalog, tudi za prehod bloka. Z mrliškim vozom, ki je lahko prevažal šest krst, smo se odpeljali na Turjak. Bil je strašen smrad, saj so od pobja minili že štirje dnevi. Žrtve so morali najprej položiti na lojtske vozove in šele nato v krste. S seboj sem imel fotoaparatus. Žal sem nekatere posnetke premalo osvetlil. Med žrtvami, ki sem jih fotografiral, so bili samo moški. Fotokopije teh posnetkov in drugih sem oddal v Muzej narodne revolucije. Originalen filmski trak še hranim. Gre za pet posnetkov moških trupel na vozu, furgon s krstami, nalaganje krst na voz, obisk svojcev na Žalah in grobišče z venci.

16. februarja 1985

* * *

Hilda Prosen

Marico Malahovsky so sorodniki kasneje prekopali iz skupnega groba v materin.

27. februarja 1985

¹ Viktor² Tone

SKUPNI GROB UBITIH NA TURJAKU.
POSNETEK Z ŽAL: MARJAN PROSEN, 20. MAJA 1945

Pogreb na Žalah

Ljubljana, 19. maja 1945

Danes se je Ljubljana in z Ljubljano vsa Slovenija poslovila od zadnjih mučnikov in junakov, poslovila se je od žrtev belogardistov, od poslednjih žrtev, ki so jih pobili, preden so strahopetno zbežali s svojimi gospodarji. Uradna komisija je med dvajsetimi trupli, ki so jih odkrili v bližini Turjaka, prepoznala naslednje naše delavce in vojake: majorja dr. Vita Kraigherja, javnega tožilca Slovenije, dr. Frana Mesesnela, univerzitetnega profesorja, inž. Riharja Severja, dr. Mavricija Neubergerja, inž. Zorana Tumo, dr. Borisa Tumo, Viktorja Kamnikarja, Martina Goriška, Marijo Malahovsky, Nedo Geržinič, Angelo Dolhar, Tončko Čop, Ignaca Krištofa in druge . . .

Od njih se je poslovila osvobodjena Ljubljana na Žalah. Na tisoče ljudi se je zbralo okrog okrašenih krst. Ljudi je presunila globoka žalost. Njim je bilo dano doživeti toliko zaželeno svobodo, a oni so zanjo tik ob svitu morali umreti. Ta posebna prilika je dajala že tako strašnim zločinom še posebno bolest. Ob njihovih krstah so se zbrali v črno oblečeni sorodniki, katerih jok je rezal globoko v naša srca. Ob straneh so stali postrojeni partizani. Koliko in kolikokrat so pokojni govorili o partizanih in verjeli, da jim bo z njihovim prihodom zasijala svoboda. Veselili so se partizanov, da bodo tudi sami podvojili vse svoje sile v izgradnji nove domovine. Pričakovali so jih s hrepenenjem in z nestrpnostjo po ječah, kjer so jih pretepali narodni izdajalci. Lažje so prenašali vsakdanje muke in napore, ker so verjeli, da bodo krvniki s prihodom partizanov kaznovani. Pričakovali so tisti veliki dan. In sedaj? Prišli so partizani na njihov pogreb. Po grozotnem mučenju narodni izrodki niso pustili, da bi ostali živi. Sami so strahopetno pobegnili, a borce za svobodo in lepšo bodočnost naše domovine zverinsko pobili. Čeprav so mrtvi, čeprav tega ne morejo videti, a to so videli na resnih obrazih partizanov vsi Ljubljančani na pogrebu, da so partizani prišli in da so se sedaj ob njihovih trpinčenih truplih zakleli, da bodo do zadnjega poiskali pravično maščevanje in da ne bo ušel niti eden, ki je kriv tako strašnega bratomornega klanja, da se ne bo skril nikjer niti eden izmed tistih, ki so v tem najtežjem trenutku narodne zgodovine zasadili narodu z izdajo in s sodelovanjem z okupatorjem nož v hrbet. Prav isto so z borci čutili vsi Ljubljančani, iz katere srede so bili

19. maja 1945

pobiti sinovi in hčere, in to je dalo pogrebu globok značaj splošne bolesti in nedopovedljivega zgražanja.

Vojaška godba je v nepozaben spomin žrtev zaigrala žalostinko. Med otožne glasove se je mešal jok sorodnikov. Mati je zgubila edinega sina, sestra brata, žena moža in očeta nepreskrbljene dece, Ljubljana je prejšnje dni plapolala v veselju, njih je že tedaj mučila nepozabna usoda svojih, ki so jih pred pobegom odpeljali švabobranci. Tegoba jim je grenila vsenarodno veselje, pred dnevi so bile njihove težke slutnje potrjene. Mož je bil ubit, narod je izgubil svoje najboljše sinove, brat ne živi več, sin je mrtev. Padli so v borbi za svobodo, ki jo bomo uživali mi. Padli za svobodo, katere sadove bodo uživali še naši zanamci. Ne mi in ne naši zanamci jih ne bomo nikdar pozabili, kakor ne bomo nikdar pozabili na stotine žrtev, ki so v tej osvobodilni borbi žrtvovali svoja življenja. Ko je zapel invalidski pevski zbor žalostinko, so podobne misli presunile v bolesti sklonjene ljudi. Pesem invalidov od truplih umorjenih. Če se je ob slovesnostih pokazala Ljubljančanom vsa globina partizanove duše ob veselju zmagoslavja in osvoboditve, so danes videli vso globino partizanove notranjosti, kadar v borbi padejo najboljši borci.

Razvila se je dolga vrsta krst in ljudi in krenila z Žal k sv. Križu. Za sorodniki so stopali člani naših najvišjih oblasti. Cenimo borce za svobodo. Njihove želje po pravičnem maščevanju bodo našle potrditev pri prvoboriteljih in velikanih v borbi za svobodo, svobodo slovenskega naroda in da bo izpolnjena poslednja želja umrlih: zgradili bomo nov dom v svobodi, njihova vera v nas ni in ne bo varana. Za krstami so šli predsednik Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta Josip Vidmar, predsednik narodne vlade Slovenije Boris Kidrič, minister za Slovenijo pri jugoslovanski vladi Edvard Kocbek in mnogo predstavnikov našega javnega, političnega, kulturnega in gospodarskega življenja.

Ob grobovih toliko padlih talcev se je ustavil pogreb. Vojska se je uredila. Kamor si pogledal, je bil venec pri vencu, roža pri roži, človek ob človeku. Trupla so položili v zemljo, da počivajo skupno z drugimi, ki so po nedolžnem padli kot znak fašistične slabosti, ko je divjal nad nemočnimi, ki jih je polovil doma, v Ljubljani. Vendar Slovenci tudi tedaj niso prenehali prinašati rož na

njihove grobove, ko so jih stražili vojaki. Tudi z bajoneti niso mogli odgnati ljudi, ki so jim nosili rože. Sedaj je svoboda in sedaj nas ne more nihče več odganjati z grobov tistih, katerim v dobi okupacije nismo smeli pokazati, da jih ljubimo, da smo z njimi, da odobravamo njihovo borbo in smo vsi z njimi, danes to povemo vsem. Nikdar ne bodo njihovi grobovi brez rož. Vsi bomo počastili njihove žrtve s prihodom k njim. Njih se bodo spominjali še pozni rodovi, ki bodo govorili: »Mi uživamo sadove njihove borbe, oni naj nam bodo zgled, da v borbi s sovražnikom ne smemo popustiti niti za en korak, niti za ceno svojega življenja ne, kakor tega niso storili ti pomorjeni!«

Grob naših junakov in mučnikov je na tistem koščku slovenske zemlje, kjer počivajo naši najdražji talci. Ob odprtem grobu se je od žrtev poslovil predsednik Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta Josip Vidmar. Za slovo jim je govoril njim in nam o zastavah, ki vihrajo nad slovensko zemljo, govoril jim je o radosti, ki je v nas, o našem velikem dnevu, o naši zmagi, za katero so darovali svoja življenja. Toda govoril je tudi o izdajalcih in pri tem dejal, da mu je na us-tih strašna beseda – maščevanje; toda ne slepo, brezumno, bestialno maščevanje, ki je vodilo okupatorjeve hlapce in krvnike reakcije do tako strašnega in nizkotnega zločina. Ne, takega maščevanja mi nismo poznali in ne poznamo, pač pa je predsednik v imenu vsega naroda obljubil žrtvam, da mora izginiti vse, kar je v našem narodu ostalo gnilega, nizkotnega in bestialnega, ter pozval zaveznike, da nam pomagajo najti in izročiti zločince.

Nato je globoko odjeknila salva. Njen odmev se je močno odbijal po vsej dolini preko Ljubljane do Kamniških planin in še dalje, tako daleč se bo slišal, kakor daleč z nami čutijo svobodoljubni ljudje. Včerajšnji dan bo ostal vsem v globokem spominu kot dan poslednjega, sadističnega razkrinkanja domačih izdajalcev in obenem kot dan svete in tihe zaprisege partizanov in pravičnih ljudi po pravičnem maščevanju nad vojnimi zločinci, pa naj jih poiščemo na katerem koli delu sveta.

OPOMBA

Slovo od mučnikov in junakov – Nočemo brezumnega, bestialnega maščevanja, toda izginiti mora, kar je gnilega in nizkotnega, kajti zločinci morajo biti kaznovi, Slovenski poročevalac, Ljubljana, 20. maja 1945.

* * *

Alenka Gerlovič

Ko sem se vrnila v osvobojeno Ljubljano, me je čakala med prvimi novica o tem, da so tik pred osvoboditvijo belogardisti iz zapora neznano kam odpeljali skupino vodilnih ljubljanskih aktivistov, med njimi Nedo. Potem smo slišali, da so jih partizani že našli in osvobodili v Begunjah, nato da so jih našli v vlaku nekje na Gorenjskem in da se že vračajo v Ljubljano. Nazadnje je pretresla mesto vest o odkopanih, izmučenih truplih turjaških žrtev.

Stala sem v vrsti pred Žalami skupaj z možem Vitom, ki sem mu še v partizanih obljubljala, da bo spoznal mojo imenitno klapo deklet, tudi Nedo. Mimo naju se je pomikal sprevod črnih krst. Same črne in nato nenadoma bela. Neda. O, neizpolnjeni upi mladosti, vrata, odprta vsem kresnim večerom, vsem skrivnostnim jesenskim meglam, k ljubezni, za katero bo čas šele v svobodi, k svobodi, ki bo prinesla tisto novo, novo, čisto drugačno – drugačno, srečnejše, bogatejše življenje.

Takrat, ko bomo sploh začeli živeti...

21. julija 1985

* * *

Miško Kranjec

V cvetoči razkošni pomladi in ob šumenju gozdov nekje za Turjakom se je odigralo. Tam so ležali, vsak zase, v vrsti, delavci, kmetje, inteligentje, invalidi, ženske, in tam sta ležala dva moja dobra prijatelja: Vito Kraigher in France Mesesnel. Mesesnel je bil pokrit in ljubeča roka mu je položila na krsto cel grm rdečih rož. Vito je ležal kakor drugi. Nisem ga spoznal: Jaz sem poznal nekega drugega Vita, tistega, ki se je vedno sproščeno in odkrito smejal, tistega vedrega in toplega človeka... Zdavnaj nekoč smo ob mrtvih molili. Kasneje še smo samo tako tam postajali in razmišljali. Tokrat je obstala ob meni ženska, in ko je ob odkritih vrstah videla vse te izmaličene glave, podplutbe, krvave, raztrgane, kjer se ženska glava ni več spoznala od moške, ko je videla na povezanih rokah kakor z valjarjem povaljane, ploščate prste, prav tako prste na nogah, kožo, ki se je lupila, sledi udarcev, mučenja, se je ozrla po meni in je zajokala. Zazdelo se mi je, da je hotela mo-

liti – pa ni mogla. Stala je tam, preprosta, od nekod s predmestij, s tlačilko za kolo v roki, in je nato dejala: »Ali boste odpustili vse to?« – Ko sem odkimal, je dejala: »Ne, tega ne smemo odpustiti!«

OPOMBA

Tega ne moremo odpustiti. Ljudska pravica, leto VI, št. 22, Ljubljana, 20. maja 1945.

* * *

Dr. Anton Trstenjak

Temu zločinu nad lastnimi narodnjaki daje poseben pečat okoliščina, da so ti ljudje storili to v zadnjih trenutkih svojega razdiralnega dela, tik preden so z okupatorjem vred strahopetno zbežali v tujino. Preden so se strahopetno umaknili, so se hoteli še znesti nad svojimi nasprotniki, kakor da bi hoteli reči: »Če že mi ne bomo uživali narodne svobode, je tudi vi ne boste!« In še: »Mi bomo že srečno pete odnesli, kaj pa bo z drugimi, ki smo jih mi zavedli v ta brezupni in protinarodni boj, nas nič ne briga.« Tisoči in tisoči preprostih ljudi sedaj razočarani in obupani zro, kam so jih pripeljali lažni vodniki s svojimi obljubami. Prav v tem pa je poseben znak moralne otopelosti in cinizma... Človek je nehal biti človek človeku, postal mu je hijena in volk, da o kristjanu v njem molčimo.

OPOMBA

Krščanska beseda k strašnim dejanjem. Slovenski poročevalec, 20. maja 1945. Dr. Anton Trstenjak je bil takrat docent teološke fakultete v Ljubljani.

* * *

Anton Preinfalk

Kmalu po osvoboditvi so odkrili grobove turjaških žrtev. Medtem ko smo grobove žrtev na Urhu odkrivali in žrtve indentificirali v Komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih hlapcev (pomagačev), je turjaške žrtve odkrivala Ozna. Spominjam se dobro, da sem jih videl, vendar ne vem več, v katerem prostoru. Veličasten pogreb ni ostal brez incidenta, saj so svojci žrtev protestirali, da bi z žrtvami skupaj pokopali tudi Leopoldino Mekina-Mimi, za kar se je med drugimi pote goval zlasti njen brat.

22. januarja 1985

* * *

Dr. Anton Trstenjak

Med okupacijo sem na ulici srečal svojega bivšega gimnazijskega učenca, ki je bil domobranski policist. »Se se spominjate,« je začel, »kako sem vam grenil šolske ure v razredu, imeli ste me za komunista. Zdaj sva pa zamenjala vloge!« »No, pa vas ne bomo aretirali,« je milostno dodal. »Veste, z menoj delajo idealisti, njim gre za vero, za Kristusa, meni pa samo za naše premoženje. Mi smo bogati, če zmagajo komunisti, nam bodo vzeli vse naše posestvo. Pa tudi na drugi strani so idealisti. Ta Geržiničeva, kakša idealistka! Z njo imamo dela! Ona bi dala življenje za svoje ideale. Dobil sem rešpekt pred njo, jaz pa sem tak materialist.«

28. novembra 1985

OPOMBA

Vse ključne besede so njegove, samo stilizacija je nehote prosta.

* * *

Dr. Lev Geržinič

Ko so našo skupino internirancev pripeljali iz Nemčije, smo bili kake tri dni v nekakšni karanteni v kranjski gimnaziji. Pri ograji sem zagledal znanko, ki mi je na mojo grozo razkrila, kaj se je dogajalo na Turjaku. Snidenje z mamo in papanom je bilo polno solza: med solze žalosti in bridkosti je sem in tja kanilo tudi malo veselja, saj sta od treh dobila nazaj vsaj enega.

Kmalu po moji vrnitvi je prišel paket. Paket z Nedinimi stvarmi, povit z ovojnim papirjem in povezan z vrstico. Najmanj mesec dni se ga ni nihče dotaknil. Na prošnjo staršev sem ga na samem odprl. V njem je bila ena sama Nedina stvar: njen plašč s tigrastim ovratnikom, Krvav, od zemlje umazan, poln listja. Žalostna priča nečesa, kar je hujše od hudega. Priča posledic grobe, nečloveške, ubijalske vojne. Sicer pa: ali je človeška vojna sploh možna? Nedin plašček sem uničil, starši niso imeli moči, da bi ga pogledali. Saj je papa že opravil svoji kalvarijo, ko je moral identificirati njeno truplo, mama pa je že brez tega bila le še kost in koža!

26. oktobra 1985

* * *

VII

PREGLEDI

POMNIKI 1959

V gozdu Smrečje pri Turjaku stoji spominsko znamenje – kenofak – z napisom: »V tem tihem delu gozda so belogardistični zločinci na predvečer zmage 4. maja 1945 nečloveško mučili in ubili 26 partizanskih borcev in aktivistov OF.« Navedena so imena žrtev in dve neznani ženski. Spomenik je bil odkrit 19. septembra 1959. Načrt za spomenik je naredil Vlasto Kopač.

* * *

1960

Dne 27. aprila 1960 sta bili dve osnovni šoli za Bežigradom združeni v osnovno šolo dr. Vita Kraigherja. V avli šole je portret dr. Kraigherja in plošča s posvetilom.

* * *

1961

Maja 1961 so na stopnišču osnovne šole na Ledini odkrili bronasti kip Nede Geržinič, delo prof. akademskega kiparja Julijana Renka:

Ko sem bil z delom že proti koncu, sem poklical na pomoč Nedine starše in brata. Vabilu so se radi odzvali in res štirikrat prišli v moj atelje. Želel sem izvedeti čim več o portretiranki, njenem delu in življenju in pa tudi o njeni zunanosti. Veliko mi iz njenega zadnjega življenjskega obdobja niso vedeli povedati. Mati je ob vsakem obisku ponovila, da je bila Neda nežna in mila, a vendar odločna v svojih hotenjih. Nedine zunanosti sta se bolje spominjala brat in oče. Korigirala sta poteze obraza, čela, nosa in ust. Poskušal sem ugoditi njunim opažanjem in jih uskladiti s fotografijami. Tako je nastal lik Nede Geržinič, kakršnega lahko vidi obiskovalec na stopnišču šole. Otvoritev je bila interna, bili so navzoči samo starši, šolsko vodstvo in učenci šole. Drugih predstavnikov razen ustvarjalcev spomenika niso povabili. Za celotno ureditev, arhitektonsko in kiparsko, so denar zbrali pionirji sami, zato gre zahvala predvsem njim.

15. februar 1985

* * *

1965

Maja 1965 je bila otvoritev spominskega parka borcev in talcev na Žalah v Ljubljani z odkritjem spomenika umetnika Janeza Boljke – ob dvajsetletnici osvoboditve in turjaških žrtev.

* * *

Pripis:

Žrtve Turjaka so pokopane v skupnem grobu v prvi vrsti levo pred spomenikom v smeri starega pokopališča na Žalah.

IZJAVE

1. Marija Babič-Vidic, str. 706
2. Milena Babič-Weis, str. 675
3. Alenka Benko-Perovšek, str. 641
4. Fanči Bernik, str. 642
5. Slavka Bernik, str. 633
6. dr. Miron Bleiweis, str. 626, str. 626
7. dr. Rado Bordon, str. 616
8. Stana Brezar, str. 621
9. Stana Ceraj-Cerič, str. 682, str. 692, str. 695
10. Zora Čekič-Maležič, str. 631
11. Karla Česnik, str. 633
12. Alenka Gerlovič, str. 617, str. 729
13. dr. Lev Geržinič, str. 605, str. 732
14. Mihaela Hojkar, str. 714
15. Vera Hreščak-Bebler, str. 615, str. 618, str. 622, str. 726
16. Vera Hutař, str. 716, str. 717
17. Igor Ivančič, str. 643
18. Danica Javornik-Marion, str. 672
19. Marija Jurjevec, str. 711
20. Marija Kamnikar, str. 710
21. Alojzija Kerševan, str. 634, str. 640
22. Marija Kobal, str. 679
23. Mara Kralj, str. 634, str. 636, str. 636, str. 642, str. 683, str. 727
24. dr. Tilka Krivic, str. 622
25. Rozalija Lukman-Barbka, str. 687, str. 702, str. 726
26. dr. Majda Mačkovšek, str. 615, str. 632, str. 632, str. 634
27. inž. Rudi Malahovsky, str. 694, str. 727
28. Pavla Mencej, str. 691
29. Mira Puc-Mihelič, str. 588
30. Anton Preinfalk, str. 633, str. 695, str. 699, str. 705, str. 731
31. Marjan Prosen, str. 727
32. Hilda Prosen, str. 727
33. Draga Ravnik, str. 695, str. 727
34. Jurij Renko, str. 735
35. Ivo Rotar, str. 632, str. 632, str. 642
36. Ciril Sitar, str. 711
37. Hela Skulj, str. 648
38. Anica Sotlar-Frida, str. 674, str. 716
39. Vera Stanič, str. 690, str. 727
40. Milena Sušnik, str. 715
41. Čoro Škodlar, str. 725
42. Nina Škodlar, str. 715, str. 727
43. Rozka Štefan, str. 622, str. 642
44. Fedja Šturm, str. 616, str. 625, str. 684, str. 727
45. Valerija Šubic-Breda, str. 712
46. dr. Anton Trstenjak, str. 732
47. Ostoje Tuma, str. 703
48. Branimir Tuma, str. 726
49. dr. Vela Tuma, str. 705
50. Boris Urbančič, str. 619
51. Ančka Vojska, str. 703
52. Ančka Vovk-Sitar, str. 726
53. Pia Vavpetič, str. 709
54. Asta Žnidaršič, str. 641
55. n. n., str. 684
56. Rika Geržinič, str. 645

	Ne smem pozabiti (Prispevki k življenjepisu Nede Geržinič)	
<i>Ada Dequal-Krivic</i>	Spremna beseda	583
I.		
<i>Mira Mihelič</i>	Ne smem pozabiti	588
II.		
<i>Neda Geržinič</i>	Papanu in mami	594
	Tetki za božič 1944	595
	Slavki	596
	Fanči	598
	Iz življenja Nede Geržiničeve	600
III.		
<i>dr. Lev Geržinič</i>	Brat se spominja	605
	Leta zorenja	615
	Začne se delo za Osvobodilno fronto	621
	V italijanskih zaporih leta 1943	625
	Neda Geržinič kot ilegalka	631
	Alojzija Kerševan-Tetka	640
IV.		
<i>Hela Skulj</i>	O nekaterih vidikih boja ljubljanske organizacije Osvobodilne fronte od poletja 1944 do 9. maja 1945	648
V.		
	V usodnem policijskem zaporu ...	672
	Srečanja z Nedo Geržinič	683
	Angelca Dolhar	690
	Marica Malahovsky	694
	Seznam političnih zapornic v ljubljanskih zaporih z dne 28. aprila 1945	696
	V kletnih zaporih prisilne delavnice	699
	Spomini na člane okrožne tehnike Komunistične partije Slovenije	702
	Aktivisti Osvobodilne fronte o nekaterih nepojas- njenih dogodkih v zaporu	706
	Seznam turjaških žrtev	718
VI.		
<i>Anton Vodnik</i>	Mučenci (Nedi Geržiničevi)	720
	Ekshumacija žrtev na Turjaku	723
	Pogreb na Žalah	729
VII.		
	Pregledi	734

